

1938

JOSEF HORA — OTON BERKOPEC

Težko

gredo besede iz ust, izsušenih od gneva.

Težko

se ozira oko na zmanjšano domovino.

Spomini

hodi jo med nami v žalni obleki,

s krajcem kruha v roki — komu prej?

Letos jesen po zdravilih diši.

Nekam v daljavo upiraš oči,

kaj iščeš?

Zgubljeno vero? Lanski list?

Dih razdejanih gnezd?

Hradčani, pribiti na sinje nebo,

visoki, ko niso bili še nikoli!

V očeh pa . . . , . . . za tiste, ki so nas slekli

ter si iz naših bolesti urezali mir.

Izviri rek so nas zapustili.

Samo vodnjaki so nam še ostali

in zvezdnato nebo.

In omotica.

VERNIH DUŠ DAN

FRANTISEK HALAS

*Siva osja gnezda zapuščena
Na mejah so zaklone zapustili
Osat štrli kjer so bodala izbili
smrt iz obrazov reže rjave maske*

*In polno senc ob dolgi meji tava
To mrtvi iščejo stezic ki tja drže
kjer je zgubljena sladka očetnjava*

*Dan vernih duš Semena belih
svečk vasica Krásná na grobove seje
o setev mrtvih zrna osirotelih*

*Kot otročiči tuji samim sebi vsi
se mrtvi opotekajo v gozdovih
z odlikovanjem svoje strjene krvi*

*Obstali so Za božjo voljo kaj pijo
Otrpla usta so se spačila bridkó
Grenki pelin z naših Kalvarij*

*In vstaja veter iz daljave in grozi
pokopališče ugaša cilj ki domovini je ostal
Kdo rajnkim spet zapira oči
Senca je dvignila puško na cilj*

GROZA PRED NEVIHTO

VILÉM ZÁVADA

*Sonca trobenta zadoni — Sesut je grad noči
Kadi se zemlja osvojena — vetru v plen se predaja
V rjavih gozdovih škripajo treske prelomov
Vsak ptič je brez glave in krempljev ostrogo v vejo zasaja.*

*Po grozi diši — To draži zver da se meče v otroke
Kot tamtam divjakov bobnijo bobni v daljavi
Vasi so sključene v duplinah skal — Srce se trga iz prs
ko zarenči zatekli lovski pes v gospoda na dobravi*

*Sršeni ognja so pri tleh kot mrčes pred nevihto
Tesnoba tre in drobi kot mlinski kamen in spati ne pusti
Ali bom zvalil strelo z oblakov v zemljo ali v kosti
o domovina moja strelovod groz in božje milosti*

PESEM PRI PEČI

JAROSLAV SEIFERT:

Še s prstom, ki potrka,
jaz tega ne bi znal,
da bi z otroških lic
kot s knjig za slepe bral,
a brati v sencih te,
ki sklanjam se nad njo
in jo poznam — kako?

Kot v abecedniku
otrok se še zgubi,
kot v sanjski knjigi žena,
od svojih sanj zmedena,
prebrati ne umem
te tajne abecede,
a kaj pomeni, vem.

Te znake, ki jih božam,
sva jaz in čas pisala;
nič več ne bom jih zbrisal.
Ko sem jih vate pisal,
si zmerom le molčala.
Storila si, da bol
ljubezen je postala.

PARIZU

VLADIMIR HOLAN — MILE KLOPČIČ

- I. Kako bi pozabil lanski Pariz,
rue de Tournon,
in starko, ki trdo uboštvo
se sklanja nad njo.

Stala je tam, fantom izklesani,
če sploh lahko oblikuješ obup —
in blag, ugasel je žarek drhtel
v zarezah njenih gub.

»Sveži so, svežil« je govorila ljudem,
ki so se v gneči ogreli.
In v roki, ki je trepetala v rokavu,
so ji škrjančki viseli.

*Kako bi pozabil, kako bi iz misli pregnal,
kar biló je nekoč pojoči nebesni obok?
Gledal sem ptičje trebuščke, živote
španskih otrok.*

*II. Dovolj, Pariz! Niti koraka več v tvoje omamne nasade,
kjer čakal sem kdaj ter pričakal noči sem in boli.
Tudi vi tam doli, nikdar se ne vidimo več,
pojoči vrtovi Boboli!*

*Dovolj govorjenja o bratstvu, ki ni preneslo teže,
pravične ko dih in vroče ko dih...
Noč, ki prihajaš, knjigo za sabo zapri
in pusti me, da bom samotен in tih.*

*Dovolj, podli svet, mahalo borz in zlata!
In dasi te Kadmos ni mislil v svojih načrtih znanih,
vendar si iz zmajskih zobov, in sveta je besnost
potomcem Vsejanih.*

ČEŠKI OKTOBER

KAREL NOVÝ — O. BERKOPEČ

Oblaki se penijo s tiste strani neba, kjer je Vltava, ki teče od Kamýka doli k Svatojanskim strugam po zapuščenih krajih, po nerodovitni peščini in med kulisami skalovja; beli oblaki, jadra neizmernih ladij. Koliko sanj in upov so mi te ladje peljale nekoč pred leti! Ne, danes me ne zanimajo, ne vidim niti beline niti zelenine sončnega oktobrskega dneva, čutim samo ničnost svojih korakov na trdi zemlji, ničnost poti.

Kakor sanja, kakor kruta sanja se ti zdi tvoje življenje. Kako si se tu znašel? Kod si hodil, preden si prišel sem?

Si ti, ki se je sedaj ustavil nad globeljo potoka? Ali je tvoj obraz, ki se zrcali v nemirnem ogledalu gladine?

Kakor da bi gledal tujega človeka, senco neznanca, trepetanje prividov. In vendar — to si ti!

Počasi in nerad se tega zavedaš in nerad se budiš v sedanost.

Porjavelo listje jelševja, leskovja in brez pada v potok in na tolmun, tvori verižice in bizarne risbe.

Da, oktober 1938 je in zatekel si se k rodnim hostam, da bi se izognil grenkim pogledom znancev in rojakov. Toda gozdovi so te odganjali nazaj k človeškim bivališčem. Kje umiriš razburkane čute? S čim izbiješ gnev in bolečino radi nepravčnosti, ki je pokrila srce Evrope, tvojo domovino, tvoje ljudstvo. Samota med tihimi njivami in v gozdovih, ki

jih je jesen pomirila, je povzročala bolešt prav tako kakor besede ljudi v kočah in hišicah.

Voda v globeli se počasi vrti z verižicami mrtvega listja.

Pod tolmunom pa urno teče potok in zvonklja ob skale, poje svojo prastaro pesem večnega gibanja. Temu naglemu gibanju se skoraj čudim: mar se ni življenje ustavilo? Teče in beži dalje. Hiti po venečem travniku in h gozdovom ravno tako kakor pred štiridesetimi leti, ko si zablodil semkaj na poti iz šole, ko si tu tiho stal in opazoval igro ribje drobnarije. Kakor pred desetletji hiti voda v svojem stoletnem koritu preko kamenja in korenin dreves in igra oblakov na oktobrsko zelenem in sinjem nebu tam v dalji nad bregovi Vltave je ista, skoro ista kakor nekoč. Kaj se je spremenilo?

Ne misli na sedanost, če moreš; ne misli na tista štiri desetletja, premišljuj o večnosti!

Kaj se je spremenilo in se še spremeni pred obličjem večnega časa?

O, slabotni človek, neznana senca na planetu, ki je zablodil v neskončno vesoljstvo!

Kakšno veljavo ima tu igra armad, premikanje meja?

Koliko teh valov je že prešlo preko obličja matere zemlje in se pomirilo in propadlo v puščah zgodovine?

Ne misli, majhna človeška stvarca, na sedanost!

Toda zopet vidim novo podobo Češke in Morave. Češkoslovaška republika, obrezan, okleščen lik. Z vseh strani je bil oglodan, toda — po kakšni miselni asociaciji prihajam na to pri pogledu na bežečo vodo? — njena hrbtnica je ostala nedotaknjena.

Že čestokrat v zgodovini so si prizadevali, da bi to hrbtnico presekali, izmaknili in skrivili. Ostala je. Če je že premoč mejo prevračala, prekoračevala in preplavljala, so se zastonj bojevali za hrbtnico, ko sami sebe nismo izdajali in izdali, ko sami sebe nismo podajali v plen.

Da, tako je; hrbtnico bomo obvarovali, če ostane v nas pošten junaški duh stare Češke in Morave, duh stare skupnosti. V času stiske in bede smo se po vsem svetu sklicavali in iskali, pomagali si med seboj in, ko je bila potreba, tudi umirali. Koliko grobov imamo po svetu! Kosti tistih zvestih še niso strohnele. Imen naših mrličev še ne krije pozaba. Še zdavnaj jih ni izpral dež s spomenikov. Armada mrtvih te drži, do nje imaš dolžnosti, tradicija te ima v rokah, češki človek, delaj karkoli že, nekaznovan se ji ne bi mogel izmakniti.

Neznatna senca na zemeljski grudi, iz mrtvih si močna! Pesnik, od diha živih si močan!

Kod si vse hodil, preden si prišel sem nazaj v rodni kraj?

Po vijugasti poti, po poti — nepoti in vendar edini, ki ti jo je usoda določila, da vnovič dospeš k spoznanju, da niso bolesti in prevare nikoli tako težke, da jih ne bi bilo mogoče prenesti, da niso nikoli tako hude, če veš, da jih ne prenašaš sam. Bridkost, trpljenje in žalost naroda, udarci na njegovo srce obujajo in krstijo tvoja početja, novo in močnejšo vero v nadaljnjo rast, globljo in čistejšo vero v novo bodočnost, ki pod tolmuni z verižicami in križci listja, padajočega z drevesa oktobrskega časa, teče bistro in nevzdržno dalje, dalje.

V GLOBINAH VEKOV

VLADISLAV VANČURA — B. BORKO

V globinah vekov je pokrival severno mejo znanih pokrajin gozd in se širil na daleč in široko po vseh končinah tega sveta. Gozd je senčil neizmerno deželo. Ograda pragozda je zapirala neskočni prostor in narodi, ki so bivali v teh pokrajinah, so živeli sami zase.

Med porečjem reke, ki se imenuje Visla, in tokom, kateremu so dali ime Dnjeper, je bila dežela Slovanov. Na severu se je spuščala k nizkemu obrežju Baltiškega morja, a na zapadni strani jo je zapiralo gorovje, ki mu je ime Karpati. Bila je zmerno valovita pokrajina, pokrajina stoječih vodá, jezer, ribnikov in močvirja, pokrajina povodnji, ki so se pojavljale trikrat na leto, pokrajina počasno tekočih rek, ki obtekajo otočke in se cepe v neštete rokave, polne rib. Širni gozd se je na mnogih mestih te dežele umaknil vodam in med malce dvignjenimi holmi in med gozdovi in hostami se je razprostiralo močvirje. V plitvih rekah je vrvelo obilo vodnih ptic. Lososi so plavali po sredini struje. Čaplja je stala na barju in ptičja krdela so krožila nad ločjem.

V pragozdu je rastlo igličasto drevje: bori, jelke, smreke in mnogo brinovih mladik. Izmed listnatega drevja so bile ondi breze, bukve, javorji, bresti, gabri, vrbe, jagnedi, trepetljike, jeseni in lipe. Deblo je ležalo na deblu. Telesa podrtih dreves so visela na vejah in iz strohnelega lesa so se dvigali novi parobki. Na jasih je valovalo med travami proso, pa rž, oves, lan, pšenica, lebeda in sladičje.

Po gozdovih se je podila zverjad in v njegovih sencah, zvrščenih druga na drugo, so se skrivale ptice. Sokol, jastreb in kragulj so vreščali med vejevjem. Črede bivolov so se pasle na tratih. Medved je čebelaril v votlih deblih, ris poskakoval v krošnjah dreves, vidra in bober sta prebivala ob rekah, merjasec je včasi stopical po šoti, volk se je skrivoma potikal v sencah in lezel v goščavo, kjer so bivale manjše živali.

In kakor je zemlja Slovanov bila divja in rodovitna, je bilo tudi slovansko ljudstvo divje in rodovitno. Prekipevalo je od moči, se množilo in rastlo. Kakor preslepljeno od mogočnega življenjskega toka je čistilo rodovitnost, dež, ki poganja setve, grudo, veter in sonce.

Kalivost in to, kar daje semenu rasti, so klicali nase kakor božjega duha in življenje, ki se je obnavljalo v telesu, je poviševalo rodnice nad druge. Slovansko ljudstvo je čistilo matere. Resnobno so poslušali njihov glas in vztrajali okrog njih v rodbinah in v zadrugah.

Takrat je bilo imetje skupno, občevanje med ženami in možmi pa prosto.

Pragozd in vode so vabili slovansko ljudstvo na lov. Prežali so na brezpotju gozdov na divjačino in (preden je bila izdelana sačla) s sulicami ročno nabadali velike ribe. Slovan je bil lovec, pasel je črede, trebil in požigal pragozd in se počasi učil obdelovati zemljo.

Vročina, povodnji in mraz so ga učile, kako se grade hiše. Glad ga je silil na delo, a dovolj rodovitna zemlja mu je nudila obilo divjačine in poljskih sadežev. Zaradi tega Slovanom ni bilo treba stremiti

po osvajanju, ni jim bilo treba zapuščati domačih tal, marveč so vztrajali na svoji zemlji in samo kdaj pa kdaj spreminjali pašnike. Takrat so hodili po znanih poteh in se v krogu vračali na stara mesta.

Skupno delo daje zavest enakosti, po takem torej ni nihče vladal Slovanom. Upravljali so se po tistem redu, kakor se je ustalil, toda na družinskih posvetovanjih, kjer so obravnavali vse prijetne in nadležne zadeve, je prva govorila mati.

Tam, kjer reka Bug sprejema z desnega brega mogočni pritok in kjer se sama cepi v devet in sedemdeset rokavov, je ležal kraj po imenu Sremba. Bil je področje šotnice in nizkega gozda. En sam holm se je dvigal nad močvirno ravan. Na tem holmu je rastel mnoga stoletja hrast. Okoliški pragozd, ki je potapljal svoje korenine v močvirje, je zakrneval in ostajal nizek kakor grmičevje, samo hrast se je razkošatil, rastel in se vzpenjal s svojo krošnjo više in više. Ko je pretekla po rečni strugi neizmerna količina vode, ko so ta vodovja že tisočkrat zamrznila in se je njih led tisočkrat otajal, je jelo tleti deblo mogočnega hrasta in nekatere njegove veje so usahnile. In tedaj je bilo iz daljave videti, kako se koščeno pleče hrasta riše na ozadju lesketajoče se vode ali proti viharnemu nebu. Lahko so ga videli daleč naokrog z ravni in opaziti ga je bilo iz visokih oblakov, zakaj strela je udarjala v njegove veje in vihar se je z njim pogovarjal. In tako je v njegovem okolju vladal strah. Ko pa so narasle vode in je njihov pritisk pregnal divjad z nižine, se je vse zateklo na holm in tu so živali kotile, dokler je trajala povodenj. Zategadelj je bil tod obilen lov. Na tem mestu se je reševala zverjad pred vodami in človek, ki je zgrešil pot v močvirju. Bilo je mesto groze in mesto rešitve; bilo je mesto mnogih imen. Imen smrti in nadeje. Imen togote in milosti.

Rod, ki se je imenoval z že pozabljenim imenom, se je nekoč selil iz kraja visokega gozdovja in se nameril s svojimi koštruni in drobnico na močvirje, zakaj bila je slaba letina in pašniki so se oblatili z vodo. Lakota je šla ljudem za petami. In tako so se pomikali v daljo, gnali svoje brečeče črede in vlekli smučke, polne kože in sten iz protja, ki so jih uporabljali za svoje hiše. In na teh kožah in na tramovju, prepletene s protjem, so ležale sulice in ribiške mreže, kladiva, cepci, puščice in loki. Žene in možje so se naslanjali z dlanmi na smučke in korakali ob njihovih bokih, pritiskajoč kdaj pa kdaj z ramenom, ali pa so vlekli to veliko težo z zankami, spletenimi iz viter. Šli so dalje in dalje. Sonce je pripekalo, smuči so trudoma drsele po suhih tratih in pot je obilno lil s teles tega ljudstva. Namakal mu je lase in jih strjal v čope, ki so jim viseli z glave. Za smučkami in čredami pa so korakali tisti, ki so bili morali nositi na glavah, na ramenih ali v kožah, opasanih okrog hrbtov, najpotrebnejše reči ali dojenčad.

Tako so šli, tako so se selili skozi kraj po imenu Sremba na močvirje, kjer je na malce dvignjenem mestu rastel stari hrast. Vodilo jih je upanje, da bodo v teh vlažnih krajih našli malo trave za sestradano čredo...

OBUP

OTON ZUPANČIČ

Trudna
peša
motna voda,
kot brez struge,
kot brez dna:
blatna, ostudna,
gosta kreša,
ščavje
ji prepleta
tla.

Lena,
gnila
žolta pena,
s plevami
pomešana,
plava,
tava,
kolobari
brez namena
sem,
zdaj tja.

Nič
ne seva
na vršini,
brez odmeva
dol
in grič.
Vzide luna:
profi nji se
iz tolmuna
zêlen
vzpnê
mrlič.

PREHODNA DOBA

F. X. ŠALDA — B. BORKO

Zares ni prijetna usoda, če moraš živeti v prehodni dobi. Na posameznikovo pleče nalagajo več kakor lahko prenese; na posameznikovo pleče se vali breme, ki ga po navadi stare, a stare ga tembolj gotovo, čim poštenejši je posameznik in čim manj je voljan, da se zadovolji zgolj s predjemom na resnično življenjsko polnost. Posameznik živi le tedaj dobro, ko se lahko opira na nravi, na trdne konvencije, na družbeno soglasje; tedaj, ko ni spora med njegovimi potrebami, strastmi, instinkti, okusom in nravi in med zakonom; tedaj ko se lahko izživlja, ne da bi prihajal navzkriž z normami svoje dobe in ko mu ni treba razbijati okvira, v katerega je posajen. Tam, kjer se posameznikovo življenje, njegova življenjska potreba in sreča razhajajo z moralnim nazorom njegove dobe ali kjer se npravstveno mišljenje posameznika križa s veljavnimi življenjskimi navadami in z njih povprečjem, povsod tam nastaja trpljenje: trpljenje srca v prvem primeru, trpljenje intelekta v drugem. Ali je treba navajati kaj primerov s prvega področja? Nedvomno ne, kajti treba bi bilo naštetih tri četrtine moderne literature. Redkejši so dokazi drugega primera, zato pa umetniško praviloma nad vsako pričakovanje visoki in krasni. Pričuj eden za vse druge: menim primer Hamleta, ki se ne more živeti v moralno bedo svojega okolja, ki ne more paktirati z zločinom svoje matere in svojega ujca, ki ne more biti popustljiv in prizanesljiv nasproti npravstvenemu močvirju pred seboj. Hamlet vidi, kako je okrog njega razrušen doslej veljavni moralni red; kako je popustilo to, kar nosi življenje in ga stori vrednega, da ga preživiš; kako sta izpuhtela iz življenja ves duh in vsa višja vrednost in je ostal v njem samo grobi in surovi materialni mehanizem. Kdo med nami si ni že nekajkrat v življenju ponavljal v togotnem in trmastem molčanju, skandirajoč ne z ustmi, marveč z utripom svojega srca, njegovih sklepnih verzov iz prvega dejanja:

Svet je iz tira: o prokletstvo in sram,
da jaz sem rojen, naj ga uravnam!

Ni dvoma, Hamlet čuti bedo prehodnih dob, težo svojega poslanstva, nečloveško težo, ki lomi tudi najmočnejše pleče. V tem je vrelec vse razmajanosti in razdvojenosti: v trenutku, ko moraš biti samemu sebi zakonodajalec in sodnik, ko nimaš višje instance od sebe, da bi nanjo apeliral, ko si sam, čisto sam; pesnik, igralec, občinstvo in kritik svoje drame, v tem trenutku incipit tragedija, ki od nje ni nobena bridkejša in usodnejša.

Antika ni še poznala takega boleznega in gorjupega nakopičenja funkcij, tako žalostne preobtežitve in obenem razklanosti posameznika. Antičen človek je trpel objektivnejše; zaradi sklepa, maščevanja ali zavisti bogov, zavoljo usode, ki mu je bila v naprej dana in je ves čas visela nad njim, zbog trpljenja rodu, tako rekoč nadposameznega trpljenja. Ni se razklal v samem sebi zato, ker bi prihajal navzkriž s kri-

teriji kodeksa posameznikovega življenja, z družbo, z domovino, z državo, z občino, z njenim redom in njenimi nravi; če se je bil prekršil zoper nje, je umrl, vendar ni dvomil o njih veljavnosti.

Celo Sofoklova Antigonina ni izjema. Antigonina izvršuje sveto sorodniško dolžnost, dolžnost pietete, ko pokoplje brata, ki je padel v boju zoper svojo občino in kajpak plača z življenjem, ker je prekršila Kreontovo prepoved, in se uprla zoper zakon, zoper javno oblast, zoper občino. Ali pa je ta Kreontova prepoved resničen zakon, ki izraža splošno voljo, določno bistvo dobe, države, npravstva? Zatrdno da ne. Ta prepoved ima preveč značaj zasebne samovolje Kreonta, je preveč negativna in formalistična, da bi lahko videli v nji npravstveno normo. Nasprotno: npravstvo, moralno javno mnenje je na strani Antigone. In seveda: Sofokles ni mogel tega spora ustvariti drugače kakor samo v tej vnanji in formalni obliki; sam je živel v dobi, ki je bila družabno še preveč cela, nerazklana, da bi mogla doumeti in razviti ta spor v vsej njegovi bridki in mučni doslednosti in v njegovem vznemirljivem in smrtelnem razkroju. Ta žalostno lepa naloga je bila pridržana šele modernim; Shakespeare s svojim Hamletom stoji pred vsemi, magnus parens in protagonist cele dobe. On je tu udaril na strune, ki odtlej nenehoma drhte pod rokami modernih v najrazličnejših inačicah. Tako na pr. vsa Hebblova tvorba na svojih zrelih viških ni nič drugega nego varianta na temeljno hamletsko témo; Hamletu kot svojemu pesniškemu prototipu se popolnoma približuje ta tragik prehodnosti — zakaj prav to je Hebblova resnična zasluga in v tem je jedro njegove tvorbe.

»Herodes in Mariamna« sodi v dobo porajajočega se krščanstva, ko se poganska in starozidovska kultura že nižata k zatonu; »Gygi in njegovemu prstanu« je središče racionalističen vladar, ki zaničuje sleherni mitološko formulo, vsako fikcijo »božje milosti«, vso tradicijo in vse orientalske predsodke in pogine kot prvi moderen človek, ki je imel dovolj moči, da se je odkrižal stare in gnile formalnosti, ni pa imel zadosti moči, da bi utesnil prehodnost v kalup nove forme. »Neža Bernauerjeva« se dogaja ob koncu srednjega veka. Ta ljubezniva, kakor mesečina lepa in ponosna meščanska hči iz Augsburga drago, z glavo plača to, da se je bila rodila močna v dobi prehoda in krasna v dobi grdote in razrvanosti. Po naključju jo vidi mlad vojvoda njene dežele, se zaljubi vanjo in se da poročiti; zaradi tega pride navzkriž s svojim očetom in še več; s celotnim naravnim nazorom svojega časa, ki ne dopušča, da bi bila posajena na prestol in da bi vladala deželi ranocelnikova hči, pa naj bi bila še tako žlahtna in kraljevska duša. Ko bi bila Neža slabejša kakor je, manj poštena in hrabra, bi se bilo vse končalo ugodno zanjo. Družba, ki je ne mara za vojvodinjo, bi jo mirno trpela kot priležnico svojega vojvode. Še v poslednjem trenutku, tik pred smrtjo, se ji približa skušnjava slabosti, češ, naj si ohrani življenje tako, da se odpove svojemu možu in vstopi v samostan. Ta poštena in visokorodna duša pa si rajši izbere smrt kakor življenje, ki bi ga odkupila s kompromisom in npravstveno kapitulacijo, in tako pogine kot »najčistejša žrtev nujnosti, kar jih je padlo v teku vekov«.

In njen krvnik mora biti — kakor veleva tragična nujnost prehodne dobe — plemeniti stari vojvoda Ernest, resničen vitez, ki tembolj trpi, čim jasneje mu postaja, da ne more opravičiti svojega dejanja npravstveno, marveč samo politično. Toda tako hoče prehodna doba, ki ni zrela za visoke ideale npravstvene svobode, in poznejše dobe ne bodo več razumele teh npravstvenih predsodkov, ki so d a n e s nujni.

Hebbel je imel kljub vsej svoji tragični, močno pesimistični koncepciji vsaj še vero, ki ga je reševala iz obupa, v katerega bi se sicer izlival njegov tragizem. Hebbel je sicer veroval, da je posameznik zgolj orodje ideje, ki ga bo vrgla med staro šaro, brž ko bo izvršil svojo nalogo; toda Hebbel je tudi veroval, da takó žrtvovani poedinec prispeva k splošnemu napredku in da ne njegov odpor in ne njegova žrtev nista bila zaman v celotnem razvoju človeštva. Neža Bernauerjeva, žrtev kneževske mesalianse v petnajstem stoletju, ki take zveze ni moglo trpeti, je omogočila neenake poroke v devetnajstem in dvajsetem stoletju in je tako nehote koristila svojim civilnim sestram. Racionalist Kandaules sicer pogine, vendar je lahko prepričan, da se bo njegov racionalistični ideal uresničil pozneje, ko bo nekoč »ves svet mislil tako kakor on«.

Toda kako neki je tistemu, ki nima te vere? Tedaj je pesimizem dosegel vrh. Poznam dva velika predstavitelja tega skrajnega individualizma in egotizma: danskega romanopisca Jensa Petra Jacobsena in Francoza Stendhala. Jacobsen je z »Nielsom Lyhnom« spisal roman posameznika, ki je zavestno prelomil s tradicijo in se oddaljil celotni npravstveni normi. Tu je Jacobsen opisal usodo prve moderne danske generacije, ki se je izneverila veri svojih očetov. Nikjer se ne more oprijeti tal, gre skozi življenje kakor tujka in kakor ubegla hči; z nikomer in z ničemer se ne more spojiti. In tako se dokoplje Niels Lyhne do svoje poslednje izkušnje: do prepričanja o nezdružljivosti duše z dušo. »To je bila tista velika žalost, da je duša vsekdar osamljena. Laž je bila sleherna vera v združitve duše z dušo.« Izrečena je bila zadnja beseda pesimizma prehodnih dob. Niels Lyhne ne veruje, da bi s svojim zapravljenim življenjem in svojo nepotrebno smrtjo na bojnem polju komurkoli in čemurkoli kaj koristil. Umira kot človek, ki se je iznebil vseh iluzij, kot človek, ki se je razočaral z veliko življenjsko lažjo. Vzlic temu ne umre strahopetno. Vzlic temu je — in za to krasno potezo se ne moremo pokloniti dovolj globoko in dovolj hvaležno njegovemu pesniku — hraber v smrti in prestane tudi poslednjo, najtežjo preskušnjo. Ne skloni tilnika. »Naposled, ko se je Hjerrild ozrl na Nielsa Lyhneja, je ta ležal in blebetal o svojem orožju in o tem, da hoče stojé umreti.«

Francozu Stendhalu je bil vrec vsega veselja v tem, da je »drugačen kakor ostali«. Kljub temu — ni se nam treba glede tega motiti — napaja vse njegovo delo globok spodnji tok temnega pesimizma, in samo logičen klasični duh, zgolj jasna in primitivna sensualistična filozofija, dediščina po stari francoski kulturni družbi XVIII. stoletja, ga zadržuje v njegovem tesnem koritu. Tudi Stendhalove pglavitne osebe žive v odporu in revolti zoper vso tedanjo družbo,

njeno npravstvo, njen red in celo okus; tudi njihov svet je omejen z njih lastnimi prsi, tudi one ne priznavajo nad seboj sodnika; tudi one so hkrati pesniki, gledalci in ocenjevalci svoje drame; tudi one strmo-glavijo v svojem lovu za srečo, ki jo razumejo po lastnem nepopularnem okusu in lastni nepopularni fasoni. In tudi junaki Stendhalovih romanov umirajo hrabro, nezlomljeni, z glavo kvišku, s ponosom na belem, od misli obledelem čelu in s prezirom do množice, ki se — kanibalski zmagovalec — tesni pod njihovim moriščem.

Kakšen krasen dvojni primer, ki ga ni moči dovolj oceniti!

Tam, kjer so ugasnile vse čednosti, kjer je nebo zagrnjeno s polnočno temo, tam še sveti poslednja nebeška luč: hrabrost v obupu, prezir do minljivega uspeha.

In verujem, da se bodo nekoč od te luči zopet prižgale vse ostale zemeljske luči.*

* Sestavek »Prehodne dobe« je primer Šaldovega feljtona, zvrsti, ki tudi lahko prispeva svoj delež h karakteristiki velikega češkega esejista in kritika. Ta feljton je izšel leta 1911 v »Národních listích« in je ponatisnjen v zbirki »Časové i nadčasové« (Praga 1936), zadnji izmed zvezkov Melantrichove izdaje Šaldovih zbranih spisov, ki jo je avtor sam uredil. Odtod sem ga prevel zlasti zaradi tega, ker se mi zdi, da je miselno jedro Šaldovega feljtona v letu 1938 mnogo bolj žgoče, kakor je bilo v idilični dobi svojega nastanka. (Prevajalec.)

MALI NAROD

K. ČAPEK — J. LIŠKA

Pisatelj duhovitih potopisnih orisov, kramljanj in razmišljanj o Angliji, Italiji, Nizozemski, Skandinaviji in Španiji Karel Čapek potuje vedno z mislimi na svojo domovino; rad išče v tujini vzpodbud za vprašanja svojega naroda. Za primer zaključno poglavje iz »Nizozemskih sličic«.

Nedavno me je obiskal mlad Lotiš in mi po nekakih ovinkih razkril vprašanje svojega življenja: je vredno pisati lotiško literaturo in izdajati lotiške knjige, delati to prav za prav le za peščico ljudi? Je to vredno prizadevanja, da bi se ohranili kot narodni otok, je smiselno izčrpavati toliko sile prav za prav le zato, da bi se sploh po lotiško pisalo in živelo? Bi ne bilo bolj pametno nasloniti se na kako večjo kulturno enoto in izdajati knjige v ruščini ali v nemščini, biti deležen širših duhovnih struj, sodelovati s svetovnejšim jezikom na kulturnih vprašanjih evropskega merila...

Gospod, sem mu rekel, poznamo to; pred kakimi štiridesetimi leti je stavil pri nas isto vprašanje mlad češki črnogled. Zadel ga je zaradi tega obsodba vsega naroda, kar pa seveda še ni končni odgovor na njegovo vprašanje. Pravi odgovor je recimo to, da prihajate dandanes vi

drugi Evropci celo iz Revala in proučujete take kulturne osebnosti kakor sta Březina ali Masaryk, in da pri nas nikomur več ne pride na misel, da bi si mučil glavo s tragičnim vprašanjem Huberta Gordona Schauerja* ; se razumeva?«

»Da,« je mladi mož trpko odvrnil. »Nisem se pa pripeljal iz Revala, temveč iz Rige; v Revalu so namreč Estonci. Tak vidite: kaj pomenimo svetu, če nas Lotiše kdor si bodi zamenjuje z Estonci in Litvanci? Je potemtakem sploh vredno« in tako dalje.

Čeprav nam Schaumerjevo vprašanje ne tre več glave, imamo zaradi maloštevilnosti druge skrbi; nekateri mislijo, naj bi se bolj držali zapečka kakor drugi, nekateri pa, da se moramo v svetu čim več udejstvovati; nekateri se nenehno pritožujejo zaradi tesnih razmer, drugi pa nas dnevno svare pred tistim velikim in zlim svetom, ki se pripravlja, da nas požre. Skratka imamo s tem skrbi; in prirodno je, da nas zanima, kako delajo drugod, kjer je Gospod Trum podelil ljudem tudi samó takole narodno malopodjetje kakor nam. To je bilo — poleg Rembrandta — to, po čemer sem se predvsem oziral, ko sem potoval po Nizozemski.

Res je: Nizozemci imajo med malimi narodi malo izjemen položaj. Predvsem je njihova mala dežela kolonialna velesila; za enega Nizozemca goji skoraj sedem zagorelih Javancev, Malažcev in kdo ve še kakih poganov banane, dišave in sladkorni trs. Drugič so, kakor je videti, dovolj denarni in bogati, da bi si mogli kupiti kakršen koli naslov velikosti in moči, če bi bil po naključju poceni naprodaj. Toda bodi temu kakor koli: nobeni gulđinarji in nobene zamorske kolonije ne dodajo niti pedi k položaju tega niti osem milijonskega naroda. Ne vem, ali si kdo med njimi beli glavo nad potapljačo se usodo malega naroda, kakor delamo mi ali Estonci (hočem reči Lotiši); videti jim ni bilo. Bolj me je zanimalo, kako v tem svojem kvantitativnem položaju delajo in kako se na njih javlja.

Javlja se pri njih očitno očitno: predvsem v razmerjih skoraj vsega, kar tu vidite. Zdi se, da so si Nizozemci umislili nekaj kakor slog na malih razsežnostih. Njihove hišice so manjše kakor kjer koli; stanovanja so lična in zračna kakor kletke. Njihova mesta so večinoma majhna in vtesnjena kakor v dlani. Razen na Palačo miru v Haagu in na amsterdamsko borzo ne zadenete na nobeno razsežno monumentalnost, na nikak patetičen format, na nobeno vzbočenost preko meril male dežele. Neka intimnost in štedljivost v razsežnostih je kar neločljivi oblikovni zakon tega naroda. Pa ne le oblikovni zakon. Rekel bi biološki. In pristavil bi še moralni. Vse, kar si ta narod na svojem malem ozemlju zida in ureja, je nekako v skladu z obsegom dežele. Tu si ljudje ne lažejo v žep niti z arhi-

* Mišljeno je vprašanje, ki si ga je bolehní bohem iz polnemške rodbine H. G. Schauer l. 1886. stavil v članku »Naši dve vprašanji«, ali ne bi bilo za Čehe boljše, omahniti k Nemcem in živeti življenje velikega kulturnega naroda. Anonimni članek so spočetka pripisovali Schauerjevemu dobrotniku, prijatelju in v marsičem sorodnemu kritiku takratnih čeških razmer T. G. Masaryku in še prej ko Schauerja je obsodba narodnega samomorilstva zadela bodočega Osvoboditelja. Op. prevajalca.

tektonskim niti z življenjskim velikaštvom. Ne postavljajo se niti z nebotičniki niti z velezabavišči niti z Woolworthy; njihova ministrstva se komaj v čem ločijo od premožnejših rodbinskih hiš. Nikakršna kvantitativna gizdavost, nič prenapetih in krčevitih gest, nič slonovosti, niti nadčloveških mer. Ob tem pa je njihova arhitektura ena izmed najnaprednejših, njihovi gradbeniki zidajo jezove in pristanišča po vsem svetu; ni zakotna majhnost, ki daje mero njihovi življenjski geometriji.

Ko popotnik potuje po tej Nizozemski, se začenja zavedati, koliko narodnega značaja in reda se zrcali v njenih skromnih merilih. Pa se spomni nadarjenega naroda, ki pač nima s čim, pa bi vendar hotel imponirati svetu s svojimi kšefti in uradi; tu z nečim velikanskim, kar štrli iz revščine, tam z nečim reprezentativnim, kar moli iz negotovosti in iz neskladnosti; spomni se naroda, ki se pritožuje zoper tesne razmere in bi se hotel povzpeti preko svojih lastnih mer, ki ima pomešano kramarstvo in velepodjetništvo — — vsakega malo. Ko da bi nam manjkal pravi, zanesljivi meter. Pojdite in pogledjte holandskega: na njem so tudi centimetri in milimetri.

Ali, da še ostanem pri nizozemskih stavbica: ker pač ne stavijo preveč v veliko, se lahko bolj brigajo, da stavijo lepó in temeljito. Tu ne stavijo iz kvadrov, pač pa iz odličnih opek. Tu ne stavijo monumentalnih pročelij, toda krasna in brezhibna okna. Njihovi stolčki so majhni, toda sedi se na njih dobro in po domače. Majhno je, ni pa varljivo. Nikaka kričavost ne slepi, kako in iz česa je delano: namreč iz dobrega in poštenega blaga. Na tej kvaliteti vidite bogastvo naroda; toda videti je, da je razdeljeno na sama skromna blagostanja. Vaška hišica je kakor mala vila, pa tudi delavska hišica je taka; ta lepa stavbica je krčma, ona tamle je branjarija, tretja je urad neke ladijske družbe. V tem je skoraj izenačenje, toda izvedeno tako, da je spodnja meja gmotnega blagostanja precej višja ko druge. Med vasjo, mestecem in mestom ni znatnejših razlik; samo pristanišča se seve ločijo od te vidne ravní s svojimi slikovitejšimi socialnimi kontrasti, toda to pač spada k stvari.

Zdaj smo pri pravi besedi: raven. Nizozemska je dežela malega obsega, toda visoke ali vsaj dobre ravní. Nima velikega tovarništva, toda je visoko kvalitetno. Nima preveč obdelovalne zemlje, toda prisilila jo je k proizvodnji najvišjih kvalitet. Temelj njenega blagostanja ni na morju, temveč v kravah in v gredicah. Osvajajo si svet s kolači eidamskega sira in s tulipanovimi čebulami; pa si tudi dajo s to narodno municijo dela, kakor je treba. Treba je videti, kako krasno in kakovostno je njihovo mlekarjenje in vrtnarjenje, že za oči; ko pa si vzamete v roke strokovnejše vire, da bi se s stvarjo malo bliže seznanili, spoznate tako natančno kontrolo, tako vestnost in urejenost trgovanja in izdelovanja, tako gojiteljsko preizkušanje in recimo tudi umetniški ponos na dovršenost domače proizvodnje, da začenjate razvozlavati pozitivno tajnost tega malega naroda. Njegova moč je v kakovosti. Njegov narodni ideal ne teži po velikem, temveč po krepkem. Kakovost vidite povsod: v delu, v načinu življenja, celo na prirodi sami; če bi morali takoj povedati, s čim se Nizozemci v svetu odlikujejo, ne najdete nobene kdo ve kake

velikosti, temveč ravno to nadpovprečno, krasno, skoraj dovršeno kakovost večine stvari, ki jih delajo zase — in za svet. Ni to samó maslo, tudi veda. Ne le čebule narcis, tudi delavske hišice. Na Nizozemskem je kakor v trgovini z igračkami; toda te igračke so tako solidne, da se ne polomijo niti ne zbledé. Delati dobre in poštene stvari, ki kaj zdrže: to pomeni tvoriti zgodovino.

In zdaj se popotnik ne more izogniti skušnjavi, da bi si malo ne posplošil: ni morda prav za male narode najboljši način, nadomestiti kvantitativne ideale z idealom kvalitete? Ne bi bila tekmovalna sposobnost malih narodnih celot na svetovnem sejmu najbolj zagotovljena s posebno plemenitostjo tega, kar prihaja iz njihovih delavnic in njihovih prodajalnic? Ni potrebna obilna zaloga, toda kar je, naj bo sámó dobro in brezhibno delo. Če je naša prodajalna majhna, torej ni v njej prostora za skazo, za šušmarstvo, za polovičnost in varljivost; slabe reči jemljejo toliko prostora kakor dobre, mi pa prostora na soncu nimamo odveč.

Ne govorim o produktih, temveč o nečem važnejšem, namreč o idealih. Morda smo si preveč vtepli v glavo, da moramo imeti, vršiti ali izdelovati vse to in ono v svetovni tekmi kvantitet. Ne morem tajiti vtisa, da je ta mali narod v renski delti s svojim načinom ravnal kakor svetopisemska Marija: izbral si je boljši del.

ŽIVI IN OBLEDELI SPOMINI

Pripoveduje France Bezlaj:

Če hočeš vedeti, kaj je psihološka eksistenca naroda, moraš živeti nekaj časa med Čehi. Kar je nam le patriotično berilo v šolskih čitankah, to je Čehu nedotakljiva svetost. Vsak povprečen Čeh trdno verjame, da je bil Karel Četrty »otec vlasti«, da je Praga »matka vlasti«, Bela gora narodova poguba, Vrchlický največji pesnik in še nekaj podobnih stavkov. Gorje, če bi dvomil. Ko spoznaš, kako trdno je zasidrana ta vera v ljudeh, se več ne čudiš, da so imeli vsi moderni češki zgodovinarji tako težko stališče.

Stanoval sem pri stari ženici, ki je v boljših časih imela mlekarno in se je na starost preživljala s podnajemniki. Že prvi teden mi je prinesla v sobo kopico čeških klasikov. Pregledal sem jih in ji takoj vrnil Vrchlickega, češ da ga že toliko poznam, da ga ni vredno brati. Oblile so jo solze, brez besede je odšla iz sobe. Stopil sem za njo v kuhinjo in jo poskušal potolažiti, da nisem mislil tako hudo. Nič nisem opravil. Sedla je na pručico pri štedilniku in jokala. Ko sem zjutraj odhajal, me je poklicala v kuhinjo. Sedela je še vedno tam kot zvečer, bržkone sploh ni legla. Odštela mi je na mizo najemnino za sobo in rekla: »Tako je prekličite, kar ste rekli včeraj o Vrchlickem, ali pa se izselite še to dopoldne.«

Dekle, ki mi je razkazovalo Prago, se je ustavilo pred cerkvijo Marije Snežne. »To je cerkev iz časov Karla Četrtega.« »No, in? Nič posebnega

ni na njej.« Pogledala me je z nerazumevanjem: »Toda Karel Četrty jo je začel zidati.« Kaj je vedel Slovenec, kaj je to narodna zgodovina.

Na Hradčanih je vsak dan polno obiskovalcev. Mnogo je tujcev, ki si v skupinah ogledujejo mesto, največ pa je seveda šolskih izletov iz vseh koncev republike. Včasih sem se ustavil za njimi in poslušal učitelje, ki so razlagali malim: »Tu, za temi okni stanuje prezident. Tam se je rodil sv. Vaclav. To je grob Karla Četrtega. Skozi to okno so vrgli Slavato... V tej dvorani je zborovalo češko plemstvo...«

Čudil sem se otrokom, kako so hodili po prstih celo na dvoriščih, kako so si tiščali klobuke na prsa in gledali s sveto grozo okoli sebe. Še bolj pa sem se čudil ginjenim glasovom podeželskih učiteljev. Veliko sem jih videl, ki so govorili s solzami v očeh. Naš človek je vendar vaje videti v patriotizmu vse prej, kot resnično čustvo.

V začetku te v Pragi preseneča navidez temeljito znanje zgodovine. Kdorkoli te spremlja po ulicah, se vsak hip ustavi in razkazuje. Tu je bil dvorec Jurija s Poděbrad. Tam je bival kralj Vaclav, na tem mestu se je zgodilo to in to... Zgodovina je naroden epos in dogodki so verzi, ki jih zna na pamet vsak otrok.

Nekoč smo polemizirali o bitki na Beli gori. Uprl sem se veljavnemu mnenju. Poraz protestantskega plemstva vendar ni bil tako strašna katastrofa za narod. Nasprotno, za dobrih sto let je zavrl germanizacijo, ki je bila pred tridesetletno vojno najhujša. Skliceval sem se na Pekařovo avtoriteto, toda v družbi, v kateri sem bil, sem se onemogočil za vedno.

Zahajal sem v družbo mlajših praških profesorjev, s katerimi sem se zelo dobro razumel.

»Večna škoda, da smo izgubili plemstvo«, je rekel univerzitetni profesor. Uprl sem se mu: »Vi ste vendar razumski človek, povrh demokrat, kako vendar morete zagovarjati sistem, ki se je že davno preživel.« Zaskrbljeno me je pogledal: »Vi ste še mlad in ne razumete vsega. Okoli in okoli nas so države, kjer igra plemstvo še danes odločilno vlogo. Doma bi si že vedeli pomagati, da nas ne bi ovirali, toda kakšnega pomena bi bili za državo ljudje, ki bi imeli sorodnike in prijatelje med poljsko šlaho, pruskimi junkerji in madžarskimi magnati, da niti ne govorim o Vatikanu, ki tudi še utegne biti nevaren nasprotnik. Tako pa moramo vedno računati, da se nekoč vsi štirje združeno skopljejo na nas.« Pred štirimi leti so bile te besede skoro proroške.

Druga stvar, v katero vsak povprečen Čeh trdno veruje, je slovanstvo. Naj bo razočaranje še tako veliko, na dnu srca vsakega še vedno živi upanje, da bo nekoč drugače. Rusijo si vsak predstavlja po svoje: nekateri vzdihujejo: »Ko bo nekoč v Rusiji drugače, takrat... Med okupacijo Sudetov je ves narod dajal duška svojemu ogorčenju nad izdajstvom Francozov, toda Rusija je po mnenju večine vodila samo trezno in pametno politiko. Poljak, ta je za Čeha poreden brat, ki še ni dorastel in dela zato neumnosti. Nekoč ga bo vendar srečala pamet.

Jugoslavija je navadnemu Čehu obljubljena dežela, ki ima v izobilju vsega, česar oni nimajo. Jugoslovenu so v Pragi odprta vsa vrata. Čehi niso družabni kakor Poljaki ali Rusi, toda Jugoslovana sprejmejo medse že po prvem poznanstvu. Še posebno dekleta... Nekajkrat se mi je zgodilo, da so me celo na deželi gostili, ko so spoznali v meni Jugoslovana.

Znanci so me povabili na večerjo na dom. Bilo nas je pri mizi nekaj Slovencev in Čehov. Pri pivu smo začeli delati dovtype na »jugoslavo-manijo«, kakor smo ironično krstili češko naklonjenost in prešli nato na kritiko naših razmer. Jugoslavija da pač ni takšna, kakor si jo Čehi predstavljate... itd. A gospa, gostiteljica, nam je takoj začela razburjeno ugovarjati. »Jugoslavija je takšna, kakršno ste si naredili sami. Norčujte se iz nas, kolikor se hočete, tega smo vajeni, toda v svojem stanovanju nočem slišati ničesar slabega o Jugoslaviji.«

Čeh je trezen in razsoden, z njim moreš razpravljati o čemer hočeš, toda varuj se govoriti o kočljivem narodnostnem problemu s Čehinjo. Naletel boš na odpor, kakršnega ne bi nikoli pričakoval. Morda se mora narod prav ženski vzgoji zahvaliti za svojo žilavost. Odklonil sem stekleničko likerja: »Hvala, ne pijem.« »To je krasno, Masaryk tudi ni nikoli pil.« Nisem hotel plesati: »Hvala, ne plešem.« »Taki bi morali biti vsi mladi ljudje! Beneš tudi ni hotel plesati.« Grizel sem si ustnice, toda v gospejinih očeh sem zrastel, da me je bilo skoro sram. Povsod sem opazil, da pretežno žene goje ono vrsto nacionalizma, ki ga tolikokrat očitajo Čehom.

O Vseh svetih si je vredno ogledati praška pokopališča. Že od daleč spoznaš grobove pisateljev, umetnikov in kulturnih delavcev vseh vrst.

Bogato so okrašeni z vencami in svečami in naravnost obsuti s tisoči drobnih lističev. Pobereš enega izmed njih in čitaš drobno otroško pisavo, da se tudi on, Vaclav Komarek, učenec drugega razreda od tam in tam, klanja spominu Božene Němcove. Na Vyšehradu je na grobovih stotisoče malih pisem, na Olšaneh jih mrgoli, na vsakem koraku naletiš na grob, ki so ga okrasili otroci. Praške šole pa skrbe, da pride vse na svoje mesto in da ne ostane nobeden pozabljen.

Nemce sovraži vsak Čeh prav tako odkrito in strastno kot Nemci Čehe. Ko še nisem znal dovolj dobro češki, so me znanci svarili, naj nikjer ne začnem nemškega pogovora. Od trafikanta na vogalu do profesorja na univerzi mi ni nihče dovolil dokončati nemški stavek. Vsak po svoje smo lovili drobce, ki smo jih znali in če smo se končno le sporazumeli, se je vsak Čeh ves srečen nasmehnil: »Saj se Slovani dogovorimo tudi brez nemščine, samo če hočemo.« Ko sem bil predstavljen lani umrlemu pesniku Otokarju Fischerju, ki je bil profesor germanistike in takrat dekan filozofske fakultete, je raje poklical docenta, ki je znal slovensko, ko se zaradi pomena neke besede nisva mogla sporazumeti, kakor da bi mi dovolil nemško pojasnilo.

Mnogo laže kakor po obrazu ločiš Čeha od Nemca po obleki in drži. Nikoli se ne bo Čeh tako spozabil, da bi kupil nekaj, kar bi vsaj od daleč spominjalo na nemški okus. Če smo govorili o naših krajih, sem se čudil, zakaj tako sodijo, so mi kazali nove stavbe, izložbena okna, kroj ženskih in moških oblek in še celo vrsto malenkosti, ki jih sam ne bi nikoli opazil. Povsod so videli skoro popolno podrejenost nemškemu okusu.

Pri vseh čeških družinah, kamor sem zašel, sem se čudil knjižnici. Celo pri ljudeh, pri katerih ne bi nikoli pričakoval, sem naletel na zavidanja vredno množino knjig. Na Češkem se natisne letno precej več knjig kakor n. pr. v Združenih državah ali v Italiji. Slovaško literaturo smatrajo v nekem višjem smislu za svojo in samo Praga pokupi četrtno slovaške knjižne produkcije.

Čeh je neverjetno discipliniran. Vsak predpis je zanj svetost in ne bo ga zlepa prekršil. Sam nisem niti opazil, da sem šel po ulici v drugi smeri kot je navada, ali da sem si prižgal cigareto na kraju, kjer ne bi smel, toda znanci so me takoj dražili: »Za Jugoslovane so zakoni zato, da jih kršijo.« Čehu je disciplina najbrž že prirojena. Imel sem goste iz Prage in sem jih spremil na gore. Ko smo prišli do prvega plotu, so se uprli zlesti čezenj, in dolgo sem jim moral pojasnjevati, da so ograje na pobočjih samo za krave.

V vsakem češkem kraju srečuješ zvečer polno ljudi, ki se vračajo domov z velikimi vrči piva. Po večerji ga izpije vsa družina. Povprečen Čeh srednjega stanu redko zaide v gostilno, ves prosti čas preživi med svojimi, in našega človeka naravnost preseneti ta izredno razvit smisel za dom in medsebojno povezanost češke družine. Šele ko sem preživel vrsto večerov v čeških domovih, sem razumel, zakaj so Čehi takšni, kakršni so; zakaj je med njimi toliko glasbenikov, zakaj so tako trezni in realni in zakaj je pri njih tako razvit čut za dolžnost.

Češki kmet se ne loči mnogo od meščana in inteligenta niti po miselnosti niti po načinu življenja. Oster boj za obstanek v pregosto obljudeni deželi je kmeta primoral, da je do skrajnosti racionaliziral gospodarstvo, in nikjer na svetu ni toliko posestnikov, ki bi bili dovršili gospodarske šole in celo univerzo, kakor na Češkem. Češka agrarna zveza ima s svojimi tisoči konzumov in stotinami tovarn letni proračun, ki bi ga ji lahko zavidala marsikatera država.

Neki poljski dnevnik je pred leti takole primerjal poljskega kmeta s češkim: »Če pride Žid v poljsko vas, ga sprejmejo s kletvicami in stisnjenimi pestmi. Ko čez leto odhaja, je vas njegova. Če pride Žid med češke kmete, ga pozdravijo z muziko in slavoloki. Čez leto se živ krst ne zmeni zanj, ko odide iz vasi z beraško palico.«

Smisel za realnost in zaostrena narodna zavest ovira seveda pravilno gledanje češkega človeka v marsikateri stvari. Nobena češka politična stranka se ne bi drznila operirati z narodnostnimi gesli v svojem poli-

tičnem programu. To je svetost, ki je skupna vsem, zato so vsi podcenjevali slovaško avtonomistično gibanje. Vsak Čeh, brez izjeme, je videl v tem nekaj podrejenega, nekaj, kar je žalilo njegov pojem narodnosti sploh. Tudi separatistična gibanja v Jugoslaviji so bila razumu vsakega povprečnega Čeha nesmisel in otročarija, če ne kaj hujšega. Stoletna vzgoja v duhu slovanske vzajemnosti je tako organiziranemu narodu prešla v meso in kri. Vsak kmet in vsak izobraženec, s katerim sem govoril, je probleme slovanskih narodov čutil kot svoje in si je dogodke razlagal, kakor da bi se godili pri njih v njihovih razmerah. Dolgo je trajalo, preden sem razumel, zakaj sem tolikokrat videl solze v očeh, ko smo govorili o stvareh, ki so se meni samemu zdele popolnoma naravne in pravilne.

Ko sem posestniku z dežele pripovedoval, kakšna je politična orientacija našega kmeta, je majal z glavo: »Saj sem tudi jaz veren in pobožen, toda v prvi vrsti sem vendarle kmet. Srbski, hrvaški in slovenski kmetje se morajo skupaj boriti za svoje interese, če hočejo kaj doseči.« Univerzitetni profesor me je imenoval provincialnega separatista, ko sem mu poskušal dokazati, da niti srbska in hrvaška literatura, še manj seveda slovenska, niso tako zaključene celote, kot je trdil. V družbi študentov smo mnogokrat razpravljali o narodnostnih razmerah v slovanskih državah in če se mi je posrečilo koga prepričati, da so upravičene nekatere zahteve malih slovanskih narodov, je imel samo en odgovor: »Samo nikar ne slabite države. Miren razvoj bo kmalu zagladil vsa nesoglasja.« Nihče pa mi ni hotel verjeti, da ne bi pri kateremkoli vladajočem slovanskem narodu kmalu prevladala enaka ideja navladajočem slovanskem narodu kmalu prevladala enaka ideja narodnega sožitja, kot so si jo zgradili Čehi za ureditev svojega razmerja s Slovaki.

Slovaki so za vsakega Čeha bratje, s katerimi čutijo res bratovsko. Nikjer nisem na Češkem srečal niti najmanjše mržnje do Slovakov, ki sem jo obratno večkrat doživel na Slovaškem. Vsak Čeh se je razburil, kadar smo govorili o slovaškem vprašanju. Znanec, profesor, mi je razkazoval šolske zvezke v dokaz, da priseljeni Slovaki pišejo šolske naloge v svojem jeziku. Železniški inženir je privlekel na dan naredbo, da se je treba pri sprejemanju ljudi v službo v prvi vrsti ozirati na slovaške prosilce. Študentje so glasno zavidali slovaškemu kolegom, da bodo takoj dobili službe, sami pa bodo čakali nanje bog ve kako dolgo. Neštetokrat sem moral poslušati statistike državnega proračuna, da država na Slovaškem investira vsako leto mnogo več denarja, kot bi imela dohodkov avtonomna Slovaška. Vsi pa so obtoževali državno upravo, da po prevratu ni pošiljala na Slovaško najboljših uradnikov, ampak jih je predstavljala večinoma kazensko. Dokler si Slovaki niso izšolali dovolj svojih ljudi, je bila Slovaška Sibirija za češke uradnike, ki so zagrešili marsikaj, kar je protičeška propaganda dobro izrabila.

Na južnem Češkem sem slišal večkrat anekdoto, ki jo je ljudski humor porabil za karakteristiko Slovakov. Kmet je najel slovaško deklo pred žetvijo. Ko so želi, se dekletu ni nič hotelo do dela, vsak hip je postajala

z rokami v boku in gledala, kako drugi delajo. Ko so jo priganjali, naj hiti, je zviška odgovorila: Stát je také praca. (Stati je tudi delo.) Ljudski humor navadno zadene nekaj bistvenega.

Pri vseh napakah in vrlinah pa Čeha nikoli ne zapusti humor. Tipičen češki humor je jedek in oster, toda prej dobrohoten kakor porogljiv.

Celo v najtežjih dneh po monakovskem sporazumu so se našli šaljivci, ki so obešali v izložbena okna listke z napisom: »Zamenjam plinsko masko za nemški slovar.«

Slovaška je svet zase, skoro popolnoma drugačen kot Češka, in v dvajsetih letih republike se ni mnogo izpremenilo. Slovaški protestantje so že od nekdaj simpatizirali s Čehi in iskali pri njih zaslonbe do zadnjega. Avtonomistični pokret je vzniknil med katoličani in še to samo tam, kjer so bili duhovniki Slovaki. Povsod, kjer je količkaj ravnine in dobre zemlje, so med Slovaki naseljeni gospodarsko močnejši nemški in madžarski kolonisti. V vzhodnih župah se mi je večkrat primerilo, da je natakár v gostilni ali prodajalec v trgovini zardel na vprašanje, ali je Slovak, ker je slabo govoril nemški, in odgovoril, da se je le pri vojakih naučil »slovensko«. Take izgovore sem slišal pri nas na Koroškem v Beljaku, v Celovcu, na Slovaškem jih sedaj ne bi več pričakoval. Trgovina je po večini vsa v židovskih rokah, razen v centrih od Banjske Bistrice do Ružomberka; povsod drugje skoro ne najdeš trgovine, ki bi bila odprta v soboto. Ker mladi, prebujajoči se nacionalizem v dosledno liberalistični državi ni mogel že takoj v začetku odstraniti vseh zaprek svobodnega razvoja, je stresel vso krivdo na Čeha, ki so se zaradi obstoja države žilavo branili pritiska na narodne manjšine.

Pred leti sem po študentovsko romal peš po dolini ob Vagu. Ko sem zvečer priromal v Hlinkovo rojstno vas blizu Ružomberka, nisem mogel niti v gostilni dobiti prenočišča, ker so mislili, da sem Čeh. Šele na koncu vasi sem srečal kmeta, ki je verjel mojemu potnemu listu in zagotavljanju, da sem Slovenec, kateremu ne smejo zameriti, da meša med slovaščino češke izraze. Dobil sem večerjo in prenočišče zastonj, dočim ga prej niti za denar nisem mogel.

Češki orožnik na vzhodnem Slovaškem me je ustavil na cesti in se mi nato opravičeval, da je zelo težko ločiti turiste od madžarskih agentov, ki so dobro sprejeti v mnogih župniščih. Nisem mu hotel verjeti. Pozneje sem nekoč nekaj kilometrov južno od Turčianskega Sv. Martina prisedel na voz k slovaškemu kmetu. Bil je molčeč, šele ko sva prišla do prve vasi, mi je začel priporočati, da naj se oglasim pri župniku, ki me bo gotovo zelo dobro sprejel. Zapeljal me je na dvorišče. Kuharica me je nagovorila madžarski, gospod pa je pogledal samo platnice potnega lista in se brez besede obrnil. Kmet se je smejal: »Mislim sem, da ste madžarski vohun.« Ostala sva skupaj do noči, razgovoril se je na dolgo in široko o svojih in slovaških težavah.

V samotni vasi v slovaških Krušnih gorah so se mi kmetje smejali, ko sem jim pripovedoval, odkod sem in zakaj potujem po Slovaškem. Star kmet mi je pomežiknil: »Kaj boš lagal, saj te ne bomo izdali orožnikom. Toda takegale madžarskega vohunčka spoznamo že od daleč.« Kmet blizu Nitre se je pritoževal: »Pod madžarsko gospodo je bilo dosti kruha, pa je vrag prinesel te proklete Čehe.« Celo pod Tatrami se mi je zgodilo, da sem v gostilni dobil samo madžarske časopise.

V Pragi sem večkrat zašel v družbo slovaških študentov. Na Češko prihajajo študirat večinoma protestantje, katoliki so zelo redki med njimi. Navduševali so se ob vsaki priliki za napredek Slovaške, nešteto-krat sem slišal račune, kdaj bo Slovakov več kot Čehov, če se bodo množili tako kot se zadnja desetletja, da prevzamejo vodilno vlogo v državi. Jasnega programa niso imeli in nisem se čudil, ko so me bratislavski študentje prepričevali, da je odpadnik in izdajalec slovaške stvari vsak, ki gre študirat v Prago.

»Tudi mi Slovaki smo se borili za državo,« mi je razlagal liptovski kmet, pa ne za takšno, v kateri bi vladali brezverci in framazoni. Če si Čehi nočejo pomagati sami, jih bomo rešili mi.« Ko sva se poslavljala, mi je stisnil roko: »Bog je z nami in tudi z vami Slovenci.«

Bil sem gost pri učitelju v gorski vasi na Bransku. Po večerji se je pritoževal: »Tako si nismo predstavljali republike. Naša vas prodaja sama letno tri tisoč glav govedi. Sami ste videli, kakšna beda je povsod. Vse kupi Žid, ki drago prodaja živino na Češko. Če grem v Levočo, so povsod samo nemški trgovci, na Popradu tudi, povsod do poljske meje. Ceste in železnice, ki jih grade Čehi, so za nas brez koristi. Židje in Nemci bogate, z nami pa gre navzdol. Neumnost je govoriti o bratstvu in svobodi. Če Čehi nočejo pritisniti na Nemce in Žide, si bomo pomagali sami.«

Izpraševal sem podkarpatsko študentko, h kateri narodnosti se sama prišteva. »To je težko reči. Rusko znam preslabo, komaj toliko, da morem brati.« »Torej Ukrajinka?« »Še manj«, se je nasmejala, »lani sem bila navdušena za Ukrajince, toda naučiti jezika se še nisem utegnila.« »Zakaj pa ne ostaneš kar pri podkarpatski ruščini?« »Tudi s tem je težava. Naše narečje ni knjižno, učila se nisem nikoli, če pišem, delam še več napak kot v češčini ali slovaščini.« »Torej ti ne preostane nič drugega, kakor da se proglasiš za mednarodno«, sem se šalil. »Skoro da res! Dobro znam samo madžarski kot vsak pri nas. Če nočem biti Madžarka, mi res ne ostane nobena izbira.«

Če je že inteligenca v dvomih, se je kmetu še težje odločiti. Ko je pred tremi leti češka vlada odredila glasovanje, kateri jezik hočejo v šole, so se godile za naše pojme neverjetne stvari. V nekaterih vaseh so se kmetje odločili za ukrajinsščino, toda že čez nekaj dni so prišli preklicat izjavo in glasovat za ruščino. Ko pa se je pričel v šoli pouk, marsikje

zopet niso bili zadovoljni in so hoteli nazaj domače narečje, proti kateremu so se prej borili. Lani je celo narodno gledališče v Užhorodu ostalo prazno, ker se niso mogli zediniti zaradi jezika, v katerem naj bi igrali.

Težko bi pri rusinskem kmetu opazil še kaj drugega kot bedo in idilično nevednost. Hodil sem po Poloninah pred žetvijo, torej v času, ki je najbolj kritičen povsod, kjer zemlja slabo rodi. Jedel sem dan za dnem mlince iz zmečkane nezrele pšenice in jih zalival z mlekom, povsod tako pri židu kakor pri kristjanu. Nikjer drugje še nisem videl Židov, ki bi kmetovali in drvarili prav tako kakor vsi drugi.

Nihče me ni nikoli vprašal, kam sem namenjen. To je tabu, doletela bi me nesreča. Toda povsod so se zanimali, odkod sem. Pojasnjeval sem na vse mogoče načine, kje je Jugoslavija in kje so Slovenci, toda majali so z glavami. Nekoč sem tako govoril v kmečki izbi in se trudil, da bi dopovedal polni hiši radovednih sosedov, odkod sem doma. Toda ko je prišel v izbo nov sosed in vprašal gospodarja, kdo sem, mu je odgovoril: »Najbrž bo Rus ali pa Poljak, nekje zelo od daleč je doma.«

»Tako lepo sem si predstavljala, kako bom delala doma«, je pisala znanka, ki je po nekaj letih študiranja v Pragi dobila službo v Mukačevu. »Toda zdi se mi, kakor bi prišla nekam na Madžarsko. Inteligence ni skoro nobene in še kar jo je, je židovska in madžarska. Drugega življenja ni kot ciganska muzika, čardaš in tipična madžarska morala. Ne morem razumeti, kako da mi je sedaj vse to tako obupno tuje in gnusno, saj sem vendar tukaj zrastle.«

»Zame nima smisla, da bi hodil domov«, je pripovedoval mlad profesor v Pragi. »Oče je pop, jaz pa sem že tako oddaljen od vsega tega, da me je oče pognal. Na Češkem vsaj lahko živim in delam, doma bi bil povsod nemogoč, sedaj ko imamo avtonomijo.

Pripoveduje Martin Sok:

S Češkoslovaške sem sredi počitnic prinesel sedemletni hčerki punčko, oblečeno v slovaško narodno nošo. Seveda so pri naši Aldici stopile ostale punčke takoj v ozadje, prva je bila sedaj »Čehinja«, kakor jo je nazvala, ker se ji je to ime zdelo lažje in ga je večkrat slišala kakor ime Slovinja. Toda tudi njen čas je minil, in do veljave je prišlo spet vse, kar ne izgubi za otroke nikoli svoje privlačnosti: trata, pesek, potok, sonce. Pozabljena bi Čehinja samevala na mojem radioaparatu, če bi ji ne bil sam posvečal čedalje več pozornosti, ker sem se ob pogledu nanjo vselej spomnil veličastne Prage, nad katero so se znova začeli zbirati grozeči oblaki, in nepozabnih dni, ki sem jih preživel z ljudmi, za usodo katerih se je prav tedaj začelo poslednje vadjanje.

V našem domu je bilo z vsakim dnem več govora o Češkoslovaški. Nisem govoril več jaz o njenih lepotah in neustrašnih ljudeh, sedaj je

pripovedoval radio o večnih pogajanjih in predvsem o grozodejstvih, ki jih je človek komaj zmožen storiti, in ki bi jih naj Čehoslovaki prizadevali Sudetom. Od zgodnjega jutra pozno v noč je bilo govora o vojni, ki je grozila, o lordu Runcimanu, ki se je sprehajal po sveti slovanski zemlji, o Chamberlainu, ki se je na starost pojavil tam daleč na Angleškem, o Henleinu, ki ni maral povedati jasno in odkrito, kaj prav za prav hoče, o Nemcih in Rusih, o Kitajcih in Špancih, in nad vsem je visela samo ena velika skrb: kaj bo s Češkoslovaško? Tudi Aldica je spremljala pozorno, prepozorno za njeno starost, strahoten tok dogodkov in nešteto-krat sem ji moral odgovarjati na vprašanja, ki jih niti sam nisem znal dovolj jasno razvozlati. Ker so ji bili moji odgovori navadno preskopi, je začela vztrajno čitati časopise, poslušati slovenska radijska poročila in prisluškovati, ko sem ženi, ki ni utegnila sedeti pri radiu, pripovedoval, kako nemška radijska poročila prikazujejo dogodke na Češkoslovaškem in ob njenih mejah.

Ko je gospod Chamberlain prvič priletel preko Rokavskega preliva, je Aldica zvečer vzela po dolgem času Čehinjo spet v roke, preden pa je legla, si jo je položila na stolček k svoji postelji. Čim se je zjutraj prebudila, se je že nagnila k njej in jo ljubkovala. Popoldne sem jo zalotil, kako ji je pripravljala mehko posteljico na stolčku v spalnici, dočim so ostale punčke pozabljene ležale v kuhinji na goli klopi. Ko me je zagledala, se je pričela ukvarjati z nečim drugim. Ni hotela, da bi videl, kako se ji je spet zbudilo zanimanje za že skoraj pozabljeno Čehinjo. Delal sem se, kakor da ničesar ne vidim, zato se ji je znova vsa posvetila. Nenadoma se je odtrgala od nje in pritekla k meni.

»Očka, jeli da Čehi niso tako grdi, kakor pravi radio? Jeli da ne pobijajo starčkov in otrok?« me je vprašala s solzami v očeh.

Pomiril sem jo, da so Čehi dobri ljudje.

»Saj sem si mislila; tebe niti poznali niso, pa se ti je tako lepo zgodilo pri njih!«

Vendar ni mogla razumeti, čemu nemški poročevalci govore skoraj samo o grozodejstvih, požigih in umorih. Skušal sem ji tudi to razložiti, a čutil sem, da je moja razlaga ni zadovoljila. Kako naj bi pomirila sedemletno dekletce, ki še ničesar ne ve o politiki in njenih krivih poteh!

Odtlej Čehinja ni smela sedeti več na radioaparatu, ki je tako grdo govoril o Čehih.

Ko jo je kmalu nato neki večer spravljala spat, ji je ljubeče prigo-varjala: »Le mirno zaspi, Čehinja! Nič se ne boj! Pri nas ne bo plinskega napada!«

In drugi večer ji je spet govorila: »Uboga, mala Čehinja! Kako je zdaj hudo tvojim na Češkem! A le zaspi, saj bo tudi njim bolj!«

Ko je češkoslovaška tragedija dosegla svojo peripetijo, ko je trenutno prvi Anglež vzel na pot preko tako opevane Maginotove linije tudi trenutno prvega Francoza, in so v nemškem mestu trenutno štrije razkosavali že itak majhno slovansko državo, je Aldica sredi popoldneva prinesla Čehinjo na dvorišče, kjer sta jo čakali njeni sošolki, jo položila v voziček in vzkliknila:

»Če delajo tako grdo s Čehi, pa jih imejmo zato mi rajši! Pridita, Jelka in Nadica, nalašč jo vozimo okoli hiše, da bodo vsi videli, kako jo imamo radi!«

Prijela je za voziček in ga peljala pred tovarišicama, ki sta stopali za njo v pravem vojaškem koraku. Tako so večkrat molče prevozile dvorišče. Ko pa jim je bilo to premalo, so se spustile v tek in jele v protest vsemu, kar se je tedaj dogajalo, kričati na ves glas:

»Mi se imamo radi, radi, radi...«

A drugo jutro, ko sem ji prevedel nemško radijsko poročilo, je objokana odhajala v šolo...

Pripoveduje Branko Šalamun:

1938., v avgustu. V delavskem predmestju sudetsko nemškega industrijskega središča Aussiga poslušam ob robu gozda pod odprtimi okni nemškega govornika. Počitniški koloniji v Deutsche Jugendherberge govori o sistematični proletarizaciji sudetskega nemštva, o njegovem nacionalnem in socialnem boju, o boju njih vseh na življenje in smrt. Umaknem se četverostopom mladih nemških deklet, ki se vračajo z nedeljskega izleta. Vstopim. Sem iz Jugoslavije, zanimajo me prilike — in razgovor se razplete. Po prvih tožbah o gospodarskem obubožanju, o 20 letnem češkem pritisku in neizpoljenih obljubah seže kmalu dalje. Za govornika, ki je s svojimi 23 leti dosegel vrhunec nazorske vneme, ni nobenega dvoma. Nemci v Sudetih so postali pač zunanje političen problem, ki zahteva zunanje politično rešitev! Češki klin bo vedno naperjen proti Nemčiji in zato bo moral izginiti, pa naj bo tak kakršen je ali manjši. To je zgodovinska nujnost, navadna geografska karta jo izpričuje. Sicer pa, ozrite se v zgodovino. Praga je prastaro nemško mesto, Čehi sami so klicali v njo nemške kralje. Čehom je bilo dobro edinole takrat, ko so jim vladali Nemci, in dokler jim zopet ne bodo, tako dolgo v Evropi ne bo miru. »Die Tschechen sind nämlich kein Herrscher Volk«, niti s Slovaki se ne razumejo. Mi, Nemci v Sudetih smo pripravljani na vse. Na vojno, na vstajo, na zasedbo, na plebiscit, pa tudi še na spravo — seveda, če bi bilo pri Čehih več dobre volje. Ti namreč nočejo vedeti, da se bodo tokrat sami črtali iz zgodovine, če ne bodo popustili. Trezni ljudje so pri njih v manjšini. Mi smo organizirani, disciplinirani, v svoje vodstvo povsem zaupamo in bi mu sledili, čeprav kakšnega odloka ne bi povsem razumeli ali čeprav bi mislili, da nam škoduje. Vemo, da ne gre več za nas, gre za naše otroke. Med nami velja: blinder Gehorsam, na drugi strani pa ni enakovrednega partnerja. Razcepljeni so, boljševizem se širi, privilegiranci med njimi računajo na neka komisarska mesta, vse drugo, predvsem njihov narod jim je deveta brigada.

Spremljevalec in politični prijatelj mladega Nemca je — upoštevan kot nekak vodja — hlastno prevzel vodilno besedo v razgaljanju in bičanju nasprotnikov, ki so se zajedli v njihovo nemško sredino, se zasedrali v armadi, se povzpeli do najodličnejših mest v državi. Da... on,

ki se namreč ukvarja z gospodarskimi vprašanji že leta in leta, on, ki je še nedavno sodeloval z njimi kot gospodarski svetovalec v ministrski anketi v Pragi, on jih pozna kot psiholog iz lastnih izkušenj do dna.

Ideološko sicer motno razpredene so njegove izkušnje vendar izdajale svoje glavno, najbolj konkretno dejstvo: zakrknjeno osebno nemoč in iz nje izrojeno sovraštvo. Udarne kretnje in brutalni izraz lica, hreščeči glas in misli — vse se je izvijalo iz popačenega življenja bolnega človeka.

V oddelku dunajskega brzovlaka. Češki optimizem tistih prvih septembrskih dni še vedno ogreva človeka, uniforme in rezerviranost civilistov ga izzivajo na razgovor. Naj preberem na glas zadnje novice iz »Stürmerja«, zato da bi načel pogovor prilikam primerno, obenem pa vljudno? O novih zvezah židov in demokratov, židov in papeža, ali pa kar to o Beneševem židovskem poreklu? Iz dileme mi je pomagal mali Pubi, ki se je — politično pač povsem neorientiran — odločil začasno za mojo družbo in mojo uro in mi kmalu pridobil tiho zaupanje svoje mame. Mož te simpatične nemške matere je namenil otroku tu in tam toplejšo besedo v tujem jeziku, ki se mi je zdel španski. Neznane besede so, izgovorjene med zadržanimi stavki v nemškem dialektu zvenele nenavadno in obenem razumljivo. Družina izgnancev — z njimi se bom razgovoril, da bi le ta strankina funkcionarka, ki se zastonj pelje, izstopila. Kmalu mi je bilo prav, da je funkcionarka ostala med nami, »izgnanec« se je razživel menda prav zaradi nje in prav njej je pričel opisovati z izzivalno podrobnostjo vse majhne nevšečnosti in sovražnosti, s katerimi ga je po vrnitvi iz tujine razočarala domovina.

Pred desetimi leti se je izselil v Argentinijo. Njegova družina je čutila vedno z domačimi kraji, najbolj fanatična je bila žena. Malega so krstili za Adolfa, ob anšlusu so od veselja jokali. Vrnili so se . . . V Argentiniji je stepa. Doma — so mislili — bodo začeli s trgovino, s čimerkoli. V Ameriki so z zaupanjem sprejemali zatrjevanja: Nemčija potrebuje svoje ljudi, »Deutschland braucht Deviesen«, Nemčija vas kliče. In potem — razočaranje za razočaranjem. Z oblastmi v domači vasi, v okrajnem mestu, na Dunaju, z ljudmi te domovine! Verjemite, šele na argentinskem poslaništvu se jim je zdelo, da so doma. Sedaj se vračajo. V Ameriki je gospod vsakdo, ki plača svoj ceh, in predvsem je gospa vsaka žena, milijonarka ali delavka, in ne . . . V »politiziranje« se je vpletla žena. Rekla je: »Nazi oder nicht nazi, aber menschlich soll man doch sein.«

Toliko dela čaka, komaj nekaj mesecev je minilo, vsega pač ni mogoče izpremeniti preko noči. Važnejši kot režimi so režimovci . . . To je bil sicer še zagovor, vendar je funkcionarka z njim že izdajala svojo slutnjo o resignaciji. Bolestnejša bo kot vse preganjanje, ki ga je prestala.

Bližamo se Gradcu, škoda, da nisem načel pogovora s temi ljudmi že prej, ne bi bil verjel, da se bomo razumeli. Skromna nemška rodbina, tipičnih, zdravih potez. Seveda — na ženo in na moža je odločilno vplivalo še nekaj: Deset let sta živela med svobodnimi ljudmi. In funkcionarka, nekdanja revolucionarka . . . Med tem je snel Pubi z obešalnika reklamni karton, vabilo na dunajski velesejem. Ob sivi lisi — veliki Nemčiji —

ki obdaja z vseh strni belo krpo — Češkoslovaško republiko — pojasnjuje magnetna igla s smerjo: Sever — Vzhod vloga Dunaja, obdonavskih vpadnih vrat.

Pubijev oče je pokazal s prstom na tisti del sive lise, kjer je ležala nekdanj Avstrija: »Pridobljen je precejšen kos.«

Mama je potegnila z roko od enega kraja bele krpe do drugega in vprašala: »Kaj to tu ni več Nemčija?«

»Ni. Je češka republika.«

»A, to je ono, kar bo prišlo zraven«, se je spomnila mimogrede, naivno kot »Ortsleiter«, ki mi je v saškem mestecu razlagal bodočo zaščito češke manjšine v velikem rajhu. Vzrokov za pritožbe sploh ne bo, kakor jih na primer tudi med Lužiškimi Srbi ni.

Amerikanec, njen mož, je neverno zmajal z glavo. Najbrže sva mislila takrat oba: No, tako lahko to ne pojde! Bili smo namreč še v prvih dnevih septembra.

Še iz dveh pisem:

Praga, 23. septembra 1938.

Dragi Branko,

čutiš tudi Ti težo naše bolečine? Izdali so nas. Veruj, da bo zgodovina izpričala, da nismo stali na slabi strani. Verovati moramo in delati moramo — v boljše ljudstvo bomo vzgojili sebe, svoj narod. Boriti se moramo, borili se bomo.

Ch., 30. oktobra 1938.

Dragi Branko,

prav mi je, da si prejel moje pismo. Bilo je pisano v lepših časih... Kakšno navdušenje, človek božji, smo preživeli ob mobilizaciji. Nacionalist zaradi ljubezni do domovine, demokrat in drugi zavoljo ljubezni do ideje — in vsi skupaj smo vedeli, da se nas bo vrnilo malo. Od tistih časov do danes se je pri nas izpremenilo marsikaj. Skoraj vse. Tudi mi, tudi resnica. Vsaj videti je, da se je postavila na stran strahopetnosti enih in brezobzirnosti drugih.

Država ni danes sigurna svoje bodočnosti. Poslušati moramo vsakega demagoga. Ljudi večjega gobca moramo upoštevati kot predstavnike večine in njenih želj, sicer bi sosedje izrabili naša nesoglasja zato, da bi nas uničili docela. Prijateljev nimamo, verjeti ne moremo nikomur. Najhujše je, da drug komaj drugemu zaupamo. Pri takem potopu se pogublja kar je bilo najboljšega.

Tudi mi v Ch. smo občutili pravičnost gentlemanov velesil. V peti etapi so bile meni nič tebi nič zasedene naše tri povsem češke vasi. Iz tistih dveh, ki so strateško brezpomembne, so se vojaki kasneje sami umaknili.

Moj Ch. je torej še v ČSR — če se ne bomo prekrstili, še preden mi boš odpisal. Roko ti...

UTRINKI IZ DNEVNIKA

JUŠ KOZAK

Spominu Ivana Cankarja,
dvajset let po njegovi smrti

(September)

Kakor so dnevi napeti, ubijajoči, ne morem se odtrgati od spominov, ki sem jih prinesel s seboj. Še vedno hodim med razvalinami starega Rima.

Kakšna radovednost me je vodila že prvi večer mimo cukrenega domovinskega oltarja 'Monumento Nazionale', s katerim je poskušal kraljevski Rim doseči najvišjo zračno višino in se triumfalno dvigniti nad starimi in papeškimi spomeniki, pa je ostal le kolos načičkane, mrzle arhitekture, bolj razgledne in pompozne kulise za uniformirane svečanosti kakor dokument one ljudske kulture, ki vžiga človeško ljubezen.

Ne vem, ali je bila domišljija, da se me je dotaknil grobni duh, ko sem zavil med razvaline. Ob levi in desni široke ceste, via dell'Impero, Trajanov, Cezarjev, Avgustov forum. Izluščili so jih iz lupine težke zemeljske plasti, katero so v srednjem in novem veku tlačila skoraj vsa evropska ljudstva, in ki je prikrila lačnim očem vitke stebre, marmorne spomenike, opečne stavbe, kjer je nekoč rimsko ljudstvo častilo bogove, prodajalo vino in olje in politiziralo.

Ura še ni pozna in vendar je široka cesta skoraj prazna. Sprehajajo se po njej le še tujci, govornica izdaja Germane. Ne mislijo na to, kako so njihovi predniki pustošili Rim, in da bi se danes ne mogli naslanjati na ograjo, gledati na Cezarjev forum, če bi ne bil ostal skrit v zemlji. Svetloba obločnic pada na tri vitke, mrtvaško blede stebre. Odkrite so taberne, kjer se je pred stoletji precejalo toliko življenja. Sedaj zijajo prazne. Tam stoje vrči za olje in vino. V duhu gledaš može v belih togah, sprehajajo se po kamnitem tlaku, pokušajo pridelke in modrujejo. O čem? O davkih, o goljufijah pri volitvah v tributne komicije, o igrar v cirkusu, o mastnih službah in težavah v provincah, o vojski, ki se napoveduje na germanskih mejah, o uradnikih x, y, z, ki so dražili ljudsko nejevoljo, o nasprotstvih med senatom in cesarjem, sem in tja je sikajoče padla beseda o svobodi; kdor jo je izgovoril, je hitro izpljunil, kar je veljalo najbrže vohunom, skrivajočim se pod živimi maskami med množico. Človeške brige, želje in upori so ostali neizpremenjeni. Kako je zgovorno to kamenje in ta prah razvalin! Grobovi so odprta knjiga.

Na desni se dviguje v nočnih silhuetah palača senatorjev. Prevzet kakor še malokdaj v življenju stopam dalje. Spodaj, nekaj metrov pod cesto samotni stebri, bele sence uničenega življenja. Forum Magnum. Nad njim se odpirajo dupline zagonetno razdeljenih prostorov ogromne Tiberijeve in Caligulove palače, iz dni, ko se je stara civilizacija že povzpela do temena razvoja. O, duh Katonov, na trdi Vii Sacri. Z gnevom je pritiskala tvoja noga na tlakovano cesto. Z njiv pod Palatinom si prihajal in prinašal ilovico iz vinograda na sveto cesto, z mrkim očesom

si odzdravljajal vsem, ki niso čutili tvojega upora proti korumpirani civilizaciji. Porogljivo so se posmehovali za tabo, ker nisi hotel nikjer drugje žrtvovati kakor v Romulovem svetišču, najstarejšem na foru, v današnji cerkvi sv. Kozma in Damjana.

Zaboli me imperatorski neokus, ne antični, moderni. Na rdeči opečni steni, ki je posneta po starinskih rimskih zidovih, je pribitih pet ogromnih marmornih plošč. Imperij je prikazan v belem marmorju, morja v zelenkasto sivem, ostale zemlje v črnem. Prva plošča stari Rim, druga država po punskih vojnah, tretja v Cezarjevem času, četrta ob Trajanovi smrti in peta: Italija, Libia, Abesinija... In poleg, na manjši beli plošči razglasitev modernega imperija z dvema podpisoma, na sredi Vittorio Emanuele III. in spodaj Mussolini. Malo više zgoraj štrle še v noč rebra veličastnega, kasetiranega svoda Maksencijeve bazilike. Zakaj so plakirali grobove starega Rima?

S ceste zavije pot na Palatin, tam preko pa se boči Colosseum. Prvi trenutek mi je zastala noga. Besede, s katerimi je izrazil Goethe svojo impresijo pred stavbo: »Če jo človek pogleda, se mu zdi vse ostalo majhno; tako je velika, da niti njene slike ni mogoče obdržati v duši«, se mi danes zde blede in slabotne.

Zagledal sem jo sredi teme, od vzhoda se je širil odsvit mrtvaške mesečine. Palača človeške genijalnosti in zverinstva se počasi vzpenja proti zvezdnemu svodu. Oko ne more naprej, ustavlja se v temnih votlinah arkadnih obokov, ki se grmadijo v treh visokih nadstropjih, drugo nad drugim. Stene so oropane vseh prejšnjih marmornih okraskov, bleščeče kovine in kipov, samo skelet stoji, na vseh straneh odprt pretokom solnca in noči. Šele kjer leskečejo zvezde skozi okna, vrezana v steno, seže oko do vrha. Tedaj zaslučiš razsežno in mogočno, morda največjo stavbo sedanjega in starega Rima. Suhoparno smiselnost arkadnega obzidja, ki je zagradilo ogromni prostor za divje igre in mu je bilo po človeškem umu ukazano, da nosi svojo in še pezo sedemdesetih tisočev gledalcev, raste v triumfalno poetičnost arhitekture, ki se dviguje nad orjaškimi pritličnimi arkadami, vsa v obokih in preprežena s hodniki, okrašena z mogočnim stebrovjem, v višine kakor so zgrajene le gore.

Zdi se mi, kakor da sem umrl. Z magično silo me vsesava mrtvi svet. Skoraj boječe izginjam pod obokom v notranjost. Semkaj, skozi te jamske odprtine so se včasih usipale šumne množice naroda, o katerem govori Calganus v Tacitu: »Roparji zemeljske oble preiskujejo, ko jim že nedostaje zemlje, da bi jo pokončali, sedaj še morja; če je sovražnik bogat, so polni pohlepa, če je ubog, so polni častihlepnosti; ne vzhod ne zapad jih ne moreta nasititi. So edini med vsemi, ki jih bogastvo z enako strastjo draži kakor uboštvo. Pleniti, moriti, ropati nazivajo z lažnim imenom gospodstvo, in kjer so ustvarili puščavo, mir.«

Počasi se premikam pod temnim obokom. Noga zadene ob kamen in se zdrzne, za stebrom diha pritajen šepet. V Goethejevih časih so tod notri ponoči prebivali potepuhi in brezdomci, sedaj se hodijo v te temine ljubiti. Tipljem naprej dokler ne stopim v tiho areno, kjer je umolknil zunanji šum. V poltemi se razgledujem po praznih skalnatih sedežih, občutek imam, da je celo prazni prostor uprt vame. Izvira ta občutek

iz duha vsake arene, kjer se celo v največji praznini nekaj dogaja? Pod nogami šumi pesek, ko se pomikam ob steni mimo zevajočih votlin, zamreženih z železnimi drogovi. Nehote me pretrese zona, da se ne bi ob tihem koraku zdramila zverina? (Povsod v starem Rimu, kjer so vse votline v izkopaninah zamrežene kakor kletke, se nenehno oziraš za levi in tigri.) Strmim v areno, vsa je razkopana, pravkar odkrivajo predele za umetno odsko mašinerijo. Po nebu se plazi mesečina, lahen odsvit reflektorja razsvetljuje prostor, da se mu oči privadijo. Stisnem se ob steni na kamnito klop in čutim, da sem še vedno živ človek. Vsak kamen tod spodaj se mi zdi okrvavljen. Ogledujem roko v temi, če ni obrisala krvi na sedežu. Groza pokopanih vekov visi nad razvalinami grandiozne arene, celo zrak tod notri je nasičen s smrtnim dihom in prah je mrtvaški puder na kamnitih sedežih.

Premišljam o rojstvu veličastne stavbe, ki je nastala v času največjega vzpona civilizacije, ko se je moral Rim že boriti na vse strani proti razkrajajočim in napadajočim silam. Toliko je svetišče porušenih, razpadli so človeški domovi, ostalo pa je okostje amfiteatra, prizorišče ljudskih strasti in uteha najtemnejših instinktov, kljub temu, da so poslopje poskušali na vse načine izropati in uničiti. Komaj polovica ga še stoji, a mu niti orkanski viharji ne pridejo do živega. Zgubana glava previdnega in treznega starca Vespazijana »Non olet« si je zamislila amfiteater. Po tabernah so ga opravljali, kako je skop in zaljubljen v zlato, na foru so odsluženi vojščaki pripovedovali o njegovih čudežih. Bil je v Aleksandriji, ko je pričakoval Vespazijan ugodnih vetrov, da bi odplul. Dva moža sta se prerila predenj, eden slep, drugi s pohabljen roko. Prvi je zagotavljal, da mu je bog Serapis razodel ozdravljenje, če bi se Vespazijan s slino dotaknil njegovih oči, in drugi, če bi mu stopil na roko. Vespazijan se je najprej posvetoval z zdravniki, potem je smehljaje, s pogumnim zaupanjem v svojo srečo, storil za kar sta ga tujca prosila. In slepec je spregledal, drugemu se je roka izravnila.

Nekoč so prav na teh klopek obujali spomine nanj drugi ljudje, druge množice v togah in belih oblačilih. Valile so se po razsežnih nadstropjih, hlepeče po topli in kadeči se krvi. Človeške strasti so starejše kakor Colosseum; civilizacija jim kroji oblike, a narave jim ne more izpremeniti. V cesarski loži so se menjavali modri ljudje, tirani, norci in morilci, ljudstvo na klopek se jih je balo, slavilo, sovražilo, a sproti vse pozabljalo, kadar so se razvnele igre. Poslikanim in maziljenim damam visoke buržoazije in parvenijev so drhtele nosnice, deviške vestalke, blagorodne svečence, so dajale smrtna znamenja, dvorjani so prisluškovali glasni ljudski kritiki, ker je bila v amfiteatru cenzura ukinjena, in šušljaje poročali cesarju. (»V zaroto proti cesarju se ne veruje, dokler ni cesar ubit,« je dejal Caligula.) Matrone, ki so pripeljale hčere na ogled, so vreščale o zanikrnosti suženj, o kuhinji, opravljale sosedo in ploskale z ljudstvom, ko so ležali na tleh krvaveči gladiatorji in so zverine trgale ljudi. Vsi so drhteli v iluzijah, da sami more. Nebrzdana človeška narava je praznovala orgije svojega uživanja. Morebiti je tudi takrat sedel kje na klopi tak bešen zemljan kakor sem sam, ki mu je bila človeška kri mrzka in je preveč razmišljal o usodi človeške narave. Colosseum stoji

kot mogočen dokument civilizacije, a za vsemi temi tihimi uporniki ni nobenega sledu, razen porumenelega, od miši oglodanega papirja. Zgrazanje je le Tobijeva slepota. Vse je človeško. So v krščanskem srednjem veku tiše utripala srca na krvavih turnirjih? Kdo ugane, s kakšno naslodo bi ljudje polnili gledališče, če bi Hamlet zares prebodel kralja in bi njega in Laertes a pretresal resnični smrtni strup. — Vse velike ideje so bile v uporih humane, potem, ko so se jih polastili ljudje, so postale krvave.

Šepetanje slišim pri samotnem spominskem, lesenem križu. Pozna obiskovalca sta zabredla v te grobne prostore; niti govoriti se ne upata, prevzela ju je tišina in kmalu umolkmeta.

Sedaj sem zares umrl. Sredi arene ležim in čutim, kakor dere kri iz rane, v smrtnem strahu se oziram naokoli za milostni znak usmiljenja. Zveri voham, smrad levov in tigrov, ki se plazijo iz kletk. Renče se ogledujejo po areni. Prihuljenim za naskok leskečejo oči. Med mučenci se tresem in drhtim, v srcu so ugasnile besede ljubezni, le neizmerno sovrašтво čutim do tega sveta, ki željno pričakuje naše krvi, in goreče hrepenenje po apokaliptičnem maščevanju in razdejanju. — Skozi stotletja potujem in pristanem v najnovejših dneh, ko razdraženi nagoni krvoločnih množic zahtevajo novih gladiatorjev, novih mučencev. — Razvaline antike niso mrtve, še žive. Ni ta arena vodnjak, v katerem so se zgostili vekovi? In usodek je sama groza. Zmeden in presunjen se zavem, da nisem gladiator, da nisem mučenec, premalo je vere v meni in preveč me razjeda misel. Beden zemljan sem, ki vsemu le prisluškuje.

Radio nas poskuša zmleti in ugušiti. Sprva so časopisi še zmagovali. Dogodki se niso tako starali, da ne bi živeli od jutra do poldneva in potem še do večera. Noči jih še niso spočele. Pred dnevi se je pričela zračna propaganda. Rafinirana, do malenkosti premišljena, nevidna, strašna ofenziva. Ljudje so odpirali aparate in prisluškovali. Sprva ni prav za prav še nihče verjel, da je mladi, komaj dvajsetletni svet že v agoniji. Včeraj se je zaostrilo. Pritisnilo je od severa in juga. Zemlja je prepregla gosta pajčevina nevidnih valov, ki grme in šume v aparatih. Še topovi v Španiji in daljni Kini se več ne čujejo. Kakor da je vse napelo ušesa kaj se godi v Evropi.

Tako še niso obremenili narodov. Je še zločin od umora, roparske tatvine, pa do oskrumbe, s katerim bi bili nasprotniku prizanesli? Nekdo zopet govori s svečanim glasom. — To, kar vam bom povedal, preveva duh vesti, ki je ne morem imenovati samo našo vest, pač pa tudi evropsko. — Ljudje so se nemo spogledovali. Evropska vest?

Nikamor ne morem več ubežati. Skozi odprto okno mi hrumi iz gornjega nadstropja, iz hiše onstran ceste; zaprem — predira mi strop in stene. Od jutra do večera in še v tihi noči, ko bi se človek rad zbral, da bi pomislil nase in na svojce. Kakor bi mi nekdo s koščnim prstom drskal po šipah in vratih, še v snu ga slišim.

Smo se zavedeli, da smo prvič v človeški zgodovini zastrupili tudi vso atmosfero. V tej kužni atmosferi dihamo, stud in upor se kopičita v prsni, oči v obupu gledajo, kako drvi v prepad zadnja iluzija človečnosti.

V Evropi se je preklal svet, za počjo se odpira globok brezen. Oddajne postaje za valove človeške vesti pa ni.

Ko sem zjutraj odprl okno, se mi je zdelo, da so vse ptice utihnile. Nič več ne žvrgole.

Tragično je, kadar tudi z resnico ne veš kaj početi.

Ljudje trdijo, da ne morejo več spati in se ponoči prebujajo. Sanje si pripovedujejo kakor že dolgo ne.

Prijatelju se je sanjalo, da se je znašel na stopnicah visoke hiše. V poltemi ni razložil nobene stvari okoli sebe, le oglušen krik je udarjal vanj od vseh strani. Nekdo je nekje kričal na pomoč. Nenadoma je on sam stal v veži in zagledal ogromnega, razbesnelega bika. Zona ga je popadla, lasje so se mu sprijeli, v prsih ga je dušilo, nikamor se ni mogel premakniti, bik pa vedno bližji. Potem ni več vedel, kako je z njim. Zdaj je brez sape bežal po stopnicah, zdaj se je stiskal v kotičku pod streho za zabojem, v katerem je razložil smeti, zopet je poskušal tu in tam odpreti vrata, povsod zaman, bik pred njim in za njim, on pa ves v smrtnih sragah.

Živimo kakor v polsnu.

Značilno za modernega, povojnega intelektualca. Stoji sredi življenja, ki ga premetava kakor ocean barko, on pa kriči: »Il faut vivre et agir...« Barka pa ne more nikjer pristati.

Ne sodimo vitalnosti človeške družbe po kulturi, ki rodi najlepše sadove, ko je že deblo nagnito.

Med navodili v časopisih sem bral: »Danes, ko češkoslovaški Rdeči križ nabira šestdeset tisoč prostovoljcev, preiskujejo v bolnicah tisoče glede njihovih krvnih skupin. (Imamo štiri skupine: A, B, AB in O. Ljudje v AB skupini so univerzalni sprejemalci, katerim ne škodi nobena kri, njih nasprotje so ljudje v skupini O, ki so univerzalni dajalci.) V naših pokrajinah prevladujejo s 40% pripadniki skupine O, ki jo pa v Češki dosegajo pripadniki skupine A. Najmanjša je po procentih pri nas kombinirana AB skupina. Ker so transfuzije krvi pokazale, da je najbolje, če pripadata sprejemalec in dajalec isti skupini, in bi bila torej kri O skupine le skrajna rezerva, potrebuje Rdeči križ še pripadnikov vseh krvnih skupin. Javijo naj se že jutri pri Rdečem križu v kraju tamošnje najbližje bolnice.«

Prvi hip se človek zdrzne. Kakor so bile izračunane zaloge žita, krompirja, bencina in kovine, z enako vestnostjo si je moderna medicinska veda uredila založno klet človeške krvi, ki se bo zunaj na fronti v gostih curkih razlivala po zemlji. Osebno junaštvo izgublja vsako vrednoto, matematično točni računi, s katerimi se vse moči kolektiva pripravljajo na uboj in obrambo, razodevajo sposobnost in moč tako posameznika kakor celega naroda. Višinska skala civilizacije in progressa v vedi in znanosti bodo merilo za strahote novega pokolja.

Kri je strašno vino.

Ob mrzli sodobni stvarnosti me je napadla melanholična otožnost po idilični romantiki onih časov, ki jih gledamo na slikah v brivnicah ali na stenah v podeželskih krčmah.

Srednjeveški oklopniki in orjaški, do pasu goli barbari se zalezejo na robu pragozda. Sekire in kiji se križajo s sulicami in z meči, noži se bliskajo v zobeh, okleščene veje padajo s starodavnih dreves. Ranjenec v ospredju se je potegnil do prebodenega in pije v dolgih požirkih še toplo kri, da bi se osvežil in bi se dragocena tekočina ne izcedila.

Ponavljajo se stare variacije: Za življenjem se poganja, kdor ga še ni okusil, ustvarja ga, kdor živi v vednem strahu zanj, kdor ga uživa, je že izdal sebe in življenje.

Zopet sanje. Mojemu bližnjemu se je sanjalo, da sva stala nekje v poltemi. Nenadno je od nekod hušknila svetloba, prikazala se je čudna roka z nejasnim predmetom. Kakor da bi nama hotel nekdo nekaj pokazati. Strah je segel v naju, umikala sva se pred neznano roko, ki je silila za nama. Plašila naju je misteriozna svetloba, v kateri se je naenkrat zalesketalo svetlo zrcalo. Daljen glas me je vabil, skoro zapovedoval: »Poglej se, kakšen boš na stara leta.« Prešinila naju je groza, čeprav nisva nič videla in sva se le s strahom odmikala pred lesketajočim se zrcalom. Mojega bližnjega je pretreslo, kako sem se ob njegovi strani branil pogledati se v zrcalu in sem divje kričal: »Ne, ne, nočem se videti, kakšen bom star.«

Drugi dan sem se v jasnem jesenskem dnevu zdrznil na Gradu pred resničnim zrcalom.

Izbičan sem. Domislil sem se vožnje z vlakom iz Splita do Šibenika. Bila je jesen in skoz ob progi so prešali grozdje. Ženske so iz cajn stresale grozdje v velike kadi, v katerih so ga bosli moški, s hlačami zavihanimi preko kolen, mečkali in teptali. Krvavi sokovi so jih obrizgali do pasu. — Danes tlačijo naša srca v velikih kadeh. Kdo bo pil to vino?

Mali narodi se tako radi igrajo z velikimi. Koliko smo se te dni preigrali. Ves svet smo premetali in še je bila fantazija lačna. Kitajce smo pokladali na Japonce, Ameriko na Pacifik, Italijo na Afriko, iz Nemcev in Arabcev smo delali piramide, s Francijo smo pokrili Češko, Evropo in Azijo smo prepognili in skup zložili, Angleško smo zdrobili v črepinje itd., itd. Ni čuda, da je potem neki otrok, ki je prisluškoval pogovoru odraslih, vprašal očeta: »Kaj pa s Kitajci na češkem?«

Nad mano visi maska strte zemlje. Čas se je tako zapodil, da ne utegnem več misliti na maske. Minuta, ki še ni minula, ima že mrtvaško masko.

Ne grozi me toliko poraz ideje, kakor po porazu zagledati skelet človeške družbe.

ČEŠKA UMETNOST

FR. KOVÁRNA — B. BORKO

Orisati moram podobo upodabljajočih sil v češki umetnosti v trenutku, ko je mrtvo marsikaj, kar smo še včeraj uvrščali med gotovosti in ko lahko pričakujemo, da bodo posledice težkih dogodkov prizadele tudi umetnost na znotraj in nemara celo na zunaj. Zvestoba zapadu, predvsem pa Franciji, ki so nam jo tako kruto plačali, je bila namreč posebno pomenljiva sila v naši upodabljajoči umetnosti. Pojavila se je že v dobi narodnega preporoda, toda v začetku dvajsetega stoletja je postala os vsega dogajanja in merilo vrednot. Državna samostojnost ji je dala še večji poudarek in odprla možnosti tesnejšega in intenzivnejšega vplivanja. Nikdar ne bomo mogli verjeti, da bi moglo premikanje najstarejših meja na zemljevidu spremeniti tudi meje našega duha, vendar si ne smemo prikrivati, da bi politično zadržanje zapada v odločitvi naše narodne usode utegnilo poseči tudi na tisto področje, kjer je bil vpliv zapada najgloblji in največji. Češki likovni smisel se ni šele v najnovejši dobi prvič občutil v sferi romanskih, tokrat francoskih vplivov; romanska kultura mu je bila zaveznica že prej in vedno v dobah, ko je — kakor na pr. v gotiki in baroku — dozorel k največjemu razponu svojih tvornih sil. Zaradi tega lahko sklepamo, da niti zadnje likovno zavezništvo s Francijo ni bilo samo vnanje in da bo v odnosu do romanskega sveta ostala od njega tista stran, ki je z njo češki likovni smisel iskal poti k svoji samoodločbi od bolj grafično usmerjenega upodabljajočega smisla sosedov. In le-tega se je bil moral otepati in braniti, če je hotel obvarovati svojo samostojnost, ki jo vedno najnevarneje ogrožajo najbližji vplivi. Sicer pa bodo dosežani odnosi češke umetnosti do sveta najbrž podvrženi temeljiti reviziji, kajti razočarani in prevarani češki umetnik bo pač stežka prezrl, da so v Franciji imele mnoge reči in nazori, ki jih je dosihmal umeval docela likovno, preočitno defetistične korenine v življenju. Prva znamenja te češke kritike se že oglašajo. Od sveta izdani češki umetnik že vprašuje za bodočnost svoje domovine in za domačo tradicijo. Dilemam še ni konca, prevrednotevanje vrednot se šele začinja, vendar bi bila odveč sleherna bojazen za bodočnost. Češka umetnost je od preporodne dobe dalje ustvarila dovolj vrednot, ki lahko postanejo vogelni kamni, vrelci tradicije in rodovitna prst zdrave upodabljajoče umetnosti, ki pa ne bo »vistosmerjena«.

Moja naloga je sedaj orisati, kako se je češka umetnost razvijala s polno močjo vse do današnjega razpotja. Če je sedaj nastalo novo kvašenje, ki sem ga bil omenil v uvodu, tedaj utegnejo jutri marsikaj drugače vrednotiti, to pozitivnejše, ono zopet negativnejše, toda to je vprašanje tvornih sil, ki bodo po svoje izbirale, sprejemale in odklanjale. Mi v tem primeru samo ugotavljamo pota. Korenine sil in osebnosti, ki so nosile in tvorile upodabljajočo umetnost v prvem poglavju narodnega življenja v samostojni državi, segajo še v predvojna leta. Že tedaj so bili navezani tesni stiki s Francijo in s svetom. To se je zgodilo na prelomu med impresionizmom in njegovimi nasprotniki,

ki jih lahko imenujemo generacija čiste likovnosti. Odločilni datum pomeni potemtakem leto 1905, leto praške razstave Edvarda Muncha. Tedanja mladina, ki je imela pozneje vtisniti prevladujoče poteze umetnostnemu dvajsetletju v samostojni državi, je torej začela z ekspresionizmom. Epizoda z vplivom severnih narodov pa ni trajala dolgo, kajti kmalu je jela dajati razvojno smer Francija s Parizom in njegovimi novimi estetikami od fauvizma do kubizma. Med impresionizmom in umetnostnim hotenjem tedanjega naraščaja se je bojevalo samo nekaj razkropljenih posameznikov in iskalo poti v tradicijo in iz tradicije. Generacijo čiste likovnosti je pred vojno navdajalo hrepenenje, da bi ustvarilo časovni stil, vojna je te iluzije razpršila in iz enotno usmerjene generacije je nastala množica različno usmerjenih posameznikov, izmed katerih je sleherni imel pravico, da si poišče pot na lastno pest. Upodablajoča umetnost se je razbila v glavnem na dve struji: na smiselno usmerjeno strujo, ki je respektirala v sliki in kipu pomen predmetov in ni omejevala pravic oči na škodo intelekta, in na abstraktno strujo, ki je bila utemeljena v kubizmu in se je z mnogimi preobrazbami razvijala dalje vse do surrealizma.

Odnos obeh struj se je v generaciji čiste likovnosti in v poznejših pokolenjih kajpak spreminjal. Po vojni se je uveljavljala po starostni meri raznorodna generacija in postavila nasproti čisti likovnosti vprašanje vsebine, vendar je nje prizadevanje za socialno umetnost ostalo zgolj epizoda. Njo je preživelo stremljenje po češki krajini in poleg njega odpor zoper abstrakcijo. Načelnih sprememb ni prinesla niti razcepitev generacije čiste likovnosti, ki jo je povzročil zlasti vitalizem. Le-ta se je sicer izogibal abstrakciji, vendar se je mogel docela dobro sporazumeti tudi z drugim krilom sodobnikov na tleh čiste likovnosti. In tako se je bilo zgodilo, da je bilo določanje smeri, včasih podobno »vistosmeritvi«, izročeno abstraktnim tendencam, ki sicer niso imele pretežne večine, vendar so umele obvladati češko upodablajočo umetnost s predstavo enosmernega razvoja. Važen činitelj te premaknitve umetnostnega razvoja je bilo že samo povojno ozračje. Narod, ki ga je vsega prešinilo osvobojenje, je postal žejen sveta in je skušal po tej poti nadomestiti tisto, kar je bil izgubil na ovinkih, ki mu jih je vsilila vojna. Imel je tudi občutek, da se je začela nova zgodovina narodov, ki pa bo v večji meri zgodovina človeštva.

Nadvlada abstraktnih tendenc je imela svoje senčne strani. Predvsem je razcepila generacijo, ki je nastopala po prevratu. Zaradi tega ni nastalo normalno tekmovanje in ne normalni dialog. Tendence, ki so bile v nasprotju s čisto likovnostjo, so skušale marsikje hliniti soglasje in so si tako onemogočile umik, pa tudi poln razvoj lastnih sil. Z druge strani je taka umetnost ustanovila in razvila enostranski odnos do sveta in tako pripravila tisto stanje, iz katerega sedaj išče izhodov. V manjši meri velja to o kiparstvu: tu je bila ohranjena sovisnost z domačo tradicijo in tudi javne naloge so kiparstvu branile, da bi se predajalo ateljejski alkimiji.

Označil sem idejni tloris in sedaj bi bil moral imenovati dela, ki so nastala na tej podlagi. Bolje bi bilo pokazati reprodukcije ali vstopiti

v kakšno galerijo; imena so sama po sebi gluha. Ne morejo nam potrditi niti tega, da je prvo poglavje naše upodablajoče umetnosti v samostojni državi pomenilo kljub vsem senčnim stranem velik razmah likovne kulture, ki lahko postane dober vzgled nadaljnjemu ustvarjanju. Ne morejo pa potrditi niti tega, da je v upodablajoči umetnosti pri nas res obstajala češko-nemška simbioza in sicer resnična simbioza, ne pa morda v podobi kakšnega političnega aktivizma — namreč simbioza, ki ima korenine in svoje predstavitelje že v našem devetnajstem stoletju. Imena nam ne morejo nadalje dokazati, v čem je češka umetnost — in zopet ne šele od prevrata dalje — podprla slovaško umetnost. In naposled ne maramo navajati imen že zaradi tega, ker polagamo vse nadeje v nezlomljivo moč brezimnih, ki nosijo na svojih plečih kulturo; zaupamo narodu, ki je s svojim pogumom za žrtve in smrt dokazal vso pravico do življenja in do lastne kulture.

O DUHU ČEŠKE KULTURE

B. BORKO

Duh neke kulture je po najpreprostejši opredelitvi posledica vseh njenih trajnih in spremenljivih sestavin: Zemlje, ki daje s svojimi tli in svojim podnebjem okvir vekovitemu življenju naroda in ureja njegove fizične pogoje. Ljudstva, ki s svojimi plemenskimi lastnostmi tvori vnanjo podobo naroda in določa pogoje njegovega duhovnega razvoja. Zgodovinske usode, ki s konflikti in nepreračunljivo igro okolnosti giblje narod na njegovi poti skozi čas in ki zaobsega tudi spremembe njegovega gospodarskega in socialnega reda. In naposled: Kulturnih vplivov, ki jih slehern narod sprejema in izloča in ki v tvorbi njegovih najpomembnejših posameznikov podlegajo svojevrstnemu procesu spajanja individualnega in občestvenega, narodnega in tujega v dejanja in dela, s katerimi narod stopa pred ostali svet in vstopa v svojo zgodovino. Sem sodi tudi gibanje njegovih idej in verovanj, njegova vera in njegova umetnost.

Če vržemo bežni pogled skozi spekter teh opredelitev na tisto temno dno, kjer se združujejo vnanje in podtalne sestavine tega, kar imenujemo češki narod, tedaj opazimo nekako tole podobo: Zemlja, na kateri se je razprostrl češki narod po svoji končni naselitvi in ki se z njo že več kakor tisoč let meša prah njegovih rodov, leži v tesnem osrčju srednje Evrope in predstavlja po svoji zemljepisno-politični legi ogromna vrata z zapada in severa na vzhod, proti zakarpatskim ravninam ruske Evrazije ter z Donavo na Balkan in proti Črnemu morju. Zemlja, ki jo naseljuje češki narod, je večidel rodovitna, v svojih globinah, pod prastarimi vrhovi nevisokih gora, pa skriva mnoge rudninske zaklade in v vodovju svojih rek neizmerno zalogo električnih energij. Češko-moravska tla so obenme s svojim podnebjem, ki je bolj ostro kakor blago, stalno preizkuševališče človeških sposobnosti, prostor, ki na njem narava ne deli z darežljivo in celo s potratno roko, kjer pa

se delo vedno plačuje z uspehom. Ljudstvo, ki živi skozi stoletja na takih tleh in pod takim nebom, mora nad vse razviti tisti tip človeka, ki ga imenujejo homo faber in ki je daleč od lahkotnega sanjaštva in močnih spekulativnih nagibov. Češko ljudstvo je po svojih rasnih in plemenskih sestavinah, ki tvorijo fizično podobo naroda, pretežno slovanskega porekla, vendar je v obrobni delih in v starejših plasteh svojega meščanstva nekoliko izpremešano z germanskim elementom (le temu ustreza slovanska primes v sosednih delih nemškega naroda; stoletno trenje narodov, prehajajoče v medsebojno mešanje, tvori značilno podlago srednjeevropske zgodovine). Zaradi te ne le duhovne, marveč tudi fizične izpremešanosti dobivajo slovanska čuvstvenost, sanjavost, nedovršenost in individualistični nagibi posameznikov in socialnih skupin korektiv v germanskem čutu za red, disciplino in občestvene interese. Značilno je, da se te lastnosti češkega narodnega značaja pojavljajo v očitni obliki šele po največjem in najdaljšem mešanju obeh elementov, t. j. v dobi narodnega preporoda.

Zemlja in ljudstvo dajeta snov zgodovini, da iz nje oblikuje narode. Češka zgodovina se po vzponih in padcih državne in narodne moči, po konfliktih, ki vrtničijo narod na raznih stopnjah njegovega razvoja in po pomenu, ki ga ima njegova usoda za širši kompleks evropskega življenja, ne razločuje bistveno od zgodovine večjih in močnejših narodov naše celine. Že vpogled v lego češke zemlje in v plemensko mešanje na nji nam je pokazal, da ni prostor lahkega in mirnega življenja, marveč vrtničasto mesto zgodovinskega toka. Trenje z germanstvom je veliki negativ češke zgodovine, najsi je sicer dalo češki narodni duši to ali ono pozitivno potezo. Katastrofa na Beli gori in najnovejša usoda češkoslovaške republike sta s stoletji ločena pojava iste zgodovinske igre, potresna sunka iz istega zgodovinskega centra, najsi so sicer vnanje okoliščine in motivi še tako različni.

Posebno važna sestavina češkega narodnega duha je delež kulturnih vplivov. Iz poganske dobe je ohranjenih bore malo sledov, jezik in kultura zapuščata svoje sledove šele potlej, ko krščanstvo prepoji najprej vodilne in nato tudi ljudske sloje. Z njim vred vstopa v češko življenje evropska civilizacija s svojimi političnimi idejami in socialnimi oblikami. Nekje pod prevzetimi formami verovanja, mišljenja in organizacije živi narodno jedro in jih napaja s toplimi podtalnimi strujami. Jezik in plemenske posebnosti neugnano vplivajo vzlic vsej uniformnosti srednjeveške latinske kulture, zakaj narod ne nastaja iz govornice svojih elit, marveč iz tistih preprostih besed, s katerimi izraža kmeter svoja čustva o zemlji, ženi, otroku in domači živini. Nasproti tej preprostosti, vendar pa trajni obnavljalni sili narodne kulture opravlja vladajoča elita v vseh časih vlogo posredovanja med domačo kulturo in tujimi kulturami; ona pospešuje tisti dotok tujih izkustev, vrednot, misli in podnetov, ki so nujna hrana v rasti sleherne narodne kulture. Za izoblikovanje značaja češke kulturnosti je bila že zgodaj važna neposredna in posredna zveza čeških elit z zapadnimi elitami. Posebno prepričevalen dokaz teh rodovitnih zvez nudi zgodovina češke gotične umetnosti. V nobenem slovanskem narodu ni imela gotika, umetnostni

in življenjski stil, ki se je rodil v dvanajstem stoletju v okolici Pariza, tako velikega pomena kakor na Češkem. Že romanska arhitektura je pripravila pot tej veličastni povzdigi človeške misli, ki je zapustila na Češkem toliko dragocenih spomenikov. Čeprav imajo pri tem razmahu znaten delež tujci, izmed katerih sta se posebno zapisala v kamen cerkvâ dva mojstra gotične arhitekture v tej slovanski deželi, Matija iz Arrasa in Peter Parlér (Parleur), se vendar kmalu pojavljajo med mojstri tudi domači ljudje, ki posnemajo tuje vzornike. Češka gotika je dosegla v štirinajstem stoletju svetovno višino. Poznogotične stavbe kažejo že posebno češko varianto gotične umetnosti in potrjujejo, da se skuša umetnost prilagoditi zemlji, ki ji daje tla in narodu, ki jo sprejema vase, pri čemer ni vedno odločilnega pomena umetniškovo narodnostno poreklo. Prav tako značilno podoba širokega sprejemanja tujih vplivov in močnega stremljenja po povzdigi kulturne višine naroda kaže zgodovina baročne umetnosti, ki se je razbohotila po porazu češke države v znamenju brutalne in obenem pompozne protireformacije. Važnost gotike in baroka za izoblikovanje češkega kulturnega značaja je tem večja, ker obema stiloma ustreza tudi poseben duh in ti dve duhovni koncepciji se borita skozi stoletja na raznih duhovnih področjih in dajeta češki kulturni zgodovini poseben notranji kvas.

Če združimo vse deleže, ki jih prispevajo zemlja, ljudstvo, zgodovina in tuji kulturni vplivi, tedaj dobimo prvi jasnejši obris duha češke kulture. Slovanska plemena so se izoblikovala v narod, ki mu zemlja, na kateri se je zakoreninil, nalaga trdo, a uspešno delo: zgodovinska usoda mu vsiljuje trajna trenja s sosednim močnejšim narodom, ki vplivajo tudi na ves sistem njegovega socialnega življenja in ga sili k odporu in k posebnemu razvijanju tistih lastnosti, s katerimi utegne premagati pglavitni negativ svoje zgodovine. Tako se ta slovanski narod razvija v narod delavcev in organizatorjev, kar v psihološkem smislu že sámo ostri čut za stvarnost in konkretnost ter vodi k nekaki skoraj že naravni demokratičnosti. S posredovanjem svojih elit navezujejo Čehi že izza srednjega veka tesnejše stike z zapadnimi kulturami, ki jim dajejo skoro vsa razdobja narodnega razvoja vzore in merila lastne kulturnosti in določajo razvojne smotre. Tako rastoči narod ne bo najoriginalnejša osebnost med narodi, ne bo dajal svetu velikega števila genijev, zato pa se bo uveljavil v sposobnosti, da svoj mali vrt vzorno obdela in pokaže na njem krasne sadove pridobljenega znanja in poštenega truda. Njegova kultura bo morda bolj eklektična kakor čisto samosvoja, vendar bo ustvarila s svojo asimilacijsko sposobnostjo značilna dela, v katerih dobivajo tuji vplivi, izpremešani z domačimi posebnostmi, značaj koristnih in plodnih spojin, kakršnih takisto potrebuje človeštvo, če hoče v polni meri izživeti vse svoje tvorne sposobnosti.

Vzlic vsemu obilnemu obtoku tujih vplivov v češki kulturi pa je ta narod vedno ustvarjal tudi izrazito nacionalne in obenem značilno slovanske vrednote, ki so prehajale v obtok zapadnih idej in sodelovale

pri izgradnji modernega sveta. Še vedno je premalo znano, kaj je dal češki narod človeštvu, in če je prav za dvajsetletnico njegove prve republike izšel zbornik, ki je prikazal z zreljšča izbranih strokovnjakov vekovite češke deleže, ima ta obračun s preteklostjo tembolj melanholično noto, čim bolj se zavedamo usode, ki je prav v tem letu zadela sposobni in delavni češki narod. Husova akcija za preosnovo krščanstva je bila po priznanju nemških reformatorjev predhodnica poznejšega verskega individualizma in nje pojav je tem značilnejši, ker ni nastala samo iz verskih motivov, marveč je bil v nji tudi prvi svit češkega nacionalizma. Hus je postavil v antitezo krščanstvo — narod in padel kot mučenec prej kakor je mogel izoblikovati novo sintezo. Plamenico Husovega poslanstva je prevzel pozneje Jan Amos Komenský, ki je premagal antitezo svetovljanstvo — narod in postal eden največjih oznanjevalcev novega človeštva; luč njegove plamenice pada tudi na delo francoskih enciklopedistov in osvetljuje rojstvo devetnajstega stoletja. Nemški zgodovinar Ernst Troeltsch je priznal, da je ideja humanitete ostala tuja starejšemu protestantizmu — vseeno, v kateri njegovi obliki: lutroviski ali v kalvinski — in da ta protestantizem ni mogel utemeljiti nove etike, omiliti surove kazenske zakonodaje in združiti z državno prakso pojma strpnosti, marveč da so vse te, še do včeraj moderne ideje izšle iz ločine prekrščevalcev. Ludwig Keller pa po pravici izpopolnjuje Troeltschovo dognanje, ko pravi, da ima pri tem enako zaslugo tudi ločina čeških bratov, s Komenskim na čelu, kar je priznal že prej Herder. (Glej uvod Fr. Ecksteina v zbirko »Comenius und die Böhmisches Brüder«.) Že imeni Husa in Komenskega zadostujeta, da se ovrže sovražno obrekovanje o neznanem in brezpomembnem narodu. Ta slovanski narod ni bil udeležen samo pri duhovnem oblikovanju modernega sveta, ni se samo izživljal v mogočnem razmahu gotične in baročne umetnosti, marveč je zapustil očitne brazde tudi v drugih panogah evropske kulturne dejavnosti. Tako srečujemo češka imena v zgodovini evropske glasbe in André George ne pretirava, ko pravi: »Les musiciens de la Bohême furent les éducateurs de l'Europe.« Franc Benda je ustanovil v Berlinu prvo šolo za violino in praški konservatorij, ustanovljen l. 1811, je bil prvi v srednji Evropi. Mozartove zveze s Prago so samo potrdile češki sloves in staro glasbeno tradicijo.

V literarni umetnosti, ki je tesno združena z jezikom, je bil razvoj počasnejši in težavnejši. Vsa starejša češka literatura stoji v znamenju idejnega utilitarizma, ki daje konkretnemu prednost pred abstraktnim in polaga težišče v miselni in moralični vpliv napisane besede. Arne Novák pravi (v razpravi »Le génie de la littérature tchèque«), da »pozni razvoj češkega romana ni omogočil tej slovstveni zvrsti, da bi ustvarila dela velikega formata in splošne vrednosti; celo na moralnem področju kaže češki nacionalni genij odpor zoper spekulacijo in se v svojem praktičnem realizmu najrajši oklepa praktičnih primerov, ki jih ne ume ali ne mara tipizirati.« Isti avtor prihaja k sklepu, da je češka literatura dosegla višek šele v najnovejšem času in sicer v liriki, ki pa zaradi svoje jezikovne rahločutnosti ni mogla prodreti v

svet tako, kakor so prodrli glasbena dela Smetane, Dvořáka in Janáčka. Dejstvo, da se duh češke kulture najverneje izraža v liriki, stoji v navideznem nasprotju z realističnim, h konkretnosti nagnjenim značajem češkega naroda in samo potrjuje, da za vsemi izrazi češkega narodnega življenja neugnano deluje izrazito slovanska čustvenost. Če si ogledamo ostreje posamezne pojave češke lirike, vidimo, da se konkretnost češkega kulturnega duha sublimira na vrhovih umetniške tvornosti v poezijo tako močnega občutja in take miselne globine, kakor je delo Otakarja Březine, poeta, čigar pesnitve sodijo med najbolj sintetične izraze češkega in evropskega duha pred letom 1914.

Ruski filozof Ivan Lapšin je v svoji razpravi iz leta 1931 »O duhe čehoslovackogo iskusstva« opozoril na mnogoličnost češkega narodnega duha, obenem pa orisal naslednje najkarakterističnejše poteze njegove umetnosti, ki jih lahko razširimo na vse področje duhovne kulture: demokratičnost v smislu vsenarodnosti, ki izključuje umetnost izbrancev, realistični odnos do sveta v tem smislu, da se naslanja na pozitivna dognanja in odklanja filozofski idealizem; optimistični duh, združen z vero v umstveni, tehnični in nravni napredek človeštva in naposled religiozno čustvo moralne solidarnosti, ki je daleč od slehernega estetskega panteizma in ki postavlja na prvo mesto etične ideale.

Tej shematizaciji češkega umetnostnega značaja ni mogoče v glavnem oporekati, kakor koli bi jo lahko razširili še za nekatere poteze. Tako je že Lapšin opazil vlogo tragičnega občutja v češki umetnosti — vlogo, ki je bila manj vidna v srečnih letih češkoslovaške republike in ki bo zdaj vtisnila češki kulturni fiziognomiji poteze zagrenelosti in bridkega razočaranja s svetom. Pričakovati je, da se bo češki narodni značaj pod vplivom nedavne katastrofe nekoliko spremenil, čeprav mu zatrdno ostanejo one poteze, ki so jih začrtale zemlja, plemenske sestavine naroda in zgodovina. Demokratičnost bo nujno ostala, vendar se bo vrnila od intelektualne in delavske plasti h kmetu in zemlji, da se znova napije pri živem vrelcu sleherne ljudskosti. Realistični odnos do sveta utegne dobiti lahko korekturo v smeri idealizma in mordá zazvene v češki duši podobni toni, kakor jih je izvabilo iz poljske duše devetnajsto stoletje in sublimiralo v duhovno melodijo mesianizma. Ostala pa bo vera v npravne sile in etične ideale, ker je ta vera eno najuspešnejših življenjskih sredstev malega naroda, vrelc njegovih duhovno-vitalnih energij in njegova mimikrija na področjih, kjer odločujeta moč števila in intenziteta pritiska. Od češtva bo odpadlo marsikaj, ker je bilo umetno, konjunktorno in zato minljivo, ostala pa bo sila njegovega narodnega karakterja, kakor se je skozi stoletja izoblikoval v trdih pogojih boja za obstoj. Ostal bo v njegovi krvi glas slovanske usode. Ostal bo visoki patos Jana Husa in mučeniška plemenitost Komenskega, pa tudi svetli vzor Masaryka, ki bo nekoč, ko se poleže ves prah sedanjih razvalin, zasijal v novi luči. Ostalo bo vse, kar je ta narod poganjalo k rasti v minulih časih in česar ne more uničiti nobena sila, dokler ne zatre naroda in ne raztrese njegovega prahu po zemlji, ki mu je dajala voljo in moč do večne rasti.

ČRNO IN RDEČE

LACO NOVOMESKÝ — MILE KLOPČIČ

*Ves kraj
v moreči črnini trpi.
Še beli sneg
sivo v nočeh počrni.*

*Vsa krajina prostrana
gavranom barvo je vzela.
Še ljubica iz Ostrave
črne oči je imela.*

*Črni so knapje,
moreča črnina vsak dan jih rani.
In črn je ogenj kamnitni,
iz črne zemlje izkopani.*

*In črna je, črna zastava,
nad šahti, nad šahti viseča.*

*Le kri,
po rovih prelita kri,
kri knapov je rdeča.*

POTOVANJE

LACO NOVOMESKÝ — MILE KLOPČIČ

Materi

*Vlak zgublja blesteči tir.
Blesk tira se v soncu gubi.*

*Kdo našel stvari bo zgubljene?
Kdo vrnil zgubljene reči?*

*Vlak zgublja dim in črno noč,
in v okno se vpija nebesna sinjina.*

*Vlak v dalji je zgubil ravnino,
in mati zgubila je sina.*

SVETOVNA VOJNA IN NAŠ NACIONALIZEM

LJUDMIL HAUPTMANN

Medtem pa sta se v aneksiji Bosne 1908. že bila spojila oba problema, zapadni in podonavski, ker je aneksija zadela enako Ruse kot Angleže. Ti so se sicer še trudili, da bi zopet prekinili spoj: poslali so 1912. vojnega ministra Haldanea v Berlin, da bi se pogajal o omejitvi pomorskega tekmovanja, a ko so se pogajanja razbila, ker se je Tirpitz protivil, so se vendar kmalu začela nova in končala z angleško-nemško kolonijalno antanto o Afriki in bližnjem vzhodu. 15. junija 1914. so bile pogodbe že parafirane; kazalo je, da se bo angleško-nemški spor mirno izgladil, ali 28. junija so počili strelji v Sarajevu in zažgali Evropo.

Ako se zdaj zopet vprašamo, kdo je kriv, se glasi odgovor s še večjo pravico kakor prej: »subjektivno nihče«, objektivno pa nedostatek vsakega političnega instinkta in vsakega razumevanja za psihologijo narodov pri Nemcih, prirojena organska hiba nemškega militarizma, ki je gojil v sebi in sejal okoli sebe nepremagljivo nezaupanje. Bojni klic, ki se je razlegal štiri leta okrog centralnih sil, je bil zato: »proti militarizmu, za demokracijo in samoodločbo narodov!«

1918. je bil uspeh tega gesla videti popoln. Nikdar angleška moč ni bila večja kot po Versaillesu. Nemčija je bila izbrisana kot vojna sila, Rusija se je zvijala v revolucionarnih krčih, Italija ni več štela odkar ni bila več jeziček na tehtnici med avstrijsko-nemškim blokom in antanto. Ostala je le Francija, ali verno vdana, in za njo cel roj poslušne dece, mladih držav, hvaležnih svojim pokroviteljem. Obenem pa se je izpolnil najsmelejši sen angleških imperialistov: mandati nad bivšimi nemškimi kolonijami v Afriki, nad Palestino, Transjordanijo in Irakom v Sprednji Aziji so sklenili obroč Kap—Kairo—Kalkuta, Indijski ocean je postal britsko jezero.

Ali črnilo se na mirovnih pogodbah še ni posušilo, ko je že začelo pokati v stebrovje britskega imperija. Leta 1919. so manifestacije indijskih nacionalistov dovedle do pokolja v Amritsarju, kjer so angleške strojnice pokosile skoro dva tisoč ljudi; 1921. se je osamosvojila Irska, priborivši si položaj samostojnega dominija; 1922. se je Egipt otresel angleškega protektorata, 1923. so se morali zavezniki z Anglijo na čelu odpovedati diktatu v Sevresu in skleniti s Turki edini kompromisni mir svetovne vojne, mir v Lausanneu; 1926. je imperijalna konferenca bila prisiljena tudi formalno priznati dominijem popolno enakopravnost z materno zemljo v svobodnem »Commonwealth of british nations«, svobodni »družbi britskih narodov«; z japonskim vpadom v Mandžurijo pa se je leta 1931. poostrila tudi še azijska kriza: Japonci, Indijci, Arabci so prezentirali vedno nestrpnje svoje menice. Kajti Angleži so pognali Japonce 1904. v boj proti Rusiji, 1914. proti Nemčiji, obenem so poklicali na pomoč Indijce in Arabce, a vsem so stalno govorili, da gre za samoodločevanje narodov. Toda katerih? Samo onih, ki so bili pod avstrijsko-nemško oblastjo?

Metternich je svoje dni mislil, da se bo nacionalizem dal zaustaviti baš na avstrijski meji; Schönerer je veroval, da je nacionalizem v Avstriji rezervatno pravo Nemcev. Zgodovina je šla preko prvega in drugega. Ali je bilo mogoče potem domnevati, da se bodo Azijati preplašili Angležev, da se bodo borili za samoodločbo drugih narodov, a pozabili na svoje? Zakaj neki? Morebiti iz spoštovanja do svojih belih gospodarjev? Toda štiri leta so jih ti belci bodrili in ščuvali, da ubijajo druge belce; štiri leta so jim prepuščali bele žene, da se zabavajo z njimi po svoje, in zdaj bi bil belec naenkrat višje bitje? To je za vselej minilo. Belec ne stoluje več visoko nad raznobarnimi plemeni Azije in Afrike. Za časa svetovne vojne se je spustil k njim v blato. Zdaj se valjajo z njim, da mu strgajo obleko, a prvi na vrsti je Anglež. Šanghaj se trese pred Japonci, Hongkong je ogrožen, Singapur se mrzlično utrjuje, Indija se ne da več pomiriti, a v Palestini se je Anglež ujel v mrežo protislovnih obljub, s katerimi je mamil Žide in Arabce.

Predvojna konstelacija se je torej ponovila. Zopet dvoboj, kakor prej med Antanto in hohenzollernsko-habsburškim blokom, tako sedaj med Britanijo in Azijo; a zopet kakor takrat se je pojavil stari »tertius gaudens«, Italija. Leta 1935. je italijanska vojska odplula v Vzhodno Afriko in zavzela Abesinijo. Danes italijanska Etiopija blokira Sueški kanal z juga, italijanski Dodekanez ga blokira s severa, angleške ladje v Španiji so proti italijanskim bombam oklopljene samo še s papirnimi protesti. Celu Sredozemsko in Rdeče morje, nedavno še hrbtenica britanskega imperija, je danes ena sama velika rana. Je ob taki sliki treba res šele na dolgo poizvedovati, kaj je bilo odločilno za angleško politiko zadnjih tednov? Anglež gre na svojo Kalvarijo! Z očmi, uprtimi s strahom v črto Šanghaj—Singapur—Gibraltar, vleče svoj križ od Berchtesgadenu do Godesberga, od Godesberga do Monakova, drhteč, koliko postaj ga še čaka.

To je torej prvo iznenadenje, ki nam ga je priredila svetovna vojna. Drugo je gospodarska kriza.

Štiri leta je morala Evropa biti brezprimerno marljiva, da je zaklala deset milijonov ljudi. Štiri leta ni imela časa, da bi delala za svoje stare odjemalce; ti so morali naenkrat skrbeti sami zase in še zanjo. Tako se je industrializirala Indija, Južna Amerika, a ko se je sklenil mir in se je Evropa hotela vrniti na posel, je šele spoznala, kako obupno slaba je postala poleg novih gospodarskih velikanov, Zedinjenih držav in Japonske: zunanja tržišča izgubljena, domače poplavljeni s tujo robo, vsaka hitra obnova gospodarskega življenja pa nemogoča zaradi razsula denarnega sistema.

Po statističnih podatkih je svetovna vojna požrla dva tisoč milijard francoskih frankov, tri četrtine premoženja vojujočih se sil. Vse to se je trošilo na stvari tako neproduktivne kakor faraonske piramide. Sprva za potrebe vojsk, pozneje za obnovo so tekle milijarde v vedno širši strugi predvsem v Ameriko, tako da je vrednost izvoza Zedinjenih držav poskočila od preko dveh milijard dolarjev leta 1914. na preko osem leta 1920. Ako se Evropa ni hotela izcediti, je morala torej za-

ustaviti ta tok; in res, poizkusila je to doseči po amerikanskem vzgledu s strogo racionalizacijo, ki naj bi omogočila proizvajati tako poceni, da bi premagala konkurente. Ali kakor je predvojni militarizem izzval usodno tekmo v oboroževanju, tako je zdaj amerikanizem povzročil divjo tekmo v racionalizaciji z ne manj strašnim uspehom, kajti tudi na novem bojišču je obležalo na milijone žrtev — nezaposlenih. Grozote te nadloge pa so še povečale mirovne pogodbe.

Ko se je leta 1814. sestal Dunajski kongres, so sedli za zeleno mizo državniki-aristokrati, potomci onih vitezov, ki so se že za križarskih vojn stopili v edinstven, mednarodni stan. Zanje je bila vsaka vojna elementarna katastrofa ali viteški dvoboj. Zato je Talleyrand sedel poleg zmagovalcev in enakopravno z njimi krojil zemljevid nove Evrope. V Brest-Litovsk so prišli zastopniki drugega mednarodnega stanu, proletarci. Zanje so bili narodi trpini in vojne samo organične bolezni napačnega socialnega sistema, zato so zahtevali mir med narodi brez aneksij in vojnih odškodnin. V Versaillesu pa ni sedel ne aristokrat ne proletarec, ampak bourgeois, otrok devetnajstega stoletja, odrasel v nacionalizmu in imperialističnem pohlepu. V dilemi, kaj naj bo Versailles, zbor strokovnjakov za racionalno ureditev sveta ali tribunal, se je bourgeois odločil za sodišče: nasprotnik naj ne plača škode, ker je izgubil, temveč kazen, ker je zločinec. 226.000.000 zlatih mark se mu je zdelo potemtakem samo juridično vprašanje; da je z njim spojeno še mnogo težje tehnično vprašanje, kako urediti in zagotoviti odplačevanje tako bajeslovne vsote, to ga ni več zanimalo, to je imel za privatno skrb Nemčije. Posledica je bila, da se je marka zrušila na bilijonti del svoje predvojne vrednosti, tako da so bili zavezniki primorani dajati Nemcem vedno nova posojila, da bi vsaj nekaj dobivali nazaj kot reparacije. Ali s paniko na newyorški borzi 23. oktobra 1929. je izbruhnila svetovna gospodarska kriza, ki se je po bankrotu dunajske »Kreditanstalt« raztegnila tudi na Podonavje in strmoglavila v isti vrtinec tako zmagovalce kakor premagance. V njenih valovih pa se je razbilo zdaj ne samo svetovno gospodarstvo, nego tudi družba.

Že mobilizacija jo je potresla v temeljih. Prišla je tako iznenada, da se družba ni mogla prilagoditi izpremembi. Ko so se možje vrnili z bojišča, so premnogi našli svoja mesta zasedena pa so ostali na cesti. Inflacija je pomnožila to prvo vojsko nezaposlenih še za nove milijone in kmalu spodkopala družbo tako globoko, da se nihče ni čutil več varnega niti za jutri. V taki sredini so narodi zdaj iskali izgubljeno notranjo ravnotežje! Ga je bilo mogoče najti?

S še krvavimi rokami je vojak prišel z morišča domov v plahi nadi, da bo tam našel mir in pozabo za vse, kar je groznega doživel. Namesto tega ga je tam čakala lakota. Prastari instinkti, razpaljeni v vojni, so vzplamteli znova. Avtoritete, ki so dolga stoletja vzgajale človeka in mu vlivale določen minimum moralnih aksiomov, so se čez noč zrušile skupaj z družbo, ki jih je vzdrževala. Kmetski stan, nosilec naše najmočnejše družabne kulture, se je zvrnil v moralno krizo, o kateri kriminalna kronika naših časopisov prinaša vsak dan nove dokaze: žena zastruplja moža, mož muči ženo, sin vstaja proti očetu, brat gre na

brata. Mladina pa se opoteka skozi življenje, brez opore, obsojena, da se bori z vsemi problemi, kakor sama zna — če ne drugače, celo z revolverjem in nožem.

»Ali«, poreče kdo, »vsega tega nihče ni mogel slutiti. Mislili so, da bo vojna trajala kvečjemu nekaj mesecev. Zato so razpokline v britskem imperiju, gospodarski in socialni polom sveta le posledice napačnega računa.« Toda ali ni ravno to sramotno? Politika je vendar predvidevanje! Sicer pa, ali je vojna rešila vsaj ta vprašanja, za katera je vedela?

V boj so šli »za demokracijo«. Ali ustava je odraz družabnega ustroja; demokracija predpostavlja potemtakem svobodnega državljana. Živi se, je in spi tudi brez individualnosti, brez vere v ljudsko dostojanstvo, brez nedotakljivosti osebe in političnih pravic. Samo, človek more brez tega luksusa pač biti podanik, toda nikdar svoboden državljan.

Ta se je na zapadu sam razvil, ponosen in podjeten, v kolonialnih borbah, ki so besnele tam že od šestnajstega stoletja. V Nemčiji in Avstriji je vzrasel šele iz meščanstva, katerega je vzgojila socialna monarhija; v poljsko-madžarsko-balkanskem pasu pa domačega meščanstva sploh ni bilo, ker sta fevdalec in Turčin preprečila njegov razvoj v prid priseljenega židovstva. Politika devetnajstega stoletja je zato tu daleč prehitela socialno dozorevanje, tako da svobodni državljan, ko se je rodil, ni našel krepkega stanu, ki bi mu bil opora. Demokracija je bila torej samo na zapadu krepko podzidana; čim dalje proti vzhodu, tem slabejši so bili njeni temelji. Socialna kriza jih je zato tu lahko razmajala, posebno, ker ji je Versailles še pomagal.

Zavezniki namreč niso predpisali versailleskega miru hohenzollernski monarhiji, da bi ona nosila odgovornost pred narodom za reparacije, temveč so ga natovorili demokraciji, za katero so hoteli Nemce — pridobiti. Weimar je bil zato précej od rojstva tako neboljjen, da mu je Potsdam mogel že leta 1925. postaviti Hindenburga za predsednika. Tragikomedija weimarske demokracije v Goethejevem fraku in pruskem, kirasirskem šlemu se je v takih okolinostih končala docela logično s totalitarno državo, ki nad seboj ne priznava nikogar, in s totalno vojno, katere duh se verno zrcali v šali o Evropejcu in prostodušnem kanibalu. Zakaj ko je ta slišal od Evropejca, koliko ljudi so v svetovni vojni umorili, se je z gnusom odvrnil od »barbara«, ki ubija več kakor more kdaj požreti. V skladu s tem pa je rezultat ideološke borbe za demokracijo 1914/18 dandanes odbijanje tudi same misli na vsak sličen poizkus — dasi seveda vsa ta resignacija sedaj ne more več oživiti Viljemovega militarizma, ki bi ga današnji državniki, naučeni na perspektivo Tretjega Rajha, bržkone navdušeno pozdravljali kot pacifizem.

Edini plod svetovne vojne, se nam zdi, je torej rešitev narodnostnega problema. Ali kako je ta uspela?

Ko je po zmagi prišel zaželeni čas, da bi se Podonavje pravično uredilo, se je pokazalo, da njegovi narodi niso imeli lastnega programa, nego so morali iti na božjo pot v London in Pariz, da si izprosijo zapadni tip nacionalne države. Ali v Podonavju se geografska karta nikjer ne ujema z etnografsko. Zato nacionalna država tukaj ni izpolnjenje

mnogostoletnih sanj, ampak le kazen za premagance. Tako so kaznovali leta 1918. Nemčijo, Avstrijo Madžarsko, Bolgarsko, a danes Češkoslovaško. Nacionalizem malih narodov v Podonavju potrebuje torej svoj posebni tip. Samo, ali je še čas za to?

76.000.000 Nemcev posluša danes brezpogojno enega. Kaj ta želi, je sam odkril svojim rojakom s svetopisemsko preprostostjo v svoji veropisni »Mein Kampf«: njegova želja je »svetovna moč«. Za njo je neobhoden neki minimum posesti. Tega današnja Nemčija nima, kajti tudi po pripojenju Avstrije in sudetskih krajev šteje šele komaj 580.000 km², premalo za svetovno silo. Zato je Nemčiji treba zemlje, in sicer ne »v Kamerunu« ali nekje drugje za morjem, nego doma v Evropi, a tu toliko, da bo vsakemu Nemcu »za stoletja« zagotovljen »lasten kos zemlje«.

Pomislike, ki bi mogli zbegati malodušneže, razprši teorija ras. Po njej tvorijo narodi piramido, ki se dviga od »rojene polopice«, zamorca, do polboga, Nordijca. Kot tak je Nemec »čuvar najvišjega človečanstva«, odgovoren pred zgodovino za srečo svoje domovine, »germanske matere vsega življenja, ki je vtisnilo današnjemu svetu sliko svoje kulture«. Globoko izpod njega, tesnobno blizu spodnjim stopnicam omenjene piramide, stoje s sramotnim pečatom svoje »manjvrednosti« Rusi, Poljaki in ž njimi »vsa odurna« mešanica narodov — »pomongoljeni Vaclavi (Čehi), »Madžari, Malorusi, Srbi in Hrvati« itd., proti katerim je propovedniku evangelija rase vzkripela mržnja že za mladih dni, ko se je naučil prezirati narodno pestri Dunaj »kot utelešenje krvoskrunstva«.

Marsikomu se je nekdanje zdelo, da je ta nacionalna zmes določena, da se utopi v Nemčiji. Ali danes lahko imamo za »srečo«, da se je germanizacija v Avstriji izjalovila, zakaj drugače sicer bi se bila »najbrž ohranila avstrijska država, toda jezikovno edinstvo bi obenem znižalo rasno ravnino nemškega naroda«. Iz istega razloga pa tudi ni obžalovati neuspeha germanizacije v pruski Poljski, kajti konec bi bil tudi tu samo »nesrečen, zopet tuj narod, »v nemškem jeziku izražajoč svoje tuje misli, kompromitirajoč višino in dostojanstvo našega naroda s svojo manjvrednostjo«.

Predestinacija kalvinizma se sveti torej tu v nacionalnih barvah nemške trobojnice: en narod, od začetka po krvi določen za gospoda, drugi obsojen na večno manjvrednost.

Seveda knjige »Mein Kampf« baje ne smemo vzeti doslovno. Iz nje še veje, tako nam pravijo, gnev, ki je prevzel pisatelja, ko je v Landsbergu sedel v ječi. Kancelar ne misli sedaj več, kakor je še mislil v ječi. Ali 4.000.000 izvodov je 4.000.000 ognjenih jezikov, s katerimi se avtor obrača k svojemu narodu. Ta sliši, kar se govori, ne pa, kar se misli. Predvsem pa knjiga, za katero gre, ni navaden življenjepis, marveč katekizem nove vere, katere ustanovitelj je dobro razumel, da se v dogme ne sme drezati, ker se med seboj podpirajo in vsak preklic le zmede vernike. Zatorej, če se danes drugače govori o jugovzhodu, če so nekateri narodi bili pomaknjeni celo že v višji rasni čin, še vedno nihče nima pravice sklepati, da je bila dogma žrtvovana, prej, da je —

kot neprijetna — začasno suspendirana po načelu: Namen posvečuje sredstva. Približevanje malim narodom ne dokazuje več kakor na primer pogodba z Varšavo, o kateri še danes nihče ne more reči, ali je bila Poljakom njihova manjvrednost oproščena ali je šlo samo za pridobitev časa za končni obračun.

Sicer se zdi, da tako nezaupanje pobijajo izjave absolutne miroljubnosti. Naj si bodo še tako iskrene: psihologija diktatorjev ima svoje posebne zakone. Njihova magična karizma, v katero sami verujejo ne manj nego njih pristaši, jemlje najčastitljivejšim pravilom mednarodne politike vsako vrednost, ker odveže vodjo vseh dolžnosti razen skrbi za blagor naroda, kakor ga on razume. Iz tega pa sledi neoporečno: ako hočejo danes napraviti iz Srednje Evrope »nemški prostor«, tedaj tega ne zahteva domislek častihlepnega politika, temveč vest človeka, čigar moč počiva v veri, da je izvoljeno orožje božje previdnosti.

Sredstva, ki mu stoje na razpolago, niso nobena tajnost: staro načelo »divide et impera!«, po katerem sklepa pogodbe z vsako državo le posamezno; kliring, da jo iztrga iz svetovne trgovine in vklene v njegov sistem; specializacija gospodarstva male države po potrebah Velike Nemčije in naposled mobilizacija etnografskih hipotek, nemških manjšin v Podonavju.

Toda Slovani se vendar niso dvignili »pour le roi de Prusse!« Zgodovina bi uničujoče sodila o njih, če bi se njihova revolucija tako končala. Kajti vsaka revolucija ima pač svojo logiko, po kateri se razvija, toda nobena nima sama po sebi že moralno prav. Edino njena dela odločajo o tem, ali je pomenila osvobojenje dragocenih tvornih sil ali navadno izdajstvo. Narodna čast zahteva, da se dokaže prvo; zgodovina nas uči, odkod se črpa moč za to. Saj krize, podobno globoke, so zadele svet tudi že prej.

Invazije Normanov, Saracenov, Slovanov in Madžarov so od devetega stoletja razsajale po Evropi ter jo vrgle v fevdalno anarhijo, ne v boj narodov ali držav, temveč v vsakdanji boj gradu z gradom, vasi z vasjo, vseh proti vsem. Moralni in socialni red se je porušil. Tedaj pa je človek zmogel hrabrost, da je segel v svoja nedra, da se je zamislil vase in se skrušeno obtožil »amor sui«, svojega samoljubja, svoje »superbije«, napuha, ki mu je zakrknil srce. A iz globin skesanih duš se je rodil nov duh, tako močan, da je ustvaril v križarskih vojnah enoten stan visokih idealov, univerzalno viteštvo, tvorca sijajne hohenstaufovske kulture. Ko pa je prišlo v borbah papežev s cesarji do novega razsula, se je svet zopet ponižal, da bi zopet vstal. Joahim de Floris, Fran Asiški, Tomaž Akvinski, bičarji in mistiki so pretresali človeška srca in dramili vest, a ta duševni preporod je usposobil potem meščanstvo, da je izgradilo s v o j o kulturo, katere žar blešči še danes iz smelih stavb cerkvene gotike.

V skrušenosti se je torej svet obnavljal. Trkajoč se na prsa »mea culpa!«, se je pripravljal za vstajenje. A mi? Zgodovini je baje naloga, da veliča, povzdiguje. Če ima na licu pege, naj jih kozmetično premaže; če so napake prevelike, naj vsaj molči; če pa to ni mogoče, naj toči solze nad nezasluženo krivico in naj »znanstveno« dokaže, da je lastni narod

le žrtev razmer, kjer bi sosed bil seveda žrtev svoje zlobe. Toda ali je nacionalizem vzgojil narode zares tako brezvestno, da nimajo več hrabrosti za iskren »confiteor«? V velikih krizah svojega življenja je treba pogumno revidirati vse pojme, da se odkrije stvarnost. To velja povsod, tudi za Podonavje.

Podonavje je nerazdružen del Srednje Evrope. Simbioza z Nemci je naša usoda. Nacionalni socializem jo hoče urediti z bilateralnimi pogodbami. Ali Nемец je v tem primeru — kolikšna ironija! — malikovalec najhujšega manchesterstva. Liberalna je zahteva, da se pritlikavec »svobodno« pogaja z velikanom. Tako se je delavec »svobodno« pogajal z delodajalcem!

Mali narodi Podonavja ječe danes pod istim liberalizmom. Premagati ga morejo samo z istim orožjem, kakor delavec, — s koalicijskim pravom, t. j. s podonavsko Unijo. Ta ustvarja harmonijo, kjer so doslej vreščale disonance. Kajti ta Unija je nemška, ker varuje nemški narod posledic slepega zaupanja v silo; ta Unija je italijanska, ker rešuje smisel svetovne vojne za Italijo, ravnotežje v Podonavju; ta Unija je madžarska in rumunska, ker daje dvema tujcema med narodi Vzhodne Evrope naenkrat pobratime, predvsem pa je slovanska, ker je edina sposobna, rešiti čast slovanske revolucije.

PISMO IZ TUJINE

MATIJA BERDNIK

*Tkala sva skupaj preprogo mladosti,
bogastvo pomladi sva si delila.
V časa ravnini sva se zgrešila.
Sedaj ne sprašuj več po moji skrivnosti.*

— — — — —
*Desetkrat je pela tuja pomlad
skozi moje telo,
desetkrat sem v omotici gledal,
kako tuje rože cveto.*

*Ostala si v dalji.
Sleherno cesto poznam
in vendar k tebi ne smem.
V tujini sem sam.
V našem trtju grozdje zori,
tu je deževje in noč.
Jesen je
in sleherni stavek začenjam z ,nekoč'
kot v hišah, kjer shrambe so prazne.
Knjigo odpiram — med listi suh cvet —
ne, moj mladi dan nima besed.*

LITERATURA IN POLITIKA V MORAVENKI

BRATKO KREFT

Govorili smo vseprek in o vsem. Ničesar perečega nismo pozabili, ničesar spustili. Če sede danes za mizo nekaj ljudi, ki se hočejo resno pogovarjati, imajo snovi preveč. Vsakdo, ki le kolikor toliko čuti z dobo, ki jo živi, je v zadnjih letih v trajnem nemiru in premišljevanju. Velikokrat se mu zazdi, kakor da sploh nič trajnega ni več v tem življenju, ki je nekoč na skrivaj prešlo v tako hiter tek, da so včerajšnje resnice že danes laži, včerajšnja vera danes nevera in krivoverstvo, včerajšnje prijateljstvo danes sovraštvo. Tako hitro se vse obrabi in se kot zastarelo odloži. Včasih so ljudje nosili na smetišča samo smeti, stare košare in razbite zaboje, danes nosijo na smetišča komaj rojene, a že preživele misli in ideje. Življenje se izživlja v naglem in hlastnem izgorevanju. Nenasitno je kakor kakšna pošastna zver iz starodavnih pravljic. Sodobnemu pisatelju in pesniku ni lahko, kajti vrtinec dogajanja ga kaj rad in kaj lahko potegne s seboj. Grozi mu, da se bo v gneči dogodkov izgubil. Umetnik pa potrebuje svoj tihi trenutek, ne zato, da bi ustavil čas, pač pa zato, da bi ga premeril in pretehtal, mu določil vrednost in ceno.

Tisti večer nismo ravno doživljali veliko tihih trenutkov, saj smo bili precej glasni in živahni. Rdeče moravsko vino nas je netilo in podžigalo, da so se misli kresale, privlačevale in odbijale.

Meni nasproti je sedel dolgi in suhi pesnik Hora, ki je prišel iz uredništva »Češkega slova«. Na levem koncu mize se je usidral le na videz mirni in le na videz netemperamentni socialni pesnik Seifert, ki je pobozno vlekkel dim iz mornarskega čibuka. Če bi ga srečal v kakšni luki, bi dejal, da je krmar ali strojnik na ladji.

Hora se je včasih razvnel in takrat so se mu svetile oči v takem žaru, da je spominjal na čarovniškega duhovnika iz »Tisoč in ene noči«. Naočniki so še povečavali videz ostroglednega maga; ko pa se je hudomušno obregnil ob Halasa ali naročil novo steklenico vina, so se oči prijazno smehljale in prijateljsko pomežikovale.

Ves drugačen je bil Halas. Velika, močna glava, polna lica, male oči in gosti, namršeni lasje. Nekaj dantonovskega je v njegovem obličju. Na prvi pogled bi marsikdo videl v njem politika in ne pesnika. Ko pa je tisti večer večkrat zasvirililil lepí novinarki iz uredništva »Svět sovětu«, se je izdal v njem nežen liričen pesnik.

Na moji levi in desni sta sedela dva mlada docenta, dr. Kovárna, ki so mi ga predstavili kot najmanjšega docenta v Evropi, in rezki dr. Černý, ki ima v licih in očeh vedno pripravljen porogljiv, vzvišen nasmeh. Kovárna se je silno razgibal, ko je prišla beseda na režiserja E. F. Buriana in na njegovo uprizoritev »Hamleta III.«, ki je razburila in zaposlila vso kulturno Prago.

Od nekje daleč, iz neke češke vasi je priromal pesnik Stehlík, mlad, nekoliko blede, s plavimi lasmi in nežen ko deklica. Za Veliko noč je prišel v Prago, da se malo nasrka prestolničnega zraka, da se nadiha njene

kulture in civilizacije ter se nato spet povrne v zatišje svoje vasi, kjer ima ženo, šolo in otroke. Tam piše pesmi, preproste, tihe pesmi o zemlji in gozdu, o kmetu in škrjančku. Tudi on sedi prvič kakor jaz v številni družbi praškega Parnasa. S hvaležnim in skoraj sinovskim pogledom se včasih ozre na Hora, ki mu je prvi v Pragi napisal vzpodbudno in priznavalno kritiko o zbirki njegovih mladih pesmi. Je ruralist, ki jih sicer v Pragi nič kaj preveč ne cenijo, toda njega je Hora odkritosrčno in z radostjo pohvalil. In če pohvali Hora, nekaj velja!

Stehlik ni govoril veliko, samo spraševal je in gledal z občudovanjem že davno »priznane bajte«, kakor so Hora, Halas in Seifert. Tisti večer je šel še v Stanovsko gledališče. Dobil je vstopnico in ni hotel zamuditi največje senzacije lanske sezone — Čapkove »Bele bolezni«. Tudi Seifert je izginil, ker je moral na neko premiero. Saj se mu ni dalo! Rajši bi bil ostal v Moravénki pri dobrem vinu in med prijatelji. Toda kaj se hoče! Tudi on je v civilu novinar. (Pri predstavi pa je zaspal. Takšen dolgčas ga je moril. Ko se je vrnil, nam sicer tega ni izdal, toda dva dni nato smo brali v »Právu lidu« hudomušno pesmico, v kateri je zapel hvalnico praškim premieram, ker se pri njih tako sladko spi.) Tudi Karl Nový in Josef Kopta bi bila morala priti, a ju je zadržalo delo.

Med pogovorom se je nekdo spomnil težko bolnega F. X. Šalde. Niso ga samo spoštovali, tega so res ljubili. Marsikomu izmed mladih je pomagal naprej, vsi pa so ga cenili zaradi njegove poštenosti in svobodoljubnosti. V estetiki jim je bil najvišji sodnik. Ko je kmalu nato umrl, so ga na poslednji poti nesli pesniki in pisatelji, ki so bili edini njegovi pravi soobčani.

Hora je govoril o Puškinu in o Pasternaku, ki je zanj največji sodobni ruski poet. Bezimenskega ne mara. Čeprav je vsa kritika hvalila Horove prevode iz Puškina, mi je v Moravénki na tistem izdal, da mu je osebno Lermontov bližji in bolj pri sreč.

Vse je bilo tisti večer na sporedu. Politika, leposlovje, gledališče, fašizem in marksizem, Henlein in Slovaki (hlinkovci), Čeljuski in češkoslovaška armada, vse, vse... Tudi pri surrealistih smo se ustavili, saj so že več let velika praška moda, ki vzbuja včasih precej prahu. Da so se vzdržali trajno na površju, je prav za prav zasluga pesnika Nezvala, ki ga imajo za največji talent mlajše češke literature. Njegova plodovitost skoraj ne pozna mej. Piše pesmi, lirčne drame, romane, povesti, eseje, celo roman za mladino je napisal. Poleg tega pa še včasih kaj prevede. Nekateri trde, da piše med mladimi najlepši češki jezik. Ne spada sicer v literarno družino, kjer sem tisti večer pred Veliko nočjo 1937 gostoval, toda o njem so govorili vsi s priznanjem. Nekaj dni prej sem poslušal Hora, ko je predaval na Ljudskem vseučilišču o sodobnem češkem pesništvu. Občudoval sem resnost, mirnost in objektivnost njegovih izvajanj, s katerimi je skušal občinstvu razložiti in približati sodobno češko pesništvo raznih smeri. Tega nisem naletel samo pri njem. Povsod sem našel stvarnost in ljubezen do domačega dela, predvsem pa neizgovorjeno zavestno skrb, dati in nuditi v umetnosti čim več. Ozračje ustvarjanja je človeka inficiralo in vleklo v tempo dela.

Do surrealistov nisem nikoli mogel najti pravega odnosa, ker so prav

oni tista posebna posebnost, s katero se je treba ukvarjati delj časa. Videl sem nekaj surrealističnih slikarskih in kiparskih del, ki pa so bila tako izumetničena, da so me odbijala. Spominjala so me na razne modne slikarske in kiparske poskuse, ki smo jih videli v prvih povojnih letih tudi pri nas, zlasti pa so bili udomačeni v inflacijski Nemčiji in Franciji. Značilno za te kroge je, da se politično prištevajo med najradikalnejše elemente. Od vsega surrealizma bo bržkone ostal samo Nezval, kajti njegovo delo prekaša po vrednosti večino surrealistov, toda še o njem pravijo, da je takrat najboljši pesnik, kadar ni surrealist. Tudi on je radikalist. Za lanski prvi maj je na novo prevedel *Internacionalo*. V prvomajskem sprevedu je korakal med radikalisti. — — —

Tako so švigale misli in besede na vse strani. Čas je mineval, Moravěnka pa se je vedno bolj polnila. Šum je naraščal. Znanci so se pogovarjali kar preko miz. Literatura je bila že skoraj izčrpana, toda glave, nekoliko razgrete od pogovora, predvsem pa podžgane od rujnega moravskega vina, nikakor niso hotele mirovati. Kakor da je tisti večer zasedal v Moravěnki svojevrsten parlament, ki mu ni zmanjkalo dnevnega reda, saj je navzoče zanimalo vse.

Že pred koncem našega literarnega pogovora se je pojavil v sobi visok, širokoplečat mož z veliko glavo in visokim čelom. Nekdo od naše mize ga je vprašal za poslednje novice iz Španije. Klical ga je za gospoda »šefredaktorja«. Hora ga je vabil k mizi, a ni hotel. Sedel je v drugi kot. Mimogrede sem ujel njegov nezaupljivi pogled in videl, kako nam pazno sledi. Nato sem spet pozabil nanj. Med vpitjem in petjem je pozneje vendarle prisedel. Predstavili smo se in pogovor se je iz literature vedno bolj usmerjal v politiko. Hora ga je vprašal, zakaj ni prisedel takoj in zakaj prihaja tako pozno. Ni mu odgovoril, pač pa se je takoj obrnil k meni: »Vi ste Slovenec?« Ko sem pritrdil, je pristavil: »Če bi bil to prej vedel, bi takoj prisedel. Slovence imam rad, Poleg tega pa mora človek vedeti, s kom govori!« Toda to ni bil edini vzrok, zakaj smo mu Slovenci zrastle k srcu. Ko je trčil z menoj, je vprašal: »Ali poznate pesem ‚Dela, dekle, pušeljč‘?«

Začudil sem se. Odkod pride nenadoma s to pesmijo?

»Med vojno sem nekaj časa služil skupaj s Slovenci. Lepe spomine imam nanje, še prav posebne pa na Ljubljano. Bela Ljubljana! Ko sem 1917. l. dezertiral iz okupirane Srbije, sem se vozil dolgo pot v praznih živinskih vagonih. V Ljubljano sem se pripeljal pomotoma. Silno utrujen in premražen sem pred Zidanim mostom zaspal in moj »salonski voz« so poslali v Ljubljano. Huda zima je bila in strašno me je zeblo. S seboj nisem utegnil vzeti nič drugega ko dva komisa in nekaj sveč, ki sem jih v naglici vtaknil v nahrbtnik. V vagonu me je kmalu začelo tako zebsti v noge, da sem se začel zanje bati. Lahko bi mi bile zmrznile in odnesel bi lep spomin iz vojne, ki sem jo strašno sovražil. Fronte sem se še nekako očeval. Ali se naj zdaj ponesrečim na poti domov? Sezul sem čevlje, prižgal svečo, jo postavil na tla in si začel greti noge s svečnim plamenom. Žgalo je, a grela. Kolikor je bilo slame v vagonu, sem si jo stlačil pod hrbet. Pot je bila dolga, dolga, mrzav strašen, nič manjši pa

strah, če me vlove. Mislim, da sem se vozil dva dni in dve noči. Zadnja sveča je dogorevala, ko smo prišli v Ljubljano. Vlak ni šel nikamor dalje. Moral sem čimprej izginiti, da me ne vjame vojaški orožnik ali kakšna patrulja. Dokumentov nisem imel nobenih. Prijeli bi me in prišel bi pred vojno sodišče. Kako bi se tam končalo, ne vem. Dobro prav gotovo ne. Hotel sem se hitro pobrati, toda joj! Ko sem vtikal nogo v čevljev, me je zbolelo, da bi skoraj na ves glas zavpil. Hotel sem vstati, a ni šlo. Kaj vruga se je zgodilo? Pogledam poblize in v svojo grozo opazim, da sem si opeknel obe stopali, ne da bi vedel za to. Tak hud mraz je bil, da nisem čutil, kako se mi je žgala koža. Od mraza in utrujenosti so mi noge v stopalu otopele. Poskusil sem hoditi. Strašne bolečine! Kaj zdaj? Časa za premišljevanje nisem imel veliko. Raztrgal sem umazano srajco in ovil ožgane noge. Nato sem jih s silo stlačil v velike komisne čevlje in premagujoč bolečine sem se plazil med vagoni naprej. Po raznih ovinkih sem prišel srečno na plano. Takoj sem jo pobrisal v prvo malo ulico v bližini postaje. Kljub silnim bolečinam sem hodil samozavestno, da ne bi vzbujal suma, z očmi pa sem prežal na vse strani. Zavil sem v prvo gostilno, ki sem jo zagledal. Danes ne vem več, kako se je imenovala, toda nikoli ne bom pozabil dobrote, ki so mi jo izkazali. Povaljan in neobrit avstrijski vojak ni bil takrat nikjer kdove kako več dobrodošel, kaj šele dezertter. Prosil sem v češkoslovenski mešanici, če bi me lahko kam dali, ker imam razbolele noge. Z denarjem sem se še pred pobegom za silo preskrbel, zato sem prenočišče lahko plačal. Povedal sem jim, da se vračam na Češko, na dopust, pa sem med potjo ozebel. Na mojo veliko radost so me res spravili v majhno sobo. Ko so zagledali moje ožgane noge, nisem mogel več prikrivati, da sem dezertter. Postavil sem vse na kocko in pričakoval, da me bo kdo izdal. Pet dni sem bil tam. Stregli so mi in me zdravili. Sama dobrota jih je bila. Če bi moral za vseh pet dni plačati, bi mi za nadaljno potovanje zmanjkalo denarja. Toda zaračunali so mi le malenkost. Po dnevi in po noči so me zaklepali, da bi ne prišel kdo nezazeleni v sobo. Skrbno so me skrivali in očuvali pred vsemi vojaškimi orožniki in patruljami, ki so prihajale vsak dan v gostilno. Po petih dneh sem nadaljeval svojo pot in po dolgih ovinkih sem srečno došel na Češko, kjer sem se nato kril do konca vojne.

Tega ne pozabim Slovencem nikoli.

Kdo ve, če bi danes sedel tukaj, ako me ne bi tako dobro skrivali in pozdravili.

Tam sem se tudi naučil tole pesem. Vsak večer so jo prepevali doli v gostilni. Ker nisem mogel spati, sem poslušal petje veselih in pijanih gostov, ki so bili po večini prav tako vojaki ko jaz. Z vinom in petjem so si hoteli prepiti svoje gorje. Saj je bilo včasih bolj kričanje kot petje, toda slovenska beseda se mi je zdela takrat tako domača, kakor da je češka. Tiha otožnost in radost sta me prevzemali ob zategnjenem petju preprostih pevcev. Saj so peli tudi druge pesmi, toda to so peli največkrat. Zato mi je ostala trajno v spominu. Kako se že poje?«

Oton, ki je sedel poleg mene, si ni dal dvakrat reči. Zapel jo je s svojim zvonkim glasom in urednikov obraz se je v smehljanje razširil. Zdaj se je spomnil tudi melodije. Vsi trije smo peli. Hora se nam je

smehljaj, Halas pa je z zamišljenimi očmi buljil predse. Prvič je slišal slovensko pesem.

Hipoma se je obrnil k uredniku in ga podražil.

»Mogoče pa je bilo v tisti gostilni tudi kakšno brhko slovensko dekle, ki vam je zacelilo ožgane noge in vas naučilo prepevati...«

»O tem zgodovina molči!« je pristavil Hora, urednik pa nič. Kakor da ob spominu na davne trenutke iz svojega mladega življenja sploh ne sliši. Prosil je le, če bi mu napisal nekaj stihov narodne pesmi... Nato smo govorili o Španiji. Vedno znova. Kamor sem prišel, povsod se je govorilo o njej. Vojna tam doli je skrbela veliko ljudi na Češkoslovaškem, ki so se dobro zavedali, kaj pomeni fašizem za kulturo. Halas, ki je bil v Španiji, ji je napisal pesem, ki je med množicami skoraj ponarodela. Lani so izdali zbirko dveh španskih pesnikov v češkem prevodu. Neštetokrat se je v pogovor o Španiji vmešala misel o bodočnosti Češkoslovaške. To je bilo o Veliki noči 1937. l. Nekaj je že lebdelo v zraku, toda Golgote, ki je prišla dobro leto kasneje, ni slutil nihče. Mislili so le na vojno in se pripravljali nanjo, zaupajoč v svoje zaveznike. Kdor bi si upal povdomiti o glavnih, je bil defetist in odpadnik.

Bila je že precej pozna ura. Soba se je počasi praznila. Tudi naše vrste so se zredčile. Šefredaktor, Seifert, dr. Kovárna in dr. Černý so že odšli. Tudi Oton je izginil. Preostalim je vino obtežilo glave. (Stehlík se je bil že vrnil od »Bele bolezni«.) Na Halasovo željo je Hora povabil zapeljivo novinarko k naši mizi. Z njo sta prisedla še dva moška. Mlajši je bil inženir, njen mož, tudi novinar, strokovnjak za kolonialna vprašanja v radikalno socialističnem časopisju. Drugi je bil starejši in po postavi manjši, nekoliko nagubanega obraza in nezaupljivega, a bistrega pogleda, ki ga je zgrbančeno čelo še povečavalo. Glas je imel raskav in suh. V sencih osivela in na temenu plešasta koščena glava je tičala na čokatem telesu. Tudi on je bil radikalist. Vsi razen Stehlika in mene so oba prišleca dobro poznali. Nekateri so bili že stari znanci, saj je večina pesnikov Horove generacije začela svojo politično pot pri radikalistih, s katerimi so se pa pred leti, s starejšim Olbrachtom na čelu, razšli. Politika in umetnost se redkokdaj znajdetata za delj časa, še redkeje pa stranke in književniki. Mnogo sentimentalnih besed je bilo že napisanih na ta račun, tudi veliko ukrepov, pravih in nepravilnih — večinoma nepravilnih, je izdala politika za in proti umetnosti. Kdor si njuno razmerje predstavlja preveč idilično, se moti. Vsako najmanjše razočaranje ga lahko stre in vrže v nasprotno skrajnost, kakor se je to zgodilo pri Andreju Gidu. Saj pri njem ni šlo le za individualizem, temveč za ves njegov značaj, za vso njegovo umetniško in človeško bitnost, ki se dokaj jasno odražata v njegovih spisih. Predvsem je bilo treba misliti na njegovo čustvenost. Vse, kar tvori njegov duševni značaj, je bilo tako vase zaverovano, tako v samem sebi sklenjeno, da se ni moglo premakniti drugam, čeprav se je njegov razum politično opredelil na levo. Zato je moral nastati velik spor med umom in čustvom. Tako dvojnost z dvema skrajnostima je nosil v sebi tudi Panait Istrati, ki je bil poleg svoje izrazito romantično bosjaške in pustolovske narave še nekoliko balkansko preračunljiv. Kdor je bil pazno prebral njegova dela, preden se je poli-

tično zradikaliziral, je moral takoj spoznati, kako ni pomenila njegova politična radikalizacija nič drugega kakor novo pustolovščino balkanskega bosjaka, ki ni mogel najti razumskega in nazorskega ravnovesja. Zato so se morali vračunati vsi radikalni politiki in novinarji, ki so ga ker je bila njegova duševnost skupek samih drobnih, osebnih čustvenosti, ob njegovi radikalizaciji slavili kot velikega socialnega barda in borca. Zadnje prav gotovo ni bil, čeprav je nekajkrat govoril na radikalističnih prireditvah in shodih. Razočaranje je nujno sledilo na obeh straneh. Zavedati bi se že morali, da sta umetnost in politika enakovredni delavki za človeški napredek. Zato ne more umetnost služiti politiki kot dekla, kakor ni mogla in ne more služiti morali ali religiji. Kakor so ta vprašanja teoretično jasna in dognana, tako jih v življenju, zlasti pa pri delu še vedno nočejo razumeti in upoštevati. Tisti, ki streme, spraviti življenje v nove, boljše tire, zahtevajo, da služi vse tej ideji. To bi ne bilo nič tako strašnega in umetnosti tujega, nesprijemljivega ali neprijetnega, če bi ta zahteva tudi ne narekovala oblike in načina, kako naj umetnost služi novim stremljenjem in idejam. Umetnost, tista, ki res ime zasluži, je bila vedno progresivna, četudi se to ni dalo vedno takoj in na prvi pogled ugotoviti in priznati iz neposredne časovne perspektive. Umetnik gleda in prikazuje v primeri z naprednim političnim in socialnim borcem bolj vsestransko. Nevidni in neznani stroj, ki mu služi za umetniško ustvarjanje, je tako občutljiv kot najfinejši radijski aparat ali seizmograf, ki zaznamuje vsako najmanjšo spremembo in gibanje, najsi bo za nas dobro ali slabo. Prav s tem nas opozarja na opreznost in nas tudi opominja. Tako je tudi z umetnostjo, dasi na zunaj ni neposreden izraz dnevnih dogodkov. Niso vsi dogodki in vsa gesla ognjene strele, ki bi učinkovale na razvoj družbe in izzvale kakšne daljnosežne posledice. Marsikaj se dvigne kot plamteča raketa, da takoj spet ugasne. Tudi vodena strela prihaja z gromom in bliskom. Pravi umetnik išče in mora iskati tisto, kar se t r a j n e g a skriva v dogajanju. To najti je velikokrat zelo težko. V gneči dogodkov, ki so nosili videz bližajoče se nove bodočnosti, nas je pred leti marsikaj preslepilo s svojim bliskom. Zato smo živeli v večnem nestrpnem, včasih tudi le trpnem pričakovanju. Že sama misel ali poziv sta se nam zdela poezija, kakor se nam je zdel že najmanjši družbeni podvig porok in glasnik novega časa. Na Češkem je bilo več treznosti in jasnosti. Zato so pesniki ostali bližji poeziji in umetnosti. Najjasnejši primer je Wolker in njegov krog. Socialno idejo so dvignili v svojih delih do najvišje umetniške višine. Nekaterim politikom je bilo to za dnevno borbo premalo. Prišlo je do spora, ki je vrgel vso generacijo iz pokreta. Marsikaj je že obledelo od takrat, veliko se je tudi pozabilo in odpustilo na obeh straneh, dasi ni ostalo brez bolečin. To je pričal razgovor, ki se je razvnel kmalu po tem, ko so prisledli novi trije gostje.

Mož z nagubanim obrazom je napadel pesnika H., zakaj so se takrat odcepili. H. se je zagovarjal in ga prepričeval, da so bili tega krivi predvsem oni, ker so bili tako svojevoljni. Med H.-ajev zagovor umetnosti je vrgel samozavestni možakar včasih kakšno pikro pripombo, ki je že skoraj žalila. Za vsemi očitki se je skrivala neka nestrpnost, zagrenjenost

in neučakanost. H. še ni končal, ko se je možu resni obraz razlezel v prijazen nasmeh. Ves začuden sem ga pogledal, saj se mi je zdelo, da se je v tistem nasmešku prikazala nova, druga stran njegove notranjosti.

»Saj priznam, da marsikaj ni bilo prav, toda zakaj vraga si ti takoj po povratku iz Italije napisal knjigo povoljnih vtisov, ki so bili precej enostranski? Ko pa si se vrnil z izleta iz R., nisi napisal nič!«

H. ni bil preveč v zadregi. Ker je videl, kako me njun razgovor zanima, se je obrnil k meni in mi vse razjasnil. Hotel je napisati vtise tudi iz drugega potovanja, toda nista minila niti dva meseca, ko je že padel očitek, zakaj jih ni napisal. Vtise iz Italije je začel objavljati dva meseca po povratku. Nestrpnost, ki je že izvirala iz napetosti spora, čigar načelna stran se je gibala okoli svobode umetniškega ustvarjanja, je prerano vrgla očitek, ki je pesnika užalil. Zato niso bili drugi vtisi, kakor so bili lepi in zanimivi, nikoli napisani. Nestrpnost je povzročila trmo in samozavest.

Mož je poslušal zagovor mirno in nekajkrat srknil vino. Nenadoma me je spet presenetil. Z ljubeznivim pogledom se je obrnil k pesniku H. rekoč: »Pepik, saj si fejest fant! Škoda, da je tako prišlo! Proletariat potrebuje kulturo kakor kruh. Tega se nismo vedno dovolj zavedali. Umetnost je lepa in važna, a težka stvar. Preprost delavec sem, strojnik, ti si pa pesnik! Poglej moje roke! Še vedno so trde in okorne. Žuljeva koža raste na njih, čeprav ne strežejo več stroju! Trčiva!«

Čas in vino sta zmehčala trdoto misli. Zato so si tudi poiskale bolj čustvenih besedi. Nekdo te spremembe ni mogel prenesti. Oster in piker ugovor je vrgel proti strojniku: »Zdaj si birokratnik!« Dobro je čutil ostrino puščice, a odgovoril ni. Kakor da je preslišal, se je obrnil k dvema pesnikoma in ju z otroško prisrčnostjo vabil na proslavo prvega maja v M.

»Kritje vseh stroškov preskrbim jaz, ker vem, da nimata denarja. Pojdita! Videla bosta množice, ljudstva bosta lahko doživela, kako slave svoj veliki dan!« Zdelo se mi je, da je pesnikoma za hip zastala sapa, toda že naslednji trenutek sta se znašla in se branila zelo zapeljivega vabila. Tega nisem razumel. Zakaj oklevata?

Sosed mi je razložil. V službi sta. Niti dopusta ne moreta lahko dobiti, poleg tega pa bi jima izlet lahko škodoval v službi, pri gospodih gospodarjih. Pesnik tudi v demokratični republiki ni tako svoboden, da bi lahko kot veter šel za svojimi željami. Genljivo je bilo strojnikovo prigovarjanje, a vse zaman.

Ne vem, kdo je tedaj zaklical, da bo vojna in da bo treba republiko braniti. Kakor plaz so se vsule besede iz vseh strani in padale zdaj po tem zdaj po onem nerešenem vprašanju. Pikre in hude opazke so letele na nekatere inozemske državnike, ki ne dajo republiki v miru živeti in ustvarjati. Pri mizi so sedeli večidel kulturni delavci, pisatelji in pesniki, ki so v svojih najbolj osebnih kotičkih mislili na lepoto in človeka. Dobro so se zavedali, kaj vse jim je republika dala in omogočila. Zato je niso pozabili in je ne bodo pozabili nikoli, četudi jo včasih ljubijo z grenkobo v srcu. Ostali ji bodo zvesti, čeprav bodo mogoče morali svojo ljubezen skrivati pred nekaterimi domačini.

H. se je obrnil k strojniku: »Ali boš šel na vojsko?«

Jasno in odločno je označil sovražnika, zoper katerega je pripravljen iti vsak čas v boj.

»Vidiš, domovino je treba braniti!«

V tem hipu se je strojnikov obraz spremenil. Kakor da je oledenel. Kot najostrejša britva je vrezala njegova beseda: »To ni naša domovina!« Ne vem, če so vsi tako osupnili ko jaz. Toda zdi se mi, da je njegova razredna zavest in globoka, fanatična vdanost borbi za boljšo ureditev družbe, presenetila tudi druge. Nekaj posebnega pa je bilo v tem, da strojnikova odločnost ni odbijala, temveč privlačevala. To se je čutilo po tem, ker mu je zdaj pesnik H. prijateljsko vrnil prejšnjo njegovo prisrčnost.

»Dragi, tudi ti si fejš fant! Branil boš republiko, kakor si se že zanj boril.«

Strojnik ni odgovoril nič. Mrko je zrl predse. Še vedno je bil njegov obraz trd in leden.

Ko je bil Oton odšel, je sedel k meni Stehlik. Ves večer ni zinil skoraj besede. Le od časa do časa se je s kakšno bežno besedo obrnil name, nato pa je spet mislil svoje misli. Ko sem se sedaj nekoliko nemirno oziral po omizju in čakal, kakšen odmev bodo izzvale strojnikove poslednje besede pri drugih, sem začutil na svojih ramah Stehlikovo roko. Stisnil me je k sebi. Še vedno se nisem mogel znajti. Zato sem se nekoliko prisiljeno nasmehnil, on pa mi je pogledal v oči in rekel: »Kameráde, česká země — krásná země!«

Sam bog vedi odkod se je prikradla njegova misel v naš pogovor. Mogoče je že ves čas lebdela in prežala v njem, da se hipoma pojavi med nami. Spomnil sem se tedaj, da mi je bil to tisti večer že večkrat rekel. Ker pa sem bil tolikanj zatopljen v pogovor drugih, nisem takrat sprejel njegovih toplih in prisrčnih besedi vase. Zdaj sem jih začutil v vsej toplini. Prišle so nenadoma, slučajno. Stehlik bržkone sploh ni vedel, kaj smo govorili in o čem smo se pričkali. Mimo nas in našega razgovora je ob čaši moravskega vina mislil na svojo češko zemljo, ki si jo je strojnik tajil, ker je bila zanj še premalo pravična in dobra. Stehliku so bila ta vprašanja tuja in daljna. Zato se ni udeležil razgovora. Na obrazu pa se mu je videlo, da mu ljudje v Moravěni niso tujci, čeprav so govorili drugačne besede in mislili drugačne misli kot on.

Strojnik je razdražil mojo radovednost. Hotel sem ga поблиže spoznati. Iskal sem besedi, da bi ga zvabil v pripovedovanje. Vprašal sem ga, če je bil legionar. Tako sem sprožil nov pogovor, v katerem mi je razkril del svoje življenjske poti.

Že pred vojno je bil član češke socialdemokratske stranke. Takrat je bil strojevodja pri železnici. Ko je začela vojna, je moral takoj na rusko fronto, kjer je ob prvi priliki prebežal na drugo stran. Ko so začeli zbirati vojake za češke legije, se je odzval med prvimi.

»Bilo nas je več. Ujetniki, po večini delavci in mali obrtniki, so me izbrali za svojega zastopnika. V njihovem imenu sem se pogajal z organizatorji legij. Tem sem obljubil, da bom skušal pridobiti za legije vse

tovariše. Sklenili smo pogodbo, ki je točno določala naše obveznosti. Pristali smo le pod pogojem, da se bomo borili za uničenje Avstro-Ogrske. Na druga bojišča nismo hoteli. Naš sovražnik je bila fevdalno-kapitalistična Avstrija, ki je nacionalno in socialno zatirala češki in slovaški narod.«

Zanimali so me njegovi doživljaji v ruski revoluciji, zlasti pa obnašanje njegovega oddelka, saj se je o vlogi češkoslovaških legij v državljanski vojni že mnogo in različno pisalo.

»Tudi nas so hoteli dobiti caristi na svojo stran, toda mi smo se sklicevali na podpisan dogovor. Avstrije še ni bilo konec in v ruske zadeve se nismo hoteli vmešavati, najmanj na strani visoke gospode, ki tudi za preprostega češkoslovaškega legionarja ni kazala posebnega smisla in prijaznosti. Marsikoga med nami je vleklo na nasprotno stran. V legijah so se začele razprtije. Nekateri naši oficirji so se zavzemali za pomoč carističnim generalom. Moja četa je bila takrat v Kijevu, kjer so precej samopašno gospodovali stari ruski oficirji. Tudi mi smo jim bili podrejeni. Ko so se začeli boji, smo ostali nevtralni. Zaradi tega so nas caristični oficirji mrzili in nam očitali nevhvaležnost. Med njimi je bilo nekaj takih, ki so se prej proslavili s krutim ravnanjem nad ruskimi vojaki in češkoslovaškimi legionarji. Ko je Kijev padel, so nekateri legionarji odšli z njimi, mi pa smo ostali in se odločili za novi Kijev. Postal sem poveljnik.

Nekega dne je vstopil v pisarno zelo slabo oblečen civilist. Suh je bil in precej premražen. Takoj sem spoznal v njem bivšega carskega oficirja, grofa, ki so ga češkoslovaški ujetniki in legionarji dobro poznali. Kolikokrat je pela njegova nagajka po naših hrbitih! Čutil sem, kako mi je zavrela kri. Gospod grof bržkone ni niti slutil, da sedi pred njim eden češkoslovaških legionarjev, ki je vedel za njegova zla dejanja. Vprašal sem ga, kaj hoče. Prosil je za dovolilnico, da bi se lahko svobodno gibal po Kijevu.

Nisem vedel, odkod je prišel in kakšen posel je opravljal sedaj. Mogoče je hotel vohuniti, mogoče je bil sedaj res revež. Toda na to nisem utegnil misliti. Zadoščalo mi je, da sem vedel, kako je ravnal s Čehoslovaki. Zaslutil sem, da je prišel k meni zato, ker je računal na bivše zavezništvo in poslušnost v boju zoper Avstrijo. Mogoče je sedaj v stiski mislil celo na »slovansko vzajemnost«, ki smo jo mi tako kruto preizkusili. O, veliko gorja je moral pretrpeti marsikateri legionar! Kako dolgo smo se morali boriti, da smo dobili svoje oficirje! Tisoče in tisoče stvari se je zgodilo, ki so grenile zavest češkoslovaškemu legionarju! Danes smo že pozabili na to! Saj smo morali pozabljati že takrat in sproti stiskati svojo bol! Treba se je bilo boriti! Mir in svoboda sta bili še daleč!«

Strojnik je srknil nekaj kapljic vina in nadaljeval.

»Čeprav je stal v civilu pred menoj in je bil sploh precej spremenjen in ponižen pred menoj, sem ga vendarle bolj videl v oficirski uniformi z nagajko, s katero ravnokar udriha po nekem češkem legionarju.

»Dovolilnico bi radi?« sem komaj zamrmral, kajti togota me je že žgala, kakor da bi me kdo ščipal z razbeljenimi kleščami.

Na mizi pred menoj je ležal revolver.

Zgrabil sem ga in trikrat ustrelil.«

Spet je prijel čašo in napravil požirek.

»Dobil je zasluženovo dovolilnico.«

Ves čas je govoril mirno, hladno in stvarno. Nobenega pomisleka ni bilo v njem, nobenega dvoma ali mehkega čustva. Nihče bi ne mogel obuditi kesa v njegovem srcu. Niti sedaj po dvajsetih letih ne... Prav tako neizprosno in trd kakor takrat je sedel zdaj za našo mizo in izpovedoval svojo zgodbo.

»Vse se je zgodilo tako naglo, kakor bi trenil. Prišel sem pred revolucionarni tribunal. Priznam, po pisanih paragrafih nisem ravnal prav. Moral bi ga bil aretirati, zapreti in obtožiti. Toda ravnal sem po srčnem paragrafu v imenu vseh tistih naših ujetnikov in legionarjev, ki jih je zverinsko mučil. Če bi ga danes kje srečal, bi storil isto. Tribunal me je oprostil, ko sem mu vse izpovedal. Nisem mogel drugače. Lagal bi samemu sebi in tribunalu, če bi se kesal. Samo poveljstvo so mi vzeli in me prestavili.«

Navzlic trdosrčnosti ni odbijal. Bil je že nad petdeset let star, a je še vedno izžareval mladeniški ogenj.

Pogledal sem Stehlika in njega.

Kljub različnosti in nasprotju je bila neka globoka sorodnost in skupnost med njima. Oba sta ljubila svoj narod, čeprav z različno besedo in z različnim dejanjem. Kdo ve, kaj je mrgolelo tisti večer v Stehlikovi trdni glavi. Nič drugega ni spravljal iz sebe, kakor tisti svoj dobri in prisrčni vzklik o češki zemlji. Strojnik, ki se je bil zoper Avstrijo za češko svobodo, je iz iste, a neizgovorjene ljubezni ustrelil carskega oficirja, ker je teptal ponos češkega človeka. Kakor takrat med vojno, ko se je v imenu svojih tovarišev pogajal za vstop v legionarsko armado in si izgovoril pogoj, kako daleč morejo računati nanje, tako je tudi sedaj mislil na republiko s pridržkom, ki si ga ni dal vzeti. Naj bo življenje kakršnokoli, svojega daljnega smotra ni hotel izgubiti iz vida. Toda prav ta odločnost in zaverovanost v svojo idejo je bilo najboljšo zagotovilo, da se bo spet bil za republiko, če bo treba, dasi so mu na sencih lasje že precej osiveli.

Pozno je že bilo. Vino je glave obtežilo, tudi noge so se že opletale, toda misli še niso hotele mirovati. Mladi natak je snemal belomodro-rdeče girlande, ki so se v lokalu vile raz stropnih kotov in stranic ter se stekale na lestencu. Pred nekaj dnevi je menda bila veselica, pa so še ostale. Zdaj jih je bilo vendarle že treba spraviti. Nekateri smo v tem videli natakovo obzirno napoved policijske ure, ki je sicer v Pragi ne poznajo. Zato smo se začeli odpravljati. Toda še vedno ne vsi.

Trije pesniki so ostali.

Hora, Halas in Stehlik.

Ko sem že stal pri vratih, mi je Stehlik v slovo napil. Na ulici sva se s strojnikom razšla. Pokazal mi je, kod moram, da bom našel domov. Dal mi je še roko, nato je šel.

Gledal sem za njim.

Šel je nekoliko sključen, da se je vrat izgubljal v širokih plečih. Iz daljave se mi je zazdelo, da vratu sploh nima in da počiva odločna in samozavestna glava naravnost na plečih. Vedno bolj mi je izginjal izpred oči. Mislil sem na njegovo zgodbo. Prav tako trdó je moral stopati takrat, ko so ga gnali pred revolucionarni tribunal, da se zagovarja in opraviči za uboj ruskega grofa, ki je trpinčil češkoslovaške jetnike in legionarje.

Nekje je zvonko bila ura tri.

Obrnil sem se proti Moravénki. Tam so prepevali.

»Lahko noč, Hora, Halas, Stehlík!«

Šel sem.

Praške ulice so bile že puste in prazne. Dolga je bila pot na Kraljeve Vinograde v slovenski penzijon »JKS«. Nekje sem zavil preveč na levo in zašel. Ko sem prišel pred Češki muzej, me je nekaj zagnalo po stopnicah navzgor. Na terasi sem se ustavil in se ozrl po Vaclavskem trgu.

Tam na spomeniku je jahal sv. Vaclav težkega konja. Ob pozni uri je bil še večji in mogočnejši ko po dnevi. Gori na bregu so stali ponosni Hradčani. Palače in megla so zakrivali pogled, toda kljub temu sem videl Vltavo in slišal Smetanovo glasbo. V duhu so se vrstile pred mano vse postaje iz potovanja po češki zemlji.

Mesta, vasi, gore, gozdovi.

In ljudje.

Ko je potegnil spomladanski veter skozi park ob muzeju, je zašumelo tudi okrog mene. Razločno sem slišal besede iz Moravénke:

»Česká země — krásná země!«

NEM, NEM, SOHA!

IVAN OLBRACHT — J. LIŠKA

Ne, ne, nikdar!« — ne pozabimo, do kod so segale meje krone svetega Stefana! Revizionistični klic se oglašá močnejše ko kdaj prej. Zveze s Poljsko Madžari sicer z vso pomočjo niso dosegli, vkorakali so pa v Košice, Mukačevo, Užhorod! —

V Prekmurju za samoodločbo, ki je postala napadalno geslo močnejših v orožju in z zavezništvi, toliko kakor ne gre; historično »pravo«, bivši veleposestniki, nekaj malomestnih denarnih gospodov s svojimi uslužbenci in upniki, njihov vpliv na vaščane, izvirajoč iz vozla vzrokov od tisočletne nesamostojnosti do upravnih in osebnih napak in nepremišljenosti »prišlekov«, in okoliščine, o katerih se ne da pisati, pa bi utegnile ob priliki postati nevarne. Naša dolžnost je delati, delati pametno in pošteno in biti čuječ in pripravljen!

Ivan Olbracht, eden izmed najtehtnejših živečih čeških pisateljev, je napisal kar tri večje knjige o Podkarpatski Ukrajini, vse tri v zadnjih letih: roman o ljudskem junaku («Hajduk Nikolaj Šuhaj»), ki je »jemal bogatim in siromašnim dajal«, tri novele iz svojevrstnega, zaprtega, mračnega življenja podkarpatskih ortodoksnih židov («Golet v dolini») in

ostroumno, z bogatim in z zanesljivim znanjem in s srcem, ki moško ljubi življenje, ljudi in resnico, napisano zbirko reportaž »Gore in stoletja«. Ta v trdnem slogu in z nazornostjo zrelega pripovednika spisana knjiga je obenem vestna sociološka študija in epika ter lirika in tako rekoč statistika o izprepleteni in preprosti problematiki iz samote karpatskih pragozdov in tisočletne zakotnosti se prebujajoče deželice.

Sledeči odlomek je vzet iz zadnjega poglavja »Dežela se nacionalizira«, iz poglavja, ki je bilo napisano pred štirimi leti, pa je po nedavnih dogodkih — kakor sploh vsa knjiga — zgovornejše kakor ob izidu.

Ali so že bili tukaj Rusini, preden je gornje Potisje zasedlo bolgarsko-tatarsko pleme Hazarov, ki je prišlo v deželo obenem s sedmimi madžarskimi plemeni Arpadovimi, ali pa so kolonizirali deželo šele v dvanajstem, trinajstem ali celo šele v štirinajstem stoletju, o tem naj se prerokajo zgodovinarji; otročje prepire o historičnem pravu na Podkarpatsko, kdo je bil tu čigav gost in prej, pustimo poklicnim politikom. Madžari tukaj živijo, 110 tisoč jih je.

Bivajo strnjeno v vaseh na jugu dežele pod sončnimi goricami, v ravnini s pšeničnimi, koruznimi, tobačnimi polji in s pašniki, kjer se oko opre le na čredo volov z dolgimi rogovi ali pa na samotno čigo. So kmetje, neredko zelo premožni, hranijo se dobro s kruhom, s slanino in z vinom; so miren živelj, ki se — v času ogrskih vlad od politike odtrgan — zanjo niti dandanes ne briga; in če pridejo revizionistični agitatorji, se z njimi porazgovore, jim pritrjujejo, morda tudi vzdihnejo, toda kadar doma poslušajo razglas iz Budimpešte in slišijo nizke cene tamkajšnjega blagovnega trga, si mislijo svoje.

Še ena plast madžarskega prebivalstva je, ki se novemu režimu ne upira; vsaj očitno ne: višja birokracija. Tista namreč, ki v prvih dneh povojnih zmed ni zbežala, ki se ni dala zapeljati upanjem na skorajšnjo spremembo mej in je prisegla češkoslovaški republikli zvestoba. Vladajoči krogi, ki so videli v pripadnikih tega sloja spočetka le slabe razredne prijatelje, čeprav ne narodne prijatelje, so jim prihajali naproti in jih pritegovali, dobro vedoč, da bi jim lahko koristili proti skupnemu sovražniku in da je z njihovimi vladnimi izkustvi mogoče mnogo pridobiti. Puščali so jih radi na vodilnih mestih: v Upravi državnih gozdov in posestev, v šolskih uradih in v administraciji. Tako ta trdna, vladanja od zmeraj vajena plast vlada dalje, vlada seveda le posamič, v drugi državni službi, v drugi vladajoči skupini in malo tudi v drugih navedeh, sprejela pa je staro moč iz novih rok zelo ugodno; gospoduje in je za to tudi pripravna.

Bilo bi zmotno soditi po videzu, da so pozabili in se pomirili. Tako preproste človeške zadeve niso. Zavest njihove narodne nesreče in odpor proti vsemu in vsem, ki so jo zakrivali, sta bila le zavoljo bližjih gospodarskih koristi potisnjena v globlje zgibe duše, sta pa živa, vzvalovita ob vsakem časovnem valu in se odzivata občutljivo. Deklasacija, bodisi gospodarska, socialna ali politična, je najbolj boleča usoda, ki more zadeti posameznika in množstvo. Res je, niso bili vrženi na dno, bili so pa deklasirani v vseh smereh. Nekoč so bili tod neomejni gospodarji. Morda

zato tako kruti gospodarji, ker je pod njihovo napihnjeno ošabnostjo tlela zavrtnjena, nedopustna in zamolčana slutnja, da je konec njihove poti, ki so ji žrtvovali vse, vendarle zlom. Konec nekdanje svetostefanske države, konec njihove velike politične koncepcije. Tisoč let so živeli obsedeni s sveto besnostjo samoohrambe in so se zanjo bojevali z vojnam, s prevrati, z diplomacijo, s sklepanjem zvez in z izdajstvom, se bili proti Slovanom, Germanom, Turkom, habsburški dinastiji in proti svojemu najstrašnejšemu sovražniku: proti slabi plodnosti nekoč konjeniškega naroda, zapičenega kot tuje telo v telo poljedelskih plemen, ploščih se še po svetopisemsko. V preteklem stoletju je madžarska aristokracija, ki je precenjevala svoje moči in diletantsko slabo ocenjevala zgodovinski razvoj, dala nagonu narodne samoohranitve bolj določen, toda ravno s stališča tega nagona zelo nevaren način. Zoblikovala ga je v idejo narodne, enotne in nedeljive države. Narodne države, to je nadvlade edinega privilegiranega naroda, enotne, to je vlade edinega privilegiranega razreda, in seve nikdar in za vse bodoče čase nedeljive. Velika večina naroda je svoji aristokraciji verjela. Za to namišljenost so se bojevali s svojimi manjšinami, s svojim delavstvom, s svojim maloposestništvom in spet s strašnim sovražnikom, s slabo plodnostjo; zaradi te namišljenosti so se oklepali zadnji na svetu fevdalizma in najbolj nazadnjaške ustave v Evropi, zaradi nje so vodili svoj narod v svetovno vojno; ko pa je njihova ideja in toliko ljubljena dežela bila ogrožena v tilniku, niso pomišljali, zapustiti svoje zaveznike, razkrojiti fronto in iti bojevat se in umirat domov. Zares, storili so za svojo idejo vse, kar je v človeški moči. Narodi niti posamezniki svojih utrjenih predstav, svoje druge prirojenosti, ne opuščajo prostovoljno. Morajo biti iz njih izruvane s kosi telesa in duše. Zgodovina dela to neusmiljeno.

Na umrlo slavo se ne pozablja v šestnajstih letih. Ne pozablja se nanjo niti v enem rodu. Toda, kaj delati v tej deželici, kjer se da započeti tako malo? Samo čakati, zapreti oči in se umakniti v »lusthaus srca«?

Da, tudi tako je mogoče:

Stojite s starim gospodom v zelenju trt pred belo viničarijo, v valoviti pokrajini, sredi ozkega razgleda, ki ga zapirajo na vseh straneh grički. Na gričkih, kamor seže oko, trta ob trti, ni stavb, ni ljudi, kakor da bi jih ne bilo razen prebivalcev bele hišice in kakor bi za tem ozkim prostorom več ne bilo sveta. Zelena tišina. Belolasi gospod plemenitih potez, mirnih kretenj in dostojanstvenega govorjenja vas vodi med vinogradi. Ustavi se ob trsu, obredno vreže krasen grozd, enega izmed rožnatih, prosojnih grozdov z debelimi jagodami, z mirnim lokom svoje aristokratske roke gladi pokrajino in reče resno:

»Glejte, moj gospod in dragi gost! To vse, kar vidite, in še daleč onstran teh gričkov je bilo ogrsko. Ni več. Samo eno je ostalo: tole grozdje. Imenuje se milenium. V spomin tisočletnice prihoda Madžarov v to deželo. Vzemite, prosim, dobro je in sladko.«

Glavni nosilec madžarske nacionalistične misli je malomeščanstvo, zlasti njegovi izobraženci: advokati, notarji, zdravniki, lekarnarji, upoko-

jenci, grškokatoliški župniki — da, ti predvsem. Žive ne le v madžarskih občinah, temveč so razsejani povsod po večjih rusinskih vaseh — mestecih. Razsejati jih po manjšinskem ozemlju je bil tudi del madžarizacijskega načrta, zlasti od Eganovih časov dalje. Ta je praktično vpregel veliki vpliv župnikov in se je znal z njimi gospodarsko sporazumeti. (Edmunda Egana je madžarska vlada poslala v začetku stoletja na Podkarpatsko z razsežnimi pooblastili, z namenom Rusine pomadžariti; bil je po Olbrachtu zvit in izobražen človek. Op. prev.) Vsem tem več ali manj samostojnim ljudem ni pretela tolikšna izguba kakor visoki birokraciji, niso pa bili dovolj bogati, da bi se mogli iz labirinta sveta zateči v raj zelenja in srca. Ostali so pri svojih poslih, v življenju. Tudi oni so bili deklarirani, ne namenoma — bilo je dobre volje, dogovoriti se razredno tudi z njimi — temveč zaradi razmer. Bili so nekoč gospodarji mestec. Imeli so vpliv na uradovanje državne administracije, na izide civilnih pravnih in kazenskih postopanj, na zasedbo služb, njihove žene pa, sledeč pravem domače aristokracije, so dajale družabni ton. Po prevratu je prišla druga gospoda, demokratično kolikor toliko neuglajena in nerodna v ravnanju z ljudmi, toda morda s prizadevanjem, da bi se zblížala s staro gospodo vsaj družabno. Toda kakor je pač s tem: težave glede jezika, toalete, čenče v zvezi s sestankom Društva za obdarovanje revnih šolarjev, neka afera med damami na vrtni slavnosti Rdečega križa — »kuharica!« tu, »ciganka!« tam — demonstrativna odtegnitev edini gosposki gostilni zaradi namigavanja v pijanosti — in hladen, neprediren zid. Dandanes so osamljeni, vase in v svoje male krožke zaprti in sovražniki na veke in večji kakor spočetka.

Znajo vplivati, seve bolj tajno kakor javno, na svojo mladino, vplivajo na madžarske obrtnike, vzdržujejo stike z odvisnimi madžarskimi uradniki in tudi z Madžarsko. Vztrajajo v misli na narodno, enotno in nedeljivo državo. Ne le teoretično. Uveljavljajo se tudi zelo praktično. Toda, kaj je v tej deželici možno delati še kaj, ko samo čakati, da se vrne stari svet? Je, vsaj nekaj: povzročati osovraženi vladi težave. Povzročajo jih. Oni so bili, morda sami preverjeni, morda samó poslušni agitacijskim ukazom iz zamejstva, ki so razširili vesti, da se Madžari povrnejo, češko-slovaški denar pa bo razvrednoten; oni so povzročili 1919. in 1920. l., ko so češko-slovaški denar menjavali za madžarskega 100 : 100 in v poznejših rokih 50 : 100, 25 : 100 in 10 : 100, da je prišlo mnogo ljudi in morda celo oni sami ob vse premoženje. Oni so bili, ki so z grožnjami o narodnem izdajstvu onemogočali podrejenim uradnikom priseči republiki in s tem zakrivali v rodbinah mnogo težav. Ko je stopil v veljavo zakon o malih zakupnikih, ki je omogočal gospodarjem kupovati zemljišča za predvojne cene, so s svojo agitacijo povzročili, da se je uporabljal kar najmanj; branili so s tem deloma koristi madžarske žlahte, deloma pa jim je to prijalo, da se ne bi zmanjšale vsaj nekatere gospodarske težave. Znajo širiti med Žide poplašne gospodarske vesti, med vaščane pa najgorostastnejše politične govorce. Če potrebuje vlada za mednarodno javnost kakih izjav zvestobe rusinskega prebivalstva ali protivizionističnih ljudskih taborov in si jih priredi, znajo s spretnimi manipulacijami nižjih uradnikov zadržati dovoz koruze na občino, s tem

zaostriti nezadovoljnost vasi in določeni dan preobrniti izraz vdanosti v prav nasprotno smer. Podpirajo protidržavno rovarjenje, se tajno sestajajo, uganjajo vohunstvo ali pa se z njim le igrajo, vznemirijo se ob vsaki novinarski vesti iz Madžarske, tihotapijo politiko ali pa le igračkanje čez Tiso sem, čez Tiso tja.

Vsekakor ima v tej igri prste tudi inozemska propaganda, bilo bi pa zmotno meniti, da vse to povzročata samo propaganda in denar. Čustva so preživa. Pisec teh reportaž pozna vplivnega višjega uradnika, ki dohva iz Madžarske od časa do časa po kdo ve kaki poti pošiljko časopisov; zapira se z njo ponoči v pisarno, bere, proti jutru pa list za listom zažiga v umivalniku, meša izgorke v vedru z vodo in to tajno izliva na stranišče; zjutraj pa spet vestno vrši svoje dolžnosti. Pozna občinskega notarja, na vaškem ljudskem taboru je vladni komisar. Malomeščanski opozičnik govori, udriha na levo in desno ter kvasi take gorostastnosti, da ne veste, ali bi se smejali ali prijemali za glavo; gospod notar pa se nenadoma ozre, nato se skloni h govorniku in mu zašepeče: »Orožniki gredo!« Pozna preusmerjenega šolskega vodjo rusinske šole, ki z deco navdušeno prepeva državne himne, toda zvečer na sprehodu z mlajšim tovarišem pomigne z glavo proti jugu in pravi: »Od tam bo nekoč zatrobil Horthy.«

Nacionalizem madžarske manjšine je začel konec dvajsetih let upadati in izgubljati svojo stalno razdraženo pripravljenost. Zdaj pa je spet dobil kar najsilnejšo poživitev. Zopet se je dvignil klic po reviziji. Izprepletana mednarodna vprašanja so se poenostavila na poštevanke, prebrisanim in vljudnim govorom diplomatov se pripisuje zagonetni, za neposvečence skriti smisel, upi rastejo do imaginarnosti. Mussolini, Hitler, Poljska, Bolgarija, mogoče tudi Anglija — zavezniki Madžarov! Kdo bi ne klonil pred tako močjo, kdo bi se mogel ubraniti madžarskim zahtevam? Med nacionalistično mladino v mestih je spet završelo: stari notarji, advokati in zdravniki v vaseh — mestecih so si tajno šepetali svoje vesti in ob večerih, poslušajoč radio iz Budimpešte, odpirali okna na ulico, da bi slišali vsi; njihove žene pa so iskale v najbolj spodnjih predalih pod perilom skrite stare zastave. Začeli so spet plašiti zbegane žide, ki so, govoreč svoj jidiš le doma, govorili na ulici zopet po madžarsko in svoje otroke začeli brž jemati iz čeških šol; ker jih pa niso tvegali poslati takoj v madžarske — kdo ve? — so jih vodili v nevtralne rusinske. Samo madžarski kmetje na jugu so ostali mirni, misleč slej ko prej na cene blagovnih trgov; niso se vznemirjali v obdelovanju svojih vinogradov, pšeničnih in turšičičnih polj in v skrbi za svoje črede. Pa tudi maloštevilni madžarski delavci so imeli druge skrbi in so vedeli, da v zvezi z malomeščanskimi nacionalisti ne morejo gmotno pridobiti ničesar.

»Nem, nem, soha!« so si napisali Madžari na spomenik poleg glavnega perona postaje Satoralja-Ujhely tik ob madžarsko-slovaški meji. Ne, ne, nikdar! Ne, ne, nikdar ne pozabimo! Ne, ne, nikdar se ne pomirimo!

Le da zgodovina pozna samo: dalje, ne pozna pa: »soha!«

PROBLEMI NAJMLAJSE ČEŠKE POEZIJE

(Poskus karakteristike)

KAMIL BEDNAŘ — B. BORKO

Ta članek pišem v enem najbolestnejših in najmanj pričakovanih trenutkov, ko vsa naša dežela še drgeta od udarcev minilnih dni in ko se srca oklepajo z vso ljubeznijo prijateljev našega naroda onkraj meja. Po pravici povedano: ni je naloge, ki bi bila bolj negotova, bolestnejša in težja kakor pisati prav sedaj o najmlajši generaciji, ki je najbolj ogrožena. Doslej se ni še polegel dim, naši pogledi še niso zmožni dogledati vsega polja naših izgub in nič ni bolj nezanesljivega nego bodočnost, o kateri naj pišemo, če je beseda o najmlajši češki poeziji.

Poezijo lahko razumemo z dveh zrelšč: absolutnega in relativnega. Absolutno tako, kakor gledamo na velike pesnike preteklosti, katerih doba ni več znana in ki molé iz zgodovine človeštva kakor mogočni osamljeni spomeniki; o njihovih prednikih in nadaljevalcih ne vemo nič več, samo o njih samih še imamo pričevanja. (Umetnost izraža ne glede na čas in prostor odnos človeškega ja z do sveta... Umetnik ustvarja svoja dela vedno za sebe in iz sebe. V njih je zaobsežen on sam, z njim vred pa umetnostna sedanost, kakor je dana z zgodovinskim razvojem, pa tedanja doba, družba i.t.d.¹) Tako sprejemamo Li-tai-pea, Firdusija in pesnike svetega pisma: ne vrednotimo jih v njihovem odnosu do tedanjega časa, marveč v odnosu do trajno človeškega, ali — če hočete tako — v odnosu do nas samih, zakaj kaj drugega je večnost? Relativno, mnogo nižje vrednotenje upošteva predvsem celotni tok, s katerim se razvija narodno, morda tudi svetovno slovstvo, raziskuje prednike in naslednike in z njegovega zornega kota je pesnik bolj ustvarjen kakor pa tvoren. S tega zrelšča se pesnikovo delo ne vrednoti glede svojega odnosa do trajno človeškega, marveč glede odnosa do časa in njegovih političnih, socialnih in drugih problemov. Tako vrednotenje se pojavlja vedno tam, kjer je narod še slaboten (najpogosteje v dobi njegovega narodnega prebujenja ali boja za osamosvojitve, kakor opazamo v začetku 19. stoletja v češki literaturi). Pojavlja se tam, kjer gre narodu predvsem za akcijo, ki naj si z njo zagotovi svoj obstoj, in literatura mora izprva služiti prav temu stremljenju. Tako relativno pojmovanje spremlja literaturo v njenih začetkih, nikakor pa ne v njenem procvitu. To velja tudi za sodobno češko poezijo, ki je za razliko od proze dospela že v minulem desetletju na višino, kakor jo kaže le redkokatera evropska dežela. Današnja češka poezija je v pravem pomenu besede svetovna in samo omejena razširjenost češkega jezika jo ovira, da ne zavzame v svetu svojega mesta. Dosegla je tisto stopnjo, ki sega že preko omejenega narodnega kroga z njegovimi problemi enega samega plemena in kjer je njen subjekt — da povemo preprosto, brez fraze — človek.

Potemtakem je umljivo, da prihajajoča generacija, ki se je tako rekoč nasesala teh vplivov (ne pozabimo tu dela F. X. Šalde) in take volje do svetovnosti, sprejema najvišja literarna merila. In čeprav raste

iz narodnih tal, si zastavlja naloge, ki so — dejal bi — nadnarodne. Za sedaj ni še videti, kako bo na to miselno kvašenje vplivala letošnja septembrska katastrofa: ali bo okrepila in pospešila ta stremljenja, ali pa bo vrgla ves kulturni načrt nazaj, v zdavnej minulo situacijo boja za narodno samostojnost.

Na češkem literarnem nebu doslej še žari v polnem siju pesniško ozvezdje, ki ga označujejo imena František Halas, Vladimír Holan, Josef Hora, Vitezslav Nezval, Jaroslav Seifert in Jan Zahradníček, o katerih bodo naši slovenski prijatelji informirani na drugem mestu. Pisati o drugih pesnikih pomeni za sedaj: pisati samo o nadejeh. Sedaj vladajoča pesniška generacija je nesporno najbolj bleščeči proizvod razcveta narodnih sil in nje bodoči nasledniki še niso dosihmal izdali svojih mojstrskih del. Preden pa spregovorim o najmlajši generaciji, ki resnično očituje poteze enotnega in izrazitega generacijskega nastopa, je treba vsaj bežno omeniti vnanje razmere na literarnem področju, kakor so dane vmesni generaciji, ki prihaja tesno po Nezvalovem in Halasovem rodu. Če je mogoče shematično označiti časovno zapovrstnost povojnega razvoja češke lirike z imeni Jiří Wolker — pesniki »Devětsila« — Josef Hora — Vitezslav Nezval — F. Halas skupaj z J. Zahradníčkom, tedaj moramo reči, da sedanja vmesna generacija ni še našla svojega vodilnega pesnika. Iskaje izhodišča iz stalno naraščajoče stiske, se je delno zatekla — v svoji najmanj plodni manjšini k »zemlji in rodu«, kjer goji konservativna stremljenja in ne kaže volje do prebojnosti, delno pa v dva tabora: katoliškega in komunističnega. Ti dve smeri, ki si po svojih duhovnih načelih omejevanja vzajemno nasprotujeta, sta se vsaka na svoji strani spojili s starejšimi generacijami. Tako so se katoliški pesniki pod duhovnim vodstvom Jana Zahradníčka uvrstili v gibanje češkega katolicizma, komunistični pesniki pa so se zbrali pod geslom socialističnega realizma. Če naj jih karakteriziramo v kratkih potezah, tedaj katoliški pesniki streme po objektivni in optimistični poeziji, se vračajo k preprostemu jeziku brez »metaforične blaznosti« in posvečajo svojo pozornost bolj trajnim in stalnim rečem kakor pa trenutnim duševnim stanjem, kajti skozi medij Boga se jim zdi svet nespremenjen. Socialni realisti pa se bore za poljudenje poezije, za novo tematiko in novo služnost umetnosti, ne da bi bili doslej teoretično natanko formulirali svoj program, ki ostaja še nadalje nekonkretizirano geslo. Kot najizrazitejše mlade pojave obeh navedenih smeri naj navedem izmed katoliških pesnikov Václava Renča, izmed pesnikov socialističnega realizma pa Františka Nechvátala, Jana Noho in še Františka Hrubina, ki ni opredeljen ne za ta in ne za oni tabor, stoji pa najbliže katoliški smeri².

Po besedah kritike je František Hrubin »pesnik samo in edino le po milosti božji, otrok, ki se pred njegovimi osuplimi in poželjivimi očmi spreminja svet čutov in duše v blisketajoče, mnogostranske in mnogolične zbirke« in čigar »formalno popoln verz, izbrušen in prepojen s plesnim tokom vokalov, je samo spev reči, ki mu je pesnik verno prisluhnul, spev, kakor je skrit v čutih in stopnjevan v podobo duhovnega pomena. Hrubin zlasti obvladuje presenetljivo, svetlo metaforo, ki z njo trka na

dušo reči, da bi se odprla in izdala svoj spev.« Taka hvala pa je upravičena samo delno. Hrubinov problem je drugačen: namreč v tem, da najde lastno pot od čutnega očaranja do razlage sveta, ki brez nje ne obstoji nobena resnično velika poezija. S svojo prvo knjigo »Z p í v a n o z d á l k y« (Zapeto iz daljave) je dal Hrubin zares uvaževanja vredno zbirko: bila je to nenavadno čista in krhka lirika ljubezenskega očaranja, poezija dotikov, vonja, občutij in čustev. Ko se je bil pozneje iztreznil, se je znašel pred surovo realnostjo sveta in odkril svoje odkupljenje v zemlji, ki mu je nadomestila ljubkanje ljubice. Toda zemlja ni tako monotematična snov kakor je bila Hrubinu ljubezen in v njegovi poeziji se kaj kmalu pojavlja nesorazmerje med tem, o č e m e r p o j e, i n t e m, k a k o p o j e. Hrubin, ki je v jedru naiven, nikakor pa ne miselni pesnik, se skuša izogniti temu problemu s trdnejšim prizadevanjem po formalni popolnosti in z nekakim še bolj čutnim izrazom, da bi tako zastrl nedostajanje globine. Njegov problem je torej globina, misel, posebna pesniška razlaga sveta, ki jo Hrubin išče, a ne najde. Nemara se prav zaradi tega nagiblje v zadnjem času h katoliški poeziji, ki ima razlago sveta že pripravljeno in enkrat za vselej neizpremenjeno, ter jo izroča svojim pesnikom kot dedno posest.

Prav za prav je taka razlaga sveta, to se pravi, novo gledanje ali novo dojetje življenja, ki ga sleherna dobra poezija išče in vsaka velika poezija uresničuje, os celotne problematike pohalasoških in ponezvalovskih pesniških rodov. Tej vmesni generaciji je dano premalo poguma, da bi se dokopala do novih pogledov in nove razlage sveta, premalo volje do eksperimenta in pripravljenosti za tveganje. Odtod njena sorazmerna slabost in večni obeti, ki ostajajo neuresničeni. F. X. Šalda je prvi v češki kritiki doumel ta pogoj resnične veličine in ga je definiral v svojih »Bojích o zítřek«. Po pravici povedano: prav to je šibka stran vseh teh novih pesnikov, najsi bodo katoličani ali komunisti. Katoliška dogmatika, njen konstantni svetovni nazor, ki ga preveč pokorno sprejemajo njeni pesniki, ni v korist poeziji, kajti bistvena lastnost svetovnega nazora kot intelektualnega vrelca poezije je prav njegova spremenljivost. To se pravi: ta nazor je treba odkrivati vedno znova, ga iskati in doživljati. Življenjski pogoj katoliških pesnikov je potemtakem vprašanje, kolikšna je moč njihove osebnosti in kako daleč se lahko upirajo kánonu, ki so ga prostovoljno sprejeli. Iz tega, kar smo navedli, je mogoče razumeti, da katoliški poeziji v celoti ne gre za nove osvoboditve in za nove drhtljaje, kakor se v njihovem znamenju razvija vsa moderna poezija od Baudelairovih in Rimbaudovih časov. Katoliški pesnik se oklepa svoje konstantne razlage človeka, zavrača eksperiment in hvali Boga z vseh strani kar čez mero enolično. Problem katoliških pesnikov je torej samo moč njihove osebnosti. Če na tem mestu povzdiguje Václava Renča, je to zaradi tega, ker gre njegov razvoj po dobri poti v zgoraj navedenem smislu. Najsi je bil dosihmal zapostavljen, je vendar dal s svojo obsežnejšo skladbo »Razbiti vrč«, — podobo človeka in boga —, prav zrelo in uvaževanja vredno pesnitev.

Na splošno velja tole: Povsod tam, kjer bedi nad poezijo varuh, se poezija umika in zveni zgolj njen glas. In če se že pesnik podredi prosto-

voljno, ni treba, da bi bil vsaj nagonsko pokoren. To vidimo povsem razločno pri pesnikih socialističnega realizma. Že sama programatska gesla, ki so, kakor že rečeno, definirana zgolj v obrisih in tako, da se lahko ob poljubni interpretaciji vsi znajdejo pod isto streho, so kaotično pomešala v sebi dvojno pojmovanje umetnosti: umetnosti zaradi umetnosti in umetnosti kot sredstva politične akcije. Hotela bi služiti in biti hkrati umetnost, hotela bi biti umetnost in obenem služiti. Komunistem je tu pokazal, da ne more dati novi umetnosti zadostne duhovne podlage, kakor ji je nudil v poprevratni češki poeziji. Komunistična poezija, za kakršno se je postopoma označevala Wolkerjeva, Seifertova, Nezvalova, Horova in Halasova poezija, je v tem in v onem primeru pokazala povsem drugačen obraz, ki za druge pesnike ni bil sprejemljiv; v bistvu pa je bilo tako, da je komunizem tu samo vnanja nalepnica, ki so jo pesniki dajali svoji, na znotraj drugam naperjeni poeziji. Wolkerjev malomeščanski sentimentalizem, tesnobna Seifertova elegičnost, Nezvalova sensualistična mistika, Horova poezija časa, Halasovo občutje mineva-jočih reči — vse to so mešali s politično pripadnostjo pesnikov. Socialistični realizem pa je skoraj brez pridržka sprejel vse te stare zablode.

Komunistem, ki razlaga svet zgolj v njegovem gibanju in spremembah, ne pa v njegovem bistvu, potemtakem ne daje poeziji rodovitnih tal. Komunistični pesniki so to vrzel v svetovnem naziranju izpopolnjevali kajkrat docela po svoje, včasih celo z miselnimi elementi, ki so komunizmu tuji in nasprotni. Kje drugod bi bilo to očitnejše kakor prav pri Františku Nechvátalu, velikem, a nediscipliniranem talentu? Izšel je iz Březi-novega kozmičnega vizionarstva in pozneje iz Nezvalovega pesniškega sensualizma ter postavil ta svoja vzornika v surovo in vsakdanjo realnost, v kateri meša njune vplive s svojo ljubeznijo do proletariata, s svojimi verskimi nagibi in svojo politično revolucionarnostjo. V svoji prvi knjigi »Oheň a meč« je ustvaril Nechvátal pomenljiv simbol siromašnega, v nekaki mistični opojnosti živečega zmagovitega proletariata, ki pa ga ne vidi na liniji zemeljskega življenja, marveč nekje med nebom in zemljo, kjer se mu siromak pojavlja kot vizionarski privid k a z n u j o č e g a ž e n i n a : vpliv evangeljskega vizionarstva je tu nedvomen in vse kaže, da je bil ta vpliv Nechvátalu kot pesniku docela všeč, saj je napolnil njegove metafore s silovito in omotično slikovitostjo. V nadaljnjih zbirkah je Nechvátal stopil že na zemljo in skušal konkretizirati svoj vsemirski privid, vzeti mu njegovo nerealnost in jo nadomestiti s treznejšo stvarnostjo, z resničnim vojskujočim se proletarcem. Naloga je problematična in težavna in ni moči reči, da bi mu uspevala. Idejna zmes in nejasnost njegovega svetovnega nazora se kaže tu v polni podobi in Nechvátalova največja nevarnost postaja retoričnost, ki se ji skuša izogniti s silno potrebo resničnosti in preprostosti, kakor jo zahteva poezija tega tipa. Jan N o h a ima v primeri z Nechvátalom mnogo več znakov resnične proletarske poezije. Uveljavil se je takisto že s svojo prvo knjigo »Běžící pás«, ki jo je prvi in edini opazil F. X. Šalda in jo pozdravil s prav pohvalnimi besedami. V češko poezijo je Noha prinesel ton, v katerem je zares zvenelo nekaj iz utripa delavskega srca. Kot menda edini resnični delavec med češkimi pesniki, ki potekajo po večini

iz srednjih slojev, je lahko Noha črpal iz lastnega življenja, ko je hotel izraziti nekoliko bolestone usode, vere in mržnje proletariata. Njegov nadaljnji razvoj poteka v znamenju nekakega intelektualiziranja njegove poezije, ki jo posihmal po večini inspirirajo — kajpak iz daljave — boji kitajskega in španskega ljudstva. Tako Nohova poezija podlega na tej poti vplivom sodobne češke lirike in izgublja nekoliko svoje prvotne svojskosti.

Najmlajša poezija, ki je vsa v začetkih in pošilja v ospredje samo svoje sprednje straže, ume in hoče rešiti marsikaterega izmed teh problemov drugače, stvarnejše. Neizmerno mnogo izkušenj, nemara vsa problematika sedanje dobe družbenega preloma, je prešla v duše mladih že kot nekak izkupiček, ne da bi bili spoznali trpljenje, iz katerega so potekle te izkušnje. Niso preživeli vojne, vendar nosijo v sebi njene izkušnje, kajti dušo vojne so spoznali iz njene literature; občutili so novi duh, ki se je razlil po Evropi ob koncu vojne, privzeli pa so si zlasti odpor zoper izkoriščanje in vero v svetla obzorja. Preživeli pa so tudi že krizo te vere in iz daljave (zopet samo iz daljave!) opazovali, kaj se danes dogaja po svetu. Spoznali so poezijo, ki vzlic vsemu ostaja trajna, spoznali so trpežnost vseh gesel, ki so se razrasla v literaturi in ko so zavrgli vse predsodke, iluzije in razočarana verovanja, so tembolj goreče zahrepeneli po svetu miru in ljubezni: »Vsi pojavi kažejo, da smo nekje sredi noči. Izginila bodo mesta, države, razredi. Človek pa ostane. In dokler ne izgine še on, bo živela umetnost: trdna, neosebna, kakor je bila vsekdar. Stala bo nad vsem drugim, združena s protislovji, ki tvorijo njeno bistvo: strast — mir, solza — smehljaj«³.

To generacijo so dolgo imenovali »molčečo« in, kakor je bilo vedno v takih primerih, nesposobno. Nihče pa ni govoril o krizi, ki je rožnate barve pokrivala s sencami in pristavljala k bodočemu obstoju mladine samo vprašaje. Generacija je v svojem tihem nesoglasju zares molčala; niso je pustili do besede in še manj do dela, razen za ceno, za kakršno odkupljajo strežnike. Res, da bi si bila mogla vzeti svojo pravico in si priboriti svojo svobodo. Toda ljudje so poslušali samo one, ki so oznanjali boljšo bodočnost, kakor jo je napovedovala tudi prevratna generacija, nastopajoča v dobi, ki je dandanes že idilična. Takrat, ko so bila vrata sveta odprta na stežaj in ko sta imela plodovitna tla večni človeški idealizem in večno hrepenenje pesnikov, da bi uresničevali sen, so pesniki — in ne samo oni — mogli verovati in smeli izginjati v množici, v civilnem življenju. Te dobe nas še spominjajo razpočeni mehurji civilizacijske poezije, poezije vsakdanjih dejstev. Po Evropi je tekla čista struja novega življenja, h kateri si se lahko kar pridružil in ti je sama nosila pero v roki. Današnji mladi pa nimajo nič takega: struja, ki se vali po svetu, je motna in težka, obzorja so z vseh strani zamračena, človeštvo je na umiku. Ali jih bo kdo poslušal, če bi povedali, kaj vidijo pred seboj? Dejali bi — in posamezniki so to res že rekli: Vidimo temo! Kajti to je generacija svetovne sence, ki več ne veruje, ali če veruje, veruje iz obupa in v eno samo reč: v človeka, ki bo z umom premagal živalske nagone. Je to generacija, ki odklanja, odkar je bila razočarana.

Prva posledica vsega tega je dolgo dozorevanje in resničnejše ustvarjanje brez vsakršnih iger in igrčk kakor si jih lahko dovoli generacija, ki živi v izobilju ali v srečnem razdobju človeštva. »Če lahko povojno etapo označimo kot revizijo starih vrednot, iskanje novih možnosti na najrazličnejših področjih življenjskih pojavov, prihajamo k razdobju, ko se ta odkritja izkoriščajo in ko se po tej poti ustvarja nova problematika. Ta nova podlaga pa zahteva mnogo mirnejši potek tvornega procesa in pot k izvršitvi take naloge je daljna, ter manj efektna in bombastična.«⁴ Le redkokatera generacija je imela pred seboj takó resnobno in težko nalogo: zgraditi pozitiven in jasen duhovni sistem sredi splošnega razkroja, ko stoji tako rekoč med dvema valovoma. »Posebna ura njih rojstva jih je zaznamovala za vse življenje. Umira-jočemu ni več mogoče govoriti, spečemu še ni mogoče. Kakšna izolacija!«⁵ Ta utesnitev je tako močna, da ne more nihče uteči in nobeden izmed najmlajših pesnikov, pa naj se skriva ali naj se meče v samo središče življenja, ne zamolči nič od tega, kar se dogaja tam zunaj. »Toda kdo si poreče, da bodo vzkipela naša onemogla srca in kriknila iz sebe? Toliko teme je okoli nas! In tako sami smo,« pravi preplašeno oni, ki se zateka nekam na rob svoje duše, kamor prihaja samo še glasba. A ponosen pesnik, najsi bo tudi obupan (»rajši kakor da kličesh na pomoč, odražaj temó poti, s katere ni vrnitve«) ne more zamolčati konca, kakor ga vidi: »plavati kakor črna reka med bregovi dalje in dalje — in strmoglaviti na prelomu zasanjane nežnosti.« Kajti večno je vprašanje: »Zakaj ne bi umiral kakor poletni večer, ko odteka med vresjem in materino dušico?«⁶ Ta razpoloženost se kaže tudi v drugačni podobi. Zdaj v svarilni ekspoziciji »Sablje zvezd se prekrizajo in pade blisk kakor jeklena šiba, in najbližje stalnice občutijo lahen tresljaj. Zemlja, zdaj boš mrtva kakor nova luna, ena zvezda bo manj; o groza, tiste majhne, oddaljujoče se pike — to so bili ljudje.«⁷ Zdaj zopet ravnodušno in s kretnjo kakor prihaja iz obupa, s kretnjo blazneža: »Ponev, klobuk in puška in že je vse končano. Ni več radosti. Čez leto dni iztegnem stare kosti in bom strašilo zajcem. Ponev, klobuk in puška.«⁸

Tudi katoliški pesnik se ne more ubraniti, da bi mu pod njegovo ponižnostjo ne zazvenel povsem drugačen ton, kakor da bi se v tem hipu ponižana in užaljena duša upirala pesniku. »Izgšana iz paradiza, mati, greva skupaj k mejam smrti, božji bič naju podi, kača kljubovalnosti zadržuje jok, da zaihtiva, proseč teme ob grobu usmiljenja.« Izprva zveni boječe, nato pa vedno glasneje: »In od krvi premražena obličja smo dvigali v bratstvu vseh; bila so vsa izmučena od silnejše ljubezni, bali smo se prokleti zemljo,« pravi v pesniku to kljubujoče človeštvo, dokler se naposled ne porušijo vsi jezovi: »Žvižganje njihovih bičev slišim vihrati, ves rdim v viharju besed in vpijem po maščevanju.«⁹

Smeri niso dobrodošle, odklanjajo jih, kajti življenja, ki je res življenje, ni mogoče utesniti. Kolikor so mladi pesniki sprejeli socialistični realizem, jih vodi samo k novi tematiki, nima pa zanje novih vrelcev: je pač samo nekoliko lažja pot. »Ljubiti življenje, življenje ne pogine«, taka je deviza enega izmed njih¹⁰, deviza, ki ni nič napred-

nejša od ostalih, saj se v nji odraža ista problematika kakor pri drugih, ki se niso nikamor uvrstili. V umetnosti gre samo za umetnost. »Nobena absolutna umetnost. Nobena čista umetnost. Gre za človeško umetnost.«¹¹ Tako bi lahko še nadalje dokazovali, da je človek edina trdna vrednota, ki vanjo verujejo mladi in ki jo jemljejo za svoje izhodišče. Človek zato, ker je to življenje, in še tembolj, ker ni definiran in ker ga sploh ni moči definirati. Odtod odpor zoper dosedanje miselne sisteme, odtod agnosticizem in nova preprostost v življenju, odpor zoper epičnost in nagib k čisti poeziji v umetnosti: doživljati pomeni več kakor opisovati. »Naj žive krasne reči, to je vse!«¹² »Blesk naših glav vsekdar ve tako malo.«¹³ »Guillaume Apollinaire, ki ste bili navzočni povsod in vendar vedno sam, pomolimo se, da bomo sprejeli vase ves svet.«¹⁴ Resnica, resnica! Govoriti jo brez zamolčanja! Zakaj estetska funkcija ni edina in niti ne najvažnejša funkcija umetnosti. Umetnost prinaša prav kakor znanost nova spoznanja. Toda splošna spoznanja, nikakor ne določeno resničnost. Splošna in v kar najpreprostejši podobi, to je tisto. Umetnost izraža ne glede na čas in prostor odnos človekovega ja z do sveta »pri-zadeva si spoznati čisto resničnost, ne pa samo podati nje podobo. V kitajski poeziji enako kakor pri Rimbaudu.«¹⁵

Takšen nekako je duhovni profil najmlajše generacije, kolikor lahko presojamo po njenih prvih nastopih. Nje trpka usoda je nevesela bodočnost, vsaj najbližja bodočnost, ki so jo mladi opazili prvi in ob pravem času. Vzlic temu se niso dali zapeljati s svoje poti, ki vodi k novemu človeštvu in novemu humanizmu; najsi Evropa še toliko gori na vseh koncih in krajih, mora priti do njega. Dandanes vidimo, da pesimizem, ki so ga očitali najmlajšim pesnikom, ni bil pesimizem, marveč ljubezen do resnice: jasno so videli, da gori streha nad njimi in so se vrnili k temeljem, k človeku sredi življenja in k besedi, ki je človekova podoba v umetnosti.

OPOMBE:

- 1, 3, 5, 11, 15, citirano po članku mladega teoretika Karla Brušáka »Sredi noči, prej na vzhod«, 1936.
2. Bibliografija: V. Renč, »Jitření«, »Studánky« 1935, »Sedmihradská země« 1937, »Vinný lis« (v rokopisu). V. Nechvátal — »Oheň a meč«, »Vedra na paletě« 1935, »Železná mříž« 1937. »Magnetová hora«, 1937. J. Noha: »Běžící pás« 1932, »Pro žizeň života« 1933, »Spodní prameny« 1934, »Dvanáct májů« 1938. F. Hrubin »Zpíváno z dálky«, »Krásná po chudobě« 1935, »Země po polednách« 1937.
4. Izmed časopisov mladih pesnikov: »Tvář«, prva številka 1936.
6. Hanuš Bonn, »Tolik krajín« 1936.
- 7, 13, 14 Kamil Bednář, »Kámen v dlažbě« 1937.
8. Jiří Valja: »Nohama v blátě« 1936.
9. Klement Bocherák, »Zluč a víno« 1938.
10. Lumír Čivrný, »Hlavice sloupů« 1938.
12. iz pesmi Ivana Blatnega.

Iz češkega rokopisa prevel B. Borko.

SODOBNA ČEŠKA IN SLOVAŠKA GLASBA

DRAGOTIN CVETKO

Razvojna pota češke glasbene tvornosti so bila smotrna in bogato razmahnjena. Poleg v pregovoru znane in nekako dedne češke muzikalnosti so jih še podpirale posebnosti globinsko-čustveno doživljajoče češke duše in smisel za nacionalne vrednote, tako velik, kakor ga enakega ne najdemo menda pri nobenem drugem slovanskem narodu. Češka muzikalna tradicija sega daleč v preteklost in kaže spajanje narodnega duha z oplajajočimi vplivi tujih zapadnih kultur, kar odseva že iz češkega muzikalnega klasicizma konca XVIII. in prve polovice XIX. stoletja. Začetke moderne glasbe pa je prinesla druga polovica prejšnjega stoletja, ko je vsa kulturna področja zajela pospešena in nezadržana rast. Takrat se je tudi ustanovilo češko narodno gledališče, pevsko društvo »Hlahol« v Pragi in vrsta manjših zborov. S tem so dobile skladbe čeških tvorcev, ki se doslej zavoljo pomanjkljivih možnosti izvajanja niso mogle prav uveljaviti, lastne umetniške hrame in glasbena društva, torej lastna zatočišča. Stvariteljski duh si je osnove razširil in se povezal z Beethovnovim klasicizmom, Chopinovo in Schumannovo romantiko ter novoromantiko Liszta in Wagnerja. Češka nacionalna glasba se je tako usmerila evropski že pred približno sto leti, pri tem pa ni izgubila samostojnosti in se ni podredila tuji glasbeni stvariteljski sili. Idealni spoj narodnega in evropskega so ustvarili pomembni skladatelji, ki so položili temelje češki moderni in vplivno posegli prav v sodobno češko skladateljsko generacijo. Štirje mojstri so vzporedili češko glasbo XIX. stoletja evropski višini: Antonín Dvořák (1841—1904), Bedřich Smetana (1824—1884), Zdenko Fibich (1850—1900) in Leoš Janáček (1854—1928), v glavnem Smetana in Dvořák. Smetana in »Prodana nevesta«: eno in isto; kdor govori ali sliši o Marinki in Janku, misli na Smetano, ki je v »Prodani nevesti« oblikoval pravo ljudsko opero in prepojil češko glasbo z živo svežino, humorjem in komiko. Smetana je vložil v svojo glasbo herojstvo, monumentalnost in izredno ritmično gibljivost, bogate vire neizčrpne inspiracije in nove oblike, v katerih je individualno pokazal dušo svojega naroda. Iz njegovih skladb diha čudovit zvok, mavrično pestra barvitost ter doživeta toplina. Simfonični ciklus »Moja domovina« je himna zemlji pod Krušnimi gorami, veličastna pesem, ki ne mine, temveč doni večno skozi tajinstvene loge in gaje. Nič manjši genij kot Smetana ni Dvořák, katerega svetovno bolj orientirana umetnost si je osvojila svet poprej kot narodnostno močnejše zakoreninjena Smetanova glasba in je kmalu žela priznanje v Nemčiji, Angliji in Ameriki. Dvořák je prispeval češki glasbi nove ideje in oblike, bil je mojster spontanega in neposrednega doživetja ter je osvežil wagnerijanskega patoznega epigonstva utrujeno Evropo, ki ga je zato radostno sprejela. Smetana in Dvořák, oba sta velika, svojska, samostojna; vsak od njiju je zaigral po svoje na občutljive strune češke duše in v skladbah individualno oblikoval svoj narod. Plodno sta se jima pridružila še romantik Fibich in realist Janáček, vsa umetniška četvorica prve moderne češke generacije pa je s svojimi stvaritvami neizmerno pripomogla k razgibanemu pohodu naslednje skladateljske skupine. Njeno bogato delo je poglobljalo in razširilo tudi mojster J. B. Foerster (1859), katerega pesmi, opere in simfonične skladbe so kristali češke glasbene lirike.

Slovaki so se v tej dobi oglašili z J. L. Bello (1843—1936), Moravani pa še pred svojim največjim mojstrom Janáčkom s P. Křižkovským (1820—1885), ki je opozoril na bogastvo moravske narodne pesmi in pripravil tla nepozabnemu tvorcu »Jenufe« in »Katje Kabanove«.

Na prelomu v XX. stoletje so prevzeli dediščino Smetane, Dvořáka, Fibicha, pa deloma Janáčka in še danes živečega Foersterja tvorci, ki so jim bile stvaritve njihovih velikih učiteljev in vzornikov sicer svete, vendar le vrednote, na katerih so gradili muzikalno stavbo naprej; razvoj se torej ni ustavil pri občudovanju prekrasnih Smetanovih, Dvořákovih, Fibichovih... skladb, niti ni zašel v neplodno epigonstvo, temveč je z drzno potezo začrtal pot novemu življenju. Uveljavljati se je začela druga češka skladateljska generacija, katere najznačilnejši predstavniki so delavni in vplivni večinoma še danes, ker so znali v svoji stvariteljski dojeti duha prihajajočih prevratnih dob. Seveda so nekateri mojstri prve generacije še vedno posegali v novo dobo cvetočega razvoja, n. pr. Janáček in Foerster, vodstvo pa so kljub temu prevzeli mladi, ki sta jim načelovala Novák in Suk.

Najmočnejši revolucionar nove dobe je bil Vítězslav Novák (1870), ki je skupno s Sukom, Janáčkom ter Ostrčilom poglobil Smetanova in Dvořáková spoznanja tako v ideološkem kakor v ritmičnem, melodičnem, harmoničnem in oblikovnem oziru; takšna sinteza je novi češki glasbi zagotovila trdne temelje in plodovit razvoj. Novák je bil Dvořákov učenec, obogatil pa se je tudi s Schumannovimi, Brahmsovimi in nekaterimi drugimi impresionističnimi vplivi; njegova glasba je dinamična, strastna in povsem individualna. Novák je strog oblikovni simetričnik in stilist ter povezuje spontano stvariteljskost s stvariteljskim intelektualizmom; dognal je nov tip melodike in harmonike ter zavestno zastopa moderno smer. Nasprotno Smetani, preroškemu mislecu nadošnih idej, in Dvořáku, nežnemu Foersterju in stvarnemu Janáčku je po občutju popoln subjektivist. Svojo razpoložensko sfero slika izborno v diptihu »O večnem hrepenenju«, v krasnem klavirskem ciklu »Pan«, v klasični sonati »Eroica« in še v nizu različnih skladb. Moč prirode opeva v simfonično-kantatskih stvaritvah, iz katerih se najjasneje zrcali njegova velika umetnost (»V Tatrah«, »Jesenska simfonija«, »Južnočeška suita«, »Nevihla« i.t.d.). Vsemu je vtisnil pečat svojega iznajdljivega duha; s sonato »Eroica« in »Panom« je ustvaril nov klavirski stil, v svojih pesmih pa je oblikoval češko simfonično in impresionistično pesem. Napisal je tudi mnogo zborov in klavirskih skladb, več oper in pantomim (»Signorina Gioventù«, »Nicotina«) ter odlično pozna narodno, zlasti slovaško pesem, ki jo često vnaša v svojo glasbo in katero je naglasil zlasti v »Slovaški suiti« ter v simfonični pesnitvi »V Tatrah«. Novák je ena najjačjih vodilnih osebnosti v češki glasbi še danes ter je vzgojil obsežno generacijo.

Tudi Dvořákov učenec je Novákov sodobnik, vendar njegovo pravo nasprotje, Josef Suk (1874—1935), na katerega so še poleg Dvořáka vplivali Debussy, Reger in Schönberg, Brahms in Mahler. Prvotno umerjeni Suk je kasneje pod vplivom impresionizma prešel v vrsto borcev za nov glasbeni stil. Njegova umetnost je melodična in barvita, polna skrivnega prelivanja globoko doživljajočega prirodnega filozofa, katerega čudoviti zvoki so edinstveni, mojstrski. Skladal je predvsem instrumentalno glasbo in postal znan s »Simfonijo« v E-duru, s simfonično pesnitvijo »Praga« in s »Fantastičnim scherzom«. Njegova zrela stvariteljska doba pa je začela s »Fantazijo« za violino in orkester ter dosegla višek v simfoniji »Azrael« in v »Epilogu«. Zlasti v »Azraelu«, epohalni simfoniji, ki jo lahko vzporedimo velikim umetninam Beethovna, Mozarta, Smetane in drugih mojstrov! V prvem delu je vzrastla iz skladateljeve nemirne bolesti za mrtvim Dvořákom, v drugem pa iz še večje bolesti ob ženini smrti. Zamisel je idejno-vsebinski in kompozicijsko-arhitektonski sijajno izoblikovana ter priča o Sukovi prodorni duševnosti. Z »Azraelom« je veliki tvorec ustvaril nesmrtno delo svetovne glasbene literature ter tako skupno z Novákom izravnal višino češke glasbe

z razvojem svetovne glasbe začetka novega stoletja. Tudi Suk je ustvaril generacijo, ki stoji v prvih vrstah sodobnega muzikalnega ustvarjanja, vendar ne tako številne kot Novák, kajti pedagoški se je začel udeleževati kasno in je najbolj učinkoval s svojimi deli.

Iz kroga Fibichovih romantikov je izšel tudi po Mahlerju vplivan Otakar Ostrčil (1879—1935), skladatelj z velikim smislom za notranjo logiko in smotrno arhitektoniko. Na zreli razvojni stopnji je dosegel individualno stilističnost, ki jo označuje polifona, linearna in polimelodična muzikalna mišljiva. Svojo umetniško koncepcijo je uravnal k mogočnosti in velikim oblikam, zato so glavni in najmočnejši predmet njegovega ustvarjanja opere in simfonije.

Novák, Suk in Ostrčil so imeli kot zastopniki druge češke skladateljske generacije mnogo posnemalec.

V NOVEM revolucionarnem pohodu češke glasbe sta vplivno sodelovala predvsem Novák in Suk, deloma pa tudi Ostrčil, ki se je tekom razvoja radikalno preusmeril, dočim je religiozni Foerster nadaljeval tradicijo. Na vso domačo razgibanost so še ugodno vplivali Mahler, Reger in Schönberg na eni strani, na drugi pa nastoj glasbenih institucij, ki so možnosti reprodukcije povečale: ustanovila se je Češka filharmonija, Češki godalni kvartet, ševčikov, Moravski in po prevratu Ondříčkov kvartet, Pevski zbor moravskih učiteljev i.t.d.

Nekak most med drugo in tretjo generacijo sta bila Karel in Zich kot samostojna pojava izven Novákove šole. Rudolf Karel (1880) je zadnji Dvořákov učenec, dober polifonik in konsekvantni tematik ter predhodnik povojnega konstruktivizma. Med njegovimi večjimi deli je znana simfonična pesnitev »Demon«, dalje »Capriccio« za violino z orkestrom, tehnično zapletena kantata »Zborov«, velika kantata »Vstajenje« in opera »Botra smrt«, ki jo je v predlanski sezoni z uspehom izvajala ljubljanska opera. Otakar Zich (1879—1934) pa je gradil na Smetani, Mahlerju, začetnem Schönbergu in Ostrčilu ter skladal pretežno vokalne skladbe in dramatično močne opere, med katerimi je najvažnejša »Krivda«. S svojo polifonsko tehniko je prispeval češki operi nove izrazne možnosti.

Tretja češka skladateljska generacija se je šolala pri Nováku, Suku, Ostrčilu in Foersterju; najmočnejše je vplival Novák, ki je razvil veliko pedagoško delavnost. Zastopniki nove generacije so nadaljevali Novákov in Sukov stil ter so malone vsi izšli iz Novákove šole; večinoma pa so ostali nesamostojni, ker so se preveč naslonili na izsledke svojih vzgojiteljev. Izmed vseh je najbolj svojski Ladislav Vítěpalek (1882), religiozni umetnik, ki mu je umetnost izraz moralnih načel in strogega nraštvenega reda. Ustvarja smotrno in resno ter je predvsem melodik, po zvoku diatoničen in po arhitektoniki polifoničen, s čimer je poglobil tudi Novákovo kompozicijsko strukturo. Vítěpalek je skladatelj visoke kulture, kar posebno dokazujeta kantati, mojstrovini češke moderne glasbe: »O poslednjih stvarih človeka« in asketska, himnična kantata »Blagoslovljen ta človek«.

Drugi Novákov učenec, ki ga je še oplodila ruska šola Rimski-Korsakovega, je Karlov antipod Jaroslav Křička (1882). Njegove skladbe so svobodne, vesele, polne življenjskega optimizma, barvite in zvočne ter melodično bogate. V ouverturi »Modri ptič« in v operah »Hyppolita« ter »Strah v gradu« je odlično povezal nov zvok s svežino invencije ter zlasti »Hyppolito« prepojil z duhovitim humorjem. Njegovo satirično in humoristično razpoloženje ga je vodilo h komični operi ter k ustanovitvi lastnega stila, v katerem predstavlja svojevrstnega humorista češke glasbe. Křička je tudi mojster otroških

pesmi ter odličnih zborov in tvorec priljubljenih otroških oper (»Dečki« in »Dobro je izpadlo«); s te vrste glasbo je češko mladinsko kompozicijo zelo izpopolnil in ji pokazal novih psihološko pravih poti.

Genialni Novák pa je izšolal še vrsto manj samostojnih skladateljev: Jaroslava Novotnega (1886—1918); Boleslava Vomáčko (1889), ki je bil spčetka najbolj revolucionarni komponist svojega časa, pa je kasneje zašel v tradicionalizem ter z najnovejšo opero »Vodnik« svojo nepomembnost še bolj potrdil; Václava Štěpána (1889), ki se kot skladatelj ni uveljavil, pač pa je zaslovel kot esteta in odličen interpret moderne glasbe; zelo nadarjenega Jaroslava Jeremiáša (1889—1919), katerega zanimivi deli sta opera »Stari kralj« in oratorij »Jan Hus«, ter njegovega brata Otakarja (1892), ki je sicer Novákov učenec, pa se po izrazu in zvoku kljub temu nagiba k Foersterjevi skupini. Na Otakarja Jeremiáša sta vplivala tudi Smetana in Wagner; najbolj znani so njegovi »Bratje Karamazovi«, opera, ki je uspela tudi v inozemstvu, in cikla »Zborov«, v katerih opeva legionarske osvobodilne boje, ter »Novi dan«, skladbe s socialno vsebino in novo zborovsko tehniko.

Krog Novákovih učencev pa še razširjajo nekateri važnejši skladatelji. Karel Boleslav Jiráček (1891) se je šolal pri Nováku in Foersterju ter prevzel tudi Mahlerjeva in Rich. Straussova dognanja, kar očitujejo njegova začetna dela (I. simfonija, opera »Bog in žena«, »Meditacija« i.t.d.); odtod se je povzpел k samostojnemu ustvarjanju (II. simfonija, II. godalni kvartet, violinska sonata) in se končno spojil z novo smerjo (klavirski ciklus »Na razpotju«, pesemski ciklus »Prebujenje« in drugo). Poleg Jiráčka je važen Otakar Šín (1881), ki kljub dobrim skladbam kot komponist ni v ospredju, tem važnejši pa je kot teoretik; zlasti je pomemben njegov »Nauk o glasbi«, v katerem podrobno prikazuje ves razvoj od Rameau-jevega do 12-tonskega sistema. Znani skladatelji iz Novákovih šol so še: V. B. Aim (1886), Z. Bláha-Milke (1887), Jaroslav Tomášek (1896), Antonín Bednář (1896), Vladimír Polívka (1896) in Josef Stanislav (1897). Polívka piše politonalno in uporablja strogo obliko; stilistično se je razvijal pod vplivom evropskega konstruktivizma. Stanislav pa se je usmeril k tkzv. socialističnemu realizmu, ki hoče možnostim primerno oblikovati revolucionarna razvojna stremjenja; v ta namen mora muzikalni obliki idejna vsebina docela odgovarjati, da omogoči pravilno sintezo formalnega in vsebinskega. Prikazani način bi utegnil muzikalni vsebini sicer škodovati, vendar pa ima v češki glasbi že tradicijo: v Smetanovem revolucijskem maršu, v zborih O. Jeremiáša, v pesmih E. F. Buriana ter K. Reinerja, v Novákovih operah, v K. Hábe operi »Jánošík« in A. Hábe operah »Mati« ter »Nova zemlja«. Polívka in Stanislav torej pripadata po smeri deloma najnovejši skladateljski skupini, ki ji je osnova tudi Nováкова kompozicijska šola.

Mnogo ožji krog kot Novák pa sta vzgojila Foerster in Suk. Foersterjevi učenci, ki so nadaljevali Smetanovo, Dvořákov in Foersterjevo smer, so razmeroma maloštevilni: Václav Kálik (1891), Boh. Taraba (1894), Miroslav Krejčí (1891) in še nekaj drugih, ki so staremu mojstru bolj ali manj blizu. Suk je izšolal Frant. Pícho (1893), ki spaja tehniko z globino zvoka, Pavla Bořkova (1894), enega najbolj nadarjenih skladateljev mlade češke generacije, ki se je šolal tudi pri Foersterju ter Křički, Emila Hlobila (1901), Vladimírja Štědroňa (1900) in nekaj manj znanih. Edini Ostrčilov učenec pa je Jan Zeiinka (1893).

Lastno skupino si je osonala kompozicijska šola na Moravskem. Vodil jo je Janáček, katerega harmoničnih in formalnih principov njegovi učenci spčetka niso objektivno priznali in so se zato karakterizirali po vplivih Foersterja, Nováka in Suka. Značilen prikaz praške in brnske kompozicijske

sole je Moravan E. Axman (1887), ki je povezal svojo, od moravske ljudske umetnosti prepojeno invencijo s klasično obliko, Janáčkovo čustvenost z Novákovim arhitektoniko; napisal je pet simfonij, tri godalne kvartete, prav toliko klavirskih sonat, kantato »Moja mati« in več drugih skladb. Dalje pripadajo Janáčkovi šoli J. N. Poláček (1873), Josef Černík (1880), Vladimír Ambros (1891), Pavel Haas (1899), ki ga odlikuje velik smisel za zvok, Jan Kunc (1883), Jaroslav Kvapil (1892), Václav Kaprál (1889), Vilém Petrželka (1889), ki je skušal združiti svoj kompozicijski stil z osnovami sodobne glasbe, Osvald Chlubna (1893), ki kaže vplive Richarda Straussa in Debussyja, Stanislav Goldbach (1896), ki se je šolal še pri Foersterju in Vincent d'Indyju, ter mnogi drugi.

Večina skladateljev Novákovih, Sukovih, Foersterjevih in Janáčkovih šol se je vzporedila novim smerem in deluje v tem smislu kot tvorni element sodobne češke glasbe; skoraj vsi pa se več ali manj naslanjajo na domačo glasbo in se stikajo z evropsko tvornostjo le posredno.

PO PREVRATU se je češka skladateljska delavnost še stopnjevala. Nove politične, gospodarske in socialne prilike so povečale možnosti kulturnega dejstvovanja ter odstranile potrebo po izgubljanju stvariteljske energije v bojih za narodove elementarne kulturne pravice. Češki skladatelj je v vsestranski svobodi začel uporabljati svoje duševne sile za stvariteljsko oblikovanje in se je z evropsko glasbo spojil neposredno. Tudi v Brnu in Bratislavi so si osnovali lastni muzikalni središči ter društva za negovanje sodobne glasbe, ki so svoje delovanje najprej utrdila doma in ga nato razširjala tudi preko mej.

V tem izredno razgibanem vrenju se je izoblikovala nova skupina; označevala je pojmovanje glasbe v smislu R. Steinerjevega filozofskega antropozofizma, ki gleda glasbo kot pojav notranjega človeka ter kot pojav ne le psihičnega, temveč tudi eterično-astraličnega značaja. Po tem naziranju glasba ni povezana zgolj s človekom, marveč s naravo in z vsem svetovnim dogajanjem vobče. Na osnovi antropozofskega duhoslovja razume in razlaga bistvo glasbe drzni in fanatični propovednik novih idej, Alois Hába (1893), ki se je šolal pri Nováku, Schönbergu, Stöhrju in Schreckerju. Stilistično izhaja iz Schönbergovega 12-tonskega sistema ter ustvarja teoretski in kompozicijski v pol-, četrt- ter šestinotonskem sistemu. Hába je iznajdljiv iskalec novih poti: dognal je spreminjanje intervalske zavesti v novi glasbi (novi intervali so mala sekunda, velika septima in mala nona), utrdil je netematski stil, spoznal je izrazno zmogljivost poedinih intervalov ter je pojasnil bistvo in sociologijo glasbenih elementov na temelju antropozofski orientiranega duhoslovja. Napisal je znameniti »Nauk o harmoniji«, prikazal skupne teoretske temelje vseh tonskih sistemov in postavil možnost pisanja glasbe v vseh sistemih. Vse njegove skladbe so živ primer lastnih teoretskih spoznanj; svoja načela uveljavlja povsod, od otroških pesmi do kompliciranih orkestralnih del. Po smeri je, kakor pravi Helfert, analogen literarnemu surrealizmu, vendar povsem samostojen. Svoj antropozofski pogled na svet je prikazal v najnovejši poltonski simfonični skladbi »Pot v življenje«. Sklada mnogo, diatonično in kromatično, pol-, četrt- in šestinotonski. Zlasti je znana njegova četrtinska opera »Mati« (izvajana v Münchenu l. 1931), prav tako četrtinska »Nezaposlenost«, poltonska opera »Nova zemlja« po romanu Gladkova o kolektivizaciji gospodarstva v SSSR, pa vrsta klavirskih, zborovskih, komornih in instrumentalnih skladb najrazličnejših oblik.

Hába je idealist, brezkompromisni borec za svoje ideje, človek, ki z besedo in dejanjem dopoveduje, pojasnjuje, uvaja in navdušuje. Vsi njegovi nazori

so teoretsko toliko zanimivi, da so naši pristašev in poslušalcev po vsem svetu. V Hábovi praški šoli se zbirajo Američani, Angleži, Francozi, Jugoslovani . . . , ki vsi napeto zasledujejo izvajanja podjetnega in ostromiselnega ideologa. Mnogo razumevanja pa je našel tudi doma, kjer si je ustvaril celo generacijo.

Prvi učenec mu je bil brat Karel Hába (1898), najprej tematik, nato atematik; napisal je operi »Jánošík« ter »Stara zgodba«. Sledijo še Miroslav Ponc (1902), Vasil Božinov (1891), Jiří Srnka (1903), Josef Zavadil (1906), August Strížeek (1912) in Karel Reiner (1910), ki se razvija k večjim oblikam in pripravlja glasbo za E. F. Buriana. Vsi ti mladi skladatelji pišejo predvsem četrttonski, pa tudi poltonski.

Poleg Hábove skupine pa še deluje obširen krog, ki se je obogatil s Hábovimi, Sukovimi in Novákovimi izsledki ter se spaja neposredno tudi s svetovnim glasbenim razvojem. V to najmlajšo, četrto češko skladateljsko generacijo spadajo tudi poltonski skladatelji, ki so si osvojili nov zvok ter nove poti kompozicijske arhitektonike in stilistike: avantgardist Iša Krejčí (1904), konstruktivistično usmerjen Novákov in Jirákov učenec, Jaroslav Maštališ (1906), F. Bartoš (1905), Josef Plavec (1905), Vítězslava Kaprál (1915), nadarjena skladateljica, katere »Vojaško simfonietto« so izvajali v Londonu na letošnjem mednarodnem glasbenem festivalu. Populariziral se je zlasti E. F. Burian (1904), ki pripada tkzv. jazz-evropski poveljni struji. Burian je vodja avantgardističnega gledališča D (letos) 39 ter ustvarja s svojim muzikalnim načinom svojski oder sedanjosti. Posvetil se je organizaciji »voicebanda« (= reproducirajočega ansambla), kjer niha vokalno kompozicijska oblika med prozo in absolutno glasbo, kjer se vršijo prehodi med recitacijo in recitativom, med solom in zborom, med muzikalnim govorom in petjem; vse to so Burianovi originalni domisleki. Slično strujo zastopata tudi Jaroslav Ježek (1906), sodelavec pravkar ukinjenega revijalnega »Osvobojenega gledališča«, in Ervin Schulhoff (1894), v katerega klavirskih, simfoničnih in komornih skladbah, v jazz-kantatah in v operi »Ognji« so našli zvok, ritem ter oblika jazzovske smeri polnega izraza. Zanimiv pojav v sodobni češki glasbi je tudi Bohuslav Martinů (1890), ki se je razvil pod vplivom Stravinskega in Hindemitha v odločnega avantgardista. Bil je tudi Sukov in Rousselov učenec ter kaže mnogo smisla za jasno klasično obliko, preprosto ritmiko, politonalni zvok in orkestralno barvitost. Novoklasične ideje obvladuje popolnoma, formalna struktura njegovih del je precizna, dikcija in izraz sta rafinirana. Ustvarja predvsem orkestralne stvari, med katerimi sta znani simfonični skladbi »Halftime« in »La Bagarre«, nekateri baleti ter operi »špaliček« in duhovita »Juiletta« ali »Sanjavec«.

Tem mlajšim in najmlajšim komponistom še sledi vrsta ostalih, ki vsi stremijo za istimi cilji, n. pr. Jaromír Weinberger (1896), Karel Janáček (1903), ki je Novákov učenec in se pod vplivom Hábe ter Schönberga nagiba k strogi tematiki in novemu zvoku, D. C. Vačkáf (1906), Miroslav Kabeláč (1908), J. Slavický (1909), Vítězslav Nejedlý (1912) in drugi.

Slovaki so se zavoljo pomanjkanja lastnih izvirov usmerili po praški kompozicijski šoli, predvsem po Nováku kot najboljšem poznavalcu bogate slovaške narodne pesmi. Smetano, Dvořáka in Nováka jim je posređoval Bella, ki pa se mu je prizadevanje posrečilo le deloma. Ostali slovaški skladatelji predprezratne dobe pa so: Mikoláš Schneider-Trnavský (1881), Mikoláš Moyzes (1882), Fraňo Dostalík (1896), Jan Valašt'an-Dolinský (1892) in Jan Krasko-Zápotocký (1893). Leto 1918 pa je dalo Slovaški lasten kulturni center v Bratislavi, istotam glasbeno akademijo in slovaško narodno gledališče. S tem je dobil slovaški muzikalni razvoj svoje širše temelje, ki so jih

vsestransko utrjevali tudi češki skladatelji. V novi dobi sta vzrastla dva pomembna slovaška tvorca: Alexander Moyzes (1906) in Evgen Suchoň (1908), oba nadarjena skladatelja, ki dvigata slovaško glasbo k vzorom idealnih višin češke in evropske glasbe.

ZAVOLJO stopnjevanega in zelo razgibanega razvoja se je češka glasbena tvornost vzporedila svetovni glasbi kvalitativno ter relativno tudi kvantitativno. Rodila je mojstre, ki to enakovrednost v celoti potrjujejo: Dvořák, Smetano, Fibicha, Janáčka, Foersterja, Nováka, Suka, Ostrčila, Věpálka, Křičko, Hábo in še niz sposobnih tvorcev, ki neprenehoma iščejo novih poti, da bi teoretska in praktična kompozicijska dognanja še poglobili in razširili. Med posameznimi generacijami so sicer bistvene svetovnonazorske razlike, kljub temu pa so vse generacije med seboj tako tesno povezane, da jih ne moremo ločiti; vsaka naslednja generacija je namreč spoznatke predhodne gradila dalje, jih izpopolnjevala ter vedno bolj uresničevala spoj češke narodne in svetovljansko usmerjene zapadno-evropske glasbe v smislu izhodiščnih Dvořákovih poti ter stremljenj. Zato segajo vplivi poedine generacije v vsako nadaljevalno in tako tudi v današnjo dobo. Trajno vrednost učinkovanja je vodilnim skladateljem češke glasbe odločila samostojnost, svojskost in zavestna stremljivost, ki tudi starejših mojstrov v novih dobah ne odklanja, marveč jim priznava pomen in s tem »vsakodobno sodobnost«. Tretja in deloma tudi druga skladateljska skupina sta danes življensko ter stvariteljsko še vedno delavni in nista četrti generaciji le nekaki vodnici, temveč hkratu potrebni in pomembni sodelavki. Zato smemo vodilne zastopnike druge in tretje generacije z ene strani smatrati tudi za sodobnike najmlajših; neprestano so polagali nove temelje, ustvarjali nove arhitektonske ter izrazne možnosti in se napajali z duhovnimi posebnostmi novih časov. Med posameznimi skupinami torej ni bilo v splošnem nikoli trajnih diametralnih nasprotij, ker so kljub začetnim in nujnim ekstremom kasneje izoblikovale klasično združitev veljavnih starejših in novih vrednot, ne da bi pri tem zastarele, okostenele ali zapadle pasivnemu tradicionalizmu. Takšno gledanje velja seveda za borce novih idej in načel, za borce, ki vodijo; množica, ki le posnema in poskuša, pa razvoja ne odloča. Idealističnih borcev pa je češka glasba bogata; odkrivali so ji vedno nove vire, oplajali so jo s sintezo pravih spoznanj in so jo dvignili na stopnjo, ki je nobena glasbena tvornost katerega drugega naroda razmeroma ne prehitva.

Zato visoka češka glasbeno-stvariteljska potencia ni vplivno učinkovala le doma, temveč tudi na tuje glasbene kulture. Zlasti s slovensko glasbo je navezala tesne stike, ki segajo v mnoga pretekla desetletja, ko so med Slovenci delovali kot učitelji, pevci, dirigenti in skladatelji številni Čehi. Še bolj so se ti odnosi ojačili po vojni, ko je češka glasba še značilnejše zarezala v slovenski glasbeni razvoj svoje ideološke vplive; mnogo naših skladateljev se je šolalo v praški kompozicijski šoli Nováka, Suka, Hábo, Křičke, Karla in Jiráka, na praškem konservatoriju so se izpopolnjevali naši najboljši pianisti ter violinisti in tudi danes hodimo v »Atene ob Vltavi«, ali kakor pravijo, v »konservatorij Evrope« iskat vrelcev nadaljnjemu razvoju. Sodobna češka glasba je torej vsestransko ubrala svoje poti: v stvariteljskem pogledu je narodne vrednote spojila s tujimi in je svoje delo usmerila v smislu zapadno-evropskih novih glasbenih idej; zavoljo svoje narodno-kozmpolitske izoblikovanosti pa se je uveljavila tudi v mednarodnem svetu in postala sodoločilni činitelj občega glasbenega razvoja.

V zadnjih tednih je Češkoslovaška doživela nemško, poljsko in madžarsko delitev. Novo stanje je politično samostojnost nedvomno zelo omejilo in tudi

gospodarski je češkoslovaška republika izgubila ogromno. Zavoljo tega lahko pričakujemo, da se bodo spričo neugodnih gospodarsko-političnih pogojev kulturne razmere začasno občutno skrčile. Ves ta kaos bo verjetno nekoliko zavrl tudi glasbeni razvoj, mu zmanjšal dinamiko in ga usmeril k pretežno narodnim vrednotam. Vendar le trenutno, kajti stremeč in vztrajen duh se ne uklanja nasprotujočim nazorom in svoje sile ne znižuje! Vprav zgodovinski primeri, ki jih je v češki preteklosti mnogo, dovoljujejo sklep, da se bosta češka in slovaška glasbena kultura po trenutni depresiji tudi v novih prilikah razvijali svobodno in plodno. Doseđanja višina sodobne češke, pa tudi slovaške glasbe zagotavlja uspešno rast prav tako v bodočem življenju ter prorokuje, da bosta tudi nadaljnja češka in slovaška glasbena tvornost najčistejši ter najplemenitejši izraz dveh malih, pa duhovno bogatih severnih slovanskih narodov.

NOVI MLIN

PETR BEZRUC — (MILE KLOPČIČ)

*V zamete je vsekana gaz,
ki z Želešic semkaj drži;
kot račka čepi novi mlin,
v soteski pod gozdom čepi.*

*Stojim in gledam — kaj veže me nanj?
Ob njem se zbudi mi davčina:
moj ded je nekoč za ženo vzel
dekle krasotico iz mlina.*

*Še pomnim jo: črne lase je imela,
ciganka, visoke bilà je postave ...
Pač radi tegà se zagledal je vsak
v podobo lepote prave.*

*Labodja postava v neugaslem spominu
pred mano stoji kakor živa,
postava nikoli pozabljena —
zdaj črna jo zemlja pokriva.*

*A vse je za mano. Z nasmehom le
še mislim na žalost prestano:
na vse strani razgrinja svoj prt
sneženo morje prostrano.*

PO BEZRUČEVIH STOPINJAH

ANDREJ DEBENAK

Gorovje Bezkiđi se kakor kača vijejo po šlesko-slovaški in poljsko-slovaški meji. Radhoštski Bezkiđi se po mnogih kotlinah in strugah zlivajo globoko v dolino reke Ostravice.

Z vrha Radhošta se nekega dne spustimo na Pustevnje, do vrste razkošnih hotelov v narodnem slogu, vseh poslikanih z značilnim moravskim jabolkom in srcem. Enako je vsa notranja oprema prav domače barvno ozadje štirim velikim slikam, na katerih so narodni junaki Ondráš, Juráš, Jánošík in portáš Stavinoš. Portaši so nekaj bili stražarji valaških mej proti vpadom z Ogrske. Tu okrog po teh vrhovih namreč žive Valahi, že odnekaj le pastirji. V srednjem veku so sem prodrli s svojimi čredami prav iz osrčja Rumunije. Zmesili so se s kvasom slovanskega življa in si še do danes ohranili svoje narečje in običaje. Izdelujejo ovčji sir brinzo, prodajajo mleko in volno. V vsaki kotlini srečamo idilo cinkačočih ovc. Nekateri valaši si igrajo na dude, eden pa si potihem poje: »Já nemám maměnku, ale mám frajerku, ona mi vypere černí košulenko...«

Čertuv Mlin, Martinják in Smrk so gorske samote sredi prostranih gozdov, ki so v resnici brez konca, četudi ne pripadajo več markizu Géru. Ljudska fantazija vidi tu med skalami podobo mlinskega kamna in žleba. Ustvarili so si povest, da je v bližnjih Kunčicích neko dekle, ki se dolgo časa ni omožilo, razglasilo, da bi vzelo tudi hudiča. Ko pa je ta prišel, mu je dekletova mati obljubila hčer za ženo, ako postavi na bližnjem vrhu čez noč mlin in napelje nanj vodo. Stavbo je komaj do tedaj pozidal, ko je petelin zapel. Seveda je hudič izginil, dekle pa je bilo rešeno. Podrtija stavbe je še ostala na vrhu.

Res, bil je mlin...

Hiš ne vidimo po teh stisnjenih grapah. Le enkrat srečamo proti vrhu Smrka drvarja in dva drobička otroka, ki za očetom nabirata jagode. Ljudje iz gozda so bili plahi in imeli plašen pogled. Niso vajeni ljudi, žive le zase. Nekje daleč podirajo smreke. Do koder seže oko, same smreke. Med kamni šumi Čeladnica. Ob njej so zadnja leta speljali gladko cesto. Vendar smo imeli občutek tesnobe. Življenje tu kakor bi ne moglo dihati.

Vse drugače je še bilo pred petdesetimi leti. Ta zemlja in njena soseda Šlezija sta bili kakor brez gospodarja. Prisvajali so si jo Nemci kakor Poljaki in Židi. Tako oddaljene od kulturnega srca češkega življenja je iskre narodnega preporoda niso dosegle. Sicer se je tu, tam katera utrnila, pa je kmalu ugasnila v prerekanju, ali govorijo ljudje tam češki, ali moravski, ali poljski. Ljudstvo pa je le beda preganjala. Ni se še sebe zavedalo, ni bilo še prebujeno.

Najprej je industrija tujega kapitala okrog Ostrave poljedelstvo izpodrinila. Ljudstvo je prišlo v gospodarsko odvisnost in s tem tudi v narodnostno. V mogočne bezkiđske gozdove so rinili tuji gospodarji. Prinesli so v nje moderno lesno gospodarstvo. Delovne moči za njo so izbirali med Poljaki, ki so bili še bolj zaostali in že zastrupljeni z alkoholom. Potrebo po gostilnici ali trgovini pa je hitro izvohal poljski žid. Tako je češko večino postopoma izpodrival pritisk nadvlade tujega kapitala. Šole, uradi in cerkev niso smeli več pisati po domače. Podbezkiđski človek je bil v stiski zadnje ure. Šleski je umiral in pozabljal na svojo pesem. Nič ni pomagal upor v stisnjenih zobeh, tuje ekonomsko trenje in prodiranje bi edino uspešno mogel ustaviti gospodarski jez. Zanj pa še ni bilo razumevanja v tako oddaljeni Pragi. Saj se je

sama komaj treznila iz prve preporodovske vrtoglavosti. Lastnega narodnega bistva pa tudi niso mogli postaviti proti točno določenemu in preračunanemu pritisku. Bili so le od vsega izmučeni in zaskrbljeni za vsakdanjo skorjo kruha. V njih je še vse dremalo!

Leta 1899. dobi znani pisatelj in urednik revije »Čas« dr. Jan Herben sledeče pismo: »Dasi ne odpirate svojega lista nacionalistični ali platonični smeri, Vam vendar v pregled pošiljam verze. Izvolite mi v nedeljo odgovoriti v »Času«. Bolje je biti zavržen od kritike Vašega lista, kakor objavljen od xy lista. Brno, 16. I. 99. Peter Bezruč.« Dne 11. II. 1899. izidejo v zabavni prilogi »Časa« prve Bezručeve tri pesmi in sicer »Dan Palackega«, »Nestvor« in »Samo enkrat«. Prvi dve sta bili seveda zaradi ostre cenzure konfiscirani. Dr. Herben je pesnika predstavil bralcem na zadnji strani svojega lista: »Objavljamo verze do zdaj neznanega pesnika Petra Bezruča. Gotovo ne zato, ker so nacionalistični, toda zato, ker so mogočni, strastni in novi in zato, ker njegov talent veliko obeta.«

Tako je Herben vključil Bezručovo besedo v literaturo. Povsem drugačno od tedanjih, divjo in razplamtelo, da je pretresala srca. Zabrnela je o narodnem zatiranju in o socialni stiski. Vsa tiha žalost opotekajočih se v ostravskih šahtih in po siromašnih bezkidskih poljih je rosila iz nje. Pogoltnjena beseda in seseden žolč sta planila, kakor da sta se prebudila v vrhovih stoletnih smrek. Tako vendar šumi Ostravica, tako govore na Těšinskem in pod Liso goro. Tako in zopet drugače.

Zdaj je pretreslo češki živelj. Saj je bilo, kakor da so pesmi privrele iz src vseh ljudi. Na mah se je iz njih zlilo vse šlesko suženjstvo in tisti odpor, ki je še vedno kljuval nekje v potlačeni krvi. Saj je Peter Bezruč v pesmih tako zajel aktualno snov Bezkidov in šlezije, da so njegove simbolistične stilizacije kot posrednice resničnosti izvabile tako nazornost trpljenja, da so obdržale v sebi mnogo več pekoče in neposredne realnosti, kakor če bi jo še kdo tako realistično popisal. Zato je razumljivo, ako so po dobesednem razlaganju — »Odpustite mi te zmote! črn rudar oblit sem z znojem od sobote do sobote« — sklepali in sumili, da je avtor res sam rudar. Drugi so zopet ugibali, ali ni to preprost hribovec z Bezkid, šleski kantor ali celo inženir. Bili so taki, ki so v svoji domišljiji in otroški naivnosti v nekaterih osebah prepoznali tajinstvenega bezkidskega barda Petra Bezruča. V splošnem pa so pesmi občutili kot izraz celokupnosti. Kakor da so pognale iz ljudskega kolektiva, ne od poedinca, četudi so vedeli, da je za njimi neki Peter Bezruč.

Sam urednik revije »Časa« dr. Jan Herben ni mnogo let osebno poznal pesnika. Njegovo ime, poklic in življenje je enajst let ostalo javnosti prikrito. Herben je šele po petih letih v gledališču v Ernu po naključju spoznal Bezručovo sestro in po njej skromnega pesnika v 40 letih, vsega vase pogreznjenega in mrkega. Tako je bil psevdonom razkrit. Vendar le za ozek literarni krog, ki je to tajnost skrbno čuval zase. Kljub temu pa se je l. 1910. na nepojasnjen način razvedelo nekoliko več iz Bezručevega življenja. Da je njegovo pravo ime Vladimír Vašek; torej sin znanega šleskega buditelja prof. Antona Vaška iz Opave, ki je na Dunaju študiral slavistiko tudi pri našem Miklošiču in ki je organiziral znani ljudski tabor 15.000 šlezijcev. Na tem taboru l. 1869. so se namreč šlezijci odločno izjavili za slovansko narodnostno vejo. Anton Vašek je bil za kazen seveda premeščen v Brno, kjer se je nato poglobil le v študij staročeščine, po kateri je spoznal z jezikovnega stališča ponarejenost znanih kraljevodvorskih in zelenogorskih rokopisov. Toda s svojim pogumnim spisom »Filologický důkaz« je ostal osamljen, v družbi preziran in za narodnega mlačneža osmešen. To mu je zrahljalo zdravje, da je kmalu nato umrl.

Ob smrti je bil njegov sin Peter Bezruč star 13 let. Vladimír Vašek, poznejši pesnik Peter Bezruč, je bil rojen še v času, ko je bil njegov oče profesor v Opavi. Po gimnaziji v Brnu je nadaljeval študij klasičnega jezikoslovja v Pragi. Hotel je postati profesor, pa je prej dal slovo in vstopil v poštno službo. Zato o sebi večkrat hudomušno pravi, da je pobegli kantor. Nastavili so ga v mestecu Mistek na Těšinskem in to v letih 1891—1893. Takrat mu je bilo 25 let. Ta doba je za pesnika najpomembnejša. Zdaj namreč poženejo prvi poganjki »Sleskih pesmi«. Tu se Vladimír Vašek prebudi in preobrazi v Petra Bezruča. Pseudonim si izposodi od nekega šleskega dijaka Bezruča, pozneje muzikanta, ki se je naravnost puntarsko upiral vsakemu tujčevemu tlačenju in izkoriščanju. — Po naravi plah se z nikomur ne druží. Ves vase pogreznjen in tih se v prostem času potika po okolici. Neštetokrat je oblezel vse vasi in samote. Zdaj se zateče nekam na Bezkyde, drugič na Těšinsko in Opavsko. Pogleda v ostravske šahte in šleske revirje, vidi sunkovite narodnostne boje v Fridku, vidi raznarodovanje povsod tam, kjer se vriva tuja industrija, pa naj bo to v Baški in Fridlantu ali v Vitkovicah. Tako si nabira žalostne vtise, ko se klati po gorah. Sanjari in se v mislih muči. Po vaseh spoznava ljudi, pogovarja se z njimi in jih posluša. Povsod si tuji kapitalistični pritisk prisvaja njegove ljudi. Zdaj že čisto razume, v kakšni stiski, v kakšni nevolji je njegov človek. Vse se kuha v njem, kakor žarka žganica ga žge, dokler ga pri srcu ne stisne in se ne usujejo iz njega prve iskre — šleske pesmi. Res, da so izšle šele potem, ko je že bil prestavljen iz Mistka v Brno, toda tu so bile spočete.

Svojím krajem in ljudem pa ostane tudi v Brnu zvest. Vsak prosti čas se vrača na Opavsko in na zelene Bezkyde. Kot samotni brezdomec se potika po gorskih stezah, po Čeladenski kotlini in ob šumeči Ostravici.

V Brnu je uradoval vse do prevrata. Med svetovno vojno je bil seveda tudi izdajalec in zaprt na Dunaju. O tem pesnik sam nekje pravi: »Ta zadnja stvar, ta Dunaj, je morala priti, to sem vedel že pred 20 leti.«

No, po prevratu so se razmere spremenile. Počastili so ga s častnim doktoratom in povišali v upravnika pošte. Toda skromen kot je, se je odpovedal povišanju in vsem raznim častem. V svojstvu upravnika pošte je ostal le tri dni. Sam se tega s humorjem spominja: »Prvi dan sem odstranil vse Habsburžane, drugi dan svojega prejšnjega upravnika, avstrijskega vohuna.« (Zaradi njega je bil Bezruč med svetovno vojno zaprt.) »Tretji dan sem odstranil še samega sebe in se podal v zaželeni pokoj.«

Zopet postane neznan. Izmika se ljudem in beži pred njimi. Le kje na soncu si pregreje svoje stare kosti. Ob vodi se rad ustavi, on »stari kuščar«, kot se rad podpisuje ali celo nariše. Danes živi vsemu svetu oddaljen v Branki pri Opavi. Čim pritisnejo topli dnevi, se vrne kakor ptica selilka v svoje gnezdo med bezkydske gozdove na tihi Grunji ali v Hamerovice pri Starih Hamrah. Tu namreč ima iz skednja preurejen skromen domek, ki ga sam »hudičev otok« naziva.

Sam sem, ljudi ne ljubim,
struna v srcu je odzvenela...

Meni pa je v pismu napisal: »Sem iz zemlje, kjer je sonca malo.«

Po literarni tradiciji smo sledili šumeči Ostravici. O njej pravi Bezruč, da »uhaja k Fridku«. Le mi in gore — gore in mi.

Pozno popoldne se ustavimo na znanem razgledišču Grunju, kjer leži nad 800 m visoko Bezručeva šola, najvišja šola v moravsko-šleski zemlji. Razgled z Grunja je eden najlepših na Bezkydih: Pas Male Tatre, panorama slovaških gor, rebrasti Javorniki in najpriljubljenejša Bezručeva Lisa gora. — šola

stoji osamljena blizu dveh, treh lesenih bajt v sredi zelenih gorskih lok in ograjenih siromašnih gorskih polj. Tu se prav za prav že začenja šlezka občina Stare Hamre. Tam daleč se v nižini končuje, ure daleč ob reki Ostravici.

Sola je krasna in moderna. Hodniki so okrašeni s kipom Maričke Magdonove in s citati nekaterih Bezručevih pesmi. Njen upravitelj Lange je ljubezniv in izobražen mož, ki tu na tej samotni višini zbira krasne izvode izdaj in prevodov pesnika Petra Bezruča. Tudi slovenskega, Albrechtovega, je uvrstil med nemške, španske, ruske, angleške in druge prevode. K njemu se največkrat zateče Bezruč, ko si na divje pustem Grunju išče tihe samote.

Kult skromnega pesnika, kult človečnosti in dobrote biva tu v tej šoli, v šoli z znakom rdečega kaktusovega cveta, toliko od pesnika opevanega. So duše, ki same merijo z življenjem, in vendar cveto! — Stopamo nizdol v nižino.

Dobro uro ne preveč hitre hoje in še nič ne vidimo. Komaj se spustimo z vrha, imamo že drugega pred seboj.

»Je še daleč?« — »Te bajte kraj ceste spadajo že v Hamre.« — »Toda kje so Hamre?«

Z roko nam pokažejo na vrh, kjer so raztepane lesene bajte. Pokažejo po dolini ob potoku in zopet na vrh. Za robom gozda čepi v zakotju koča sredi sončne jase in tudi na najvišjih grebenih so zgubljeni domovi. V daljavi tam zelo daleč zagledamo leseno cerkvico. Kakor piščeta okrog koklje se je tišče hiše. Taka je šleska vas in takšni so njeni ljudje. Spodaj se še poznajo med seboj, na vrhovih in po mračnih grapah pa sosed ne ve za sosedu.

Z Belega Križa v daljavi zagledamo Liso goro, ki ji vsak tod pravi le »gora«. Proti njej po grebenu že teče slovaška meja. A tam pod gorami leži ta »nevykreslená, nevyzpívaná, nezpodobená krásu té goralské země«.

Zdaj že srečujemo ljudi. Žalostne može in žene, nevesele otroke. Kje je že doba markiza Géra in vendar — ostal je tu mračen pogled, nezaupanje. Naletimo na kopico raztrganih otrok, gremo mimo krčme. Na pragu se nam smehlja paní Hochfelderjeva — židinja. Razpadle šole, na katere je zaman gledal kantor Halfar, so polagoma zamenjale nove stavbe, prijazne, ki gledajo dobrohotno do kraja s svojih višin, kakor ta Bezručeva v Starih Hamrah, kjer so nekoč ubili siroti starega Magdona. Ogleđamo si pokopališče, kjer leži baje Marička Magdonova. K cesti je obrnjen njen beli spomenik. Na njem je ona, deklica z gor, z dračjem v predpasniku in z bosimi nogami.

In pod njo besede:

Bez konce jsou lesy markýze Géra.
Otcové když v jeho pobítí dolech,
smí si vzít sirotek do klínu dřeva,
co praviš, Maryčko Magdonova?

Zvemo, da je bila Marička fiktivna oseba, da je dobila tuje ime in da ne leži na pokopališču pri zidu, kjer leže neverniki in morilci.

Tem težji občutek! Saj ni bila le ena, bilo jih je še več!

Strahotni narodnostni pritisk se je družil s pritiskom, ki ga je izzval socialni prevrat z vdorom in razmahom tuje industrije. Ta je češki življenj izpodrivala in mu kakor pijavka pila kri, da je ves izpit postal hlapec tuje misli, kar je bilo tem laže, ker je bil brez vsake moči: Ni imel ne lastne industrije in svojega narodnostnega bistva se še ni zavedal. Peter Bezruč je bil, ki je pravilno dojel in čutil vso bedo svojega šleskega in podbezkidskega človeka. Strnil je te politične, socialne probleme in vso golo resničnost v

mogočne verze, o katerih sam pravi, da imajo le eno samo melodijo. Vsi da so zaigrani le na eno struno:

»Ena je struna na mojem škripalu,
težki dih tisočev sedemdeset.«

Njegova pesniška sublimacija je izraz realnosti šleske pokrajine v taki strukturi simbolike, da kot osnova pesmi obdrži vedno dvojni pomen od resničnosti do idealiziranja. Vendar v tako neprisiljeni obliki, da vsled tega nastali učinek sproži vso nazornost in plastično jasnost šleskega trpljenja v literarni stilizaciji. V pesmi »Leonida« n. pr. idealizirana podoba resničnosti in neomejena resničnost borbe šleskega ljudstva s tujčevim nasiljem daje pesmi vso ostro konkretnost: primerjava boja pri Termopilah, ko Leonida stoji izdan in obdan od sovražnika in med Petrom Bezručem, ki stoji sam pred češkim zidom s pretrganimi kitami in prebodenimi boki ob Liso goro oprt, daje vso karakteristiko posameznih slučajev in že vso življenjsko tipičnost. Po tej metodi simbol poudari in posreduje vse tisto, kar je tako bistveno za dramo šleskega kolektiva.

Za trpljenje naroda je našel prekrasno pesniško prispevko s Križanim:

»Tak
pri Bohuminu krog čela so spletili mi trnovo krono,
roke pribili mi v Ostravi, srce v Těšinu prebodli,
dali iz Lipine octa mi piti,
z žebljem pri Lisi noge mi zabili.«

Prav za prav ni v tej pesmi nobenih značilnosti iz vasi, le Kristusov križ, na katerem več ne visi Kristus — temveč Peter Bezruč, simbol šleske zemlje. »Koče razpale, ki mah se po strehah jim plazi« je vsa skromna slika vasi, kaj več pa o njej ne govori, o trpljenju v njej in zapostavljanju pa sploh ne. V svoji pesniški domišljiji prenese vse na trpljenje Križanega. Govori le o umiranju in v vse se je že vdal:

»Jaz pa ne slišim več, kaj mi še to je mar —
ah, kaj vse vkup mi mar!«

Sicer pravi:

»Jaz prvi sem tega těšinskega ljudstva,
bard prvi z Bezkid, ki je govor dobil.«

Toda takoj pridene v oklepaju, da je »prvi in zadnji bard z Bezkid.« Služi torej le misli, da je »tlačanskega naroda bard«. Zato tudi dosledno jemlje za osnovo le narodno trpljenje, ki ga že ovija v žalni trak:

»če nas pred jutrom smrt objame,
pol naj zasluge Leiser Löff,
pol markiz Géro naše vzame.«

Na to temno misel, iz katere ne najde rešitve, je kakor na rožni venec nanizal vse svoje verze. Ostane ji zvest in z zobmi se je drži v najrazličnejših motivih in napevih, iz katerih diha nekaj kakor večna elegija in nočno šumenje šleskih gozdov. Na strunah dva napeva: nagrobnica narodnega umiranja v letih devetdesetih in razumsko lirični, kakor žamet razrahljani socialni ton, oba prelita v eno, da ju ne ločiš. To ga uvršča med silno redke pesnike. Vse je povedal o svojem ljudstvu, četudi skozi solze svojih osebnih ran, ki jih vedno podreja trpljenju celote.

Orjaškemu šleskemu simbolu je pesnik po robu postavil lik, ki ima tudi nadčloveški obseg. Zopet le simbol za vojvodo Fridriha in za vse grofe na Těšinskem, Ostravskem in Opavskem. Enako monumentalni tip, ki je v njem pesnik vpodobil ves tuj pritisk. Krstil ga je za markiza Géra po krvavem

osvojitelju Polabskih Slovanov v 10. stoletju. Markiz Géro je torej umišljeni pesnikov nasprotnik, s katerim je Peter Bezruč v večnem sovraštvu. Z njim govori le kot simbol s simbolom in vedno v sila dramatičnih kontrastih, z razjezenim glasom grožnje, takšne grožnje, ki privre že iz zavesti nemoči:

»črne roke in zamazano suktnjo imam,
jaz le beraški rudar, a gospod ti,
prišel na gore si? Pazi se, pazi,
frigijsko* kučmo imam, idi mi s poti!«

Res je n. pr. Dulava Jura hotel svoje polje obvarovati pred markizovimi zajci in jeleni, toda zato je izgubil življenje. Tudi vprašanja Andraža, napol pravljicega junaka bezkidskih gor: »A, kaj ljudstvo več ne poje? Po zakonu tak se dela? A kdo zida tuje šole? In to delajo po vesti?«, so le obupno jecanje in do skrajnosti pritiran gnev.

Bezručovo maščevanje je le posledica vere v pravico, ki mora priti. Zato tudi na čisto svojevrsten način grozi markizu Géro:

»V dimu, v požaru, ko dan naš zasje,
bog daj, da vržemo s konja na tla te
markize Géro.«

Svojevrsten upor, kljubēt v škrtanju z zobmi, vendar le zamišljen in brez kakega preračunanega namena. Saj je Bezruč sam v nekem pismu napisal šleskim akademikom, da se bo že kdo drugi našel, ki bo lepo povedal to, kar je on sam imel na srcu.

Vsi Bezručevi verzi pa nimajo tako težkega granitnega ritma. Večkrat namreč naletimo na zelo intimne. »Toda bilo jih je malo v vsem življenju«, pravi Bezruč sam. »Vem dobro, kaj je poezija pri drugih slavni avtorjih! Toda jaz sem jo vedno videl daleč od sebe v megli in zavito v pare in nisem jo znal prijeti.« Tudi meni omenja v pismu pred tremi leti: »Toda jaz se med pisatelje ne prištevam — četudi me tako nazivajo. Napisal sem v mladih letih drobno knjigo, ki sem jo sestavljal na pohodih — bil sem strasten turist — in dosti!«

Vendar bo najbrž ravno ta »dosti« posrednik za vse tiste predstave in občutja, še za tisti nekaj, ki tiči za njo in ki daje slutiti, da le ni Bezruča inspiriralo samo to, kar je bolešno stresalo šlezijo in kar je neposredno sam v njej doživel. Morda je mlada čustva raztrgala prevarana ljubezen? Večkrat se namreč v njegovi intimni liriki pojavlja misel o za vedno izgubljeni ljubezni. Kakor bi pesnik včasih sam sebe zalotil, kako iz teme sega v jasnino; zasanja lep spomin in kje v samotni premišlja o življenju.

»Imel dekleta sem rad, drugemu prednost je dala ...
a jaz leti dve, pri židu, pil sem žganico!«

Pozneje pa kakor da nima več besede, ker se je zgodilo vse do kraja. Zdaj spozna, da se mora odpovedati.

Nato se umiri. V njegovi duši ostane le še goreči ogenj brez plamena. Dove tako preprosto, da zazebe v srce:

»Sam živim. Brez tvoje ljubezni kako to življenje dolgo traja.«
»Brez konca, mila, bo njegova sreča,
ki bo Vam mož — a vendar
na trhlo deblo ne pripenjam rože.«

* Frigijska kučma je simbol, zunanji znak svobode.

Popolnoma pa resignira v naslednjem verzu:

»Moje življenje tiho bilo kot polnoč
in kot tesnoba je jeseni.«

V pesmih, ki jih je le nekaj napisal zadnja leta, pa se vedno bolj in bolj vtaplja vase. Postal je tolmun, iz katerega le tu in tam še izpregovori življenjska modrost.

V zbirki Bezručevih pesmi naletimo tudi na balade, ki so po obliki, predvsem pa po notranji zgradbi nekaj čisto posebnega. Neverjetno, kako prav v eni najlepših, »Marička Magdonova«, vso vsakdanjo resničnost dvigne na širok obseg in v tipiziranje, po katerem dobi šele svoj smisel in prepričevalnost. »Kdo se usmili jih, kdo jim da kruha? Misliš, kdor ima rudo, srce mu je takšno kot tebi? Bo molčal, Marička Magdonova? Mar jim boš oče in mati? Kaj zgenilo se je tebi v srcu?« To so vprašanja, v katera je Bezruč iztisnil vso strašno praznoto.

Podoben učinek doseže tudi na nasprotjih. Na primer v pesmi »Dan Palackega«: »Jaz videl sem narodno slavnost.« Takoj zraven v oklepaju pa nasprotje temu: »(Pri nas doma pusto je, mrko in tiho.)« »Zrl tisoč radosti v svod néba grmeti — « »(kaj je to? Jaz slišim jokanje sirot,« »... zrl bele sem iti v sprevedu gospe« »(ni jih pri nas — tam na vasi je žid, gozdar oskrbnik — pa kako naj živiš)«.

Mogočno vpliva tudi pesniško naštevanje, katero vglasi na muzikalni zvenk gotovih besed, ki je vedno v notranjem odnosu z vsebino in s katerim zbudi potrebno čustvo in razpoloženje:

»Jaz kopljem, jaz pod zemljo kopljem,
jaz skale preмога, iskrece kot kačje luskine se, kopljem,
pod Poljsko Ostravo kopljem.
... jaz v Dombrovem kopljem, jaz v Orlovem kopljem,
na Pórembi kopljem, pod Lazami kopljem.«

Po cesti stopata k nam dva drátenika (piskroveza) z okroglima klobukoma. Prehitita nas s pozdravom, kajti poznata svet in dobro vedenje.

Povsod so same ženske in otroci, na poljih, na travnikih in še iz cerkve se usujejo. Kje so moški? Raztepeni v svetu, največ jih je drátenikov, pa tudi za drugim delom se poganjajo, da tu in tam pošljejo kako krono, navadno pa zaslužek prinašajo, ko se vračajo pred zimo v svoje domove. Zanj navadno kupijo nekaj platna za srajce, ženi in otrokom kakšno malenkost, troho moke, kave in sladkorja, zlasti pa koruze, s katero dočakajo novega krompirja. Na vprašanje, zakaj hodi po svetu in ne oskrbuje svojega gospodarstva, vam odvrne, da so pri njih le gore, da doma uspeva le oves in krompir. Ko bi se mogel vsaj enkrat na dan najesti kruha! Tudi v svetu žive siromašno, piskroveštvo ne donaša, gospodinje nimajo več toliko lončenih loncev in je zato že v nekaterih vaseh popolnoma prenehalo. Kdor zmore nekaj premoženja, jo skupno s tovariši udari od doma, navadno v Ostravo, Brno ali Prago. Uredi si delavnico, izdelava lijake, žlice, smetišnice, pasti za miši, podstavnik za likalnik in drugo drobnarijo. V gostilni se radi pobahajo s tujo besedo, nemško, francosko, rusko ali drugo.

Protí večeru se bližamo Ostravi. Iz plavžov buči hrup, švigajo iskre. Kurjači gredo na delo. Pozdravljena Ostrava, katera si »sto let v rovu živela — molčala.«

ROMAIN ROLLAND

VERA ŠERMAZANOVA

III.

V Olivieru in Marcu je Rollandova vzgojiteljska in miselna stran v ravnotežju z umetniško. Zato sta oba tudi živi osebnosti. Isto bi bilo mogoče trditi o Christophu, dasi je le pisatelj ideal, nekaj »sen o moči«, kakor ga označuje Zweig. V napornem iskanju opredelitve in izhoda pa se je Rollandu primerilo, da je umetnik v njem podlegel mislecu in vzgojitelju. Vzгляд takega ponesrečenega poskusa, utelesiti v umetniškem delu misel in nauk, je protivojni roman »Clerambault« (s podnaslovom »Histoire d'une conscience libre«), ki ga pisatelj sam ne označuje za roman, temveč za izpoved. Podoba Clerambaulta je papirnata, njegova osvoboditev iz vezi črednega instinkta in njegova žrtev sta skonstruirani in nepreprečevalni. Skozi tri sto strani se vleče pacifistični traktat, osebe so nežive, ne delujejo in ne doživljajo, marveč samo diskutirajo. Kljub svojim pomanjkljivostim pa je ta roman za Rollanda vendarle značilen, saj predstavlja miselno prehod od vase zaprtega, idealističnega intelektualca do aktivnega borca, trdno preverjenega o svoji stvari, kakršnega vidimo pisatelja v kasnejših spisih, zlasti v poslednjih delih »L'Âme enchantée«.

V Rollandu se je v letih njegovega pacifističnega udejstvovanja med vojno in še v kasnejši dobi izkristalizirala kategorična zahteva: stati v življenju. »Il faut vivre et agir«, treba je živeti in delovati, ta maksima se v njegovih delih neredkokrat ponavlja. Nihče se ne sme umakniti iz realnosti v pravljčni svet; treba je »spoznati življenje in ga vendar ljubiti«. Samoto, ki naj bo le priprava za dejanje, prenašajo zgolj močne narave: »...nevarno je igrati Zaratustre« (»Jean Christophe«, X. knjiga). Človekovo mesto je med ljudmi. Vztrajati, ne obupati, to je najvišja zapoved. Christophe pravi: »Il faut vivre de la vie de son temps, même bruyante et impure, il faut incessamment donner et recevoir et donner, et donner et recevoir encore« (»Jean Christophe«, X. knjiga). Sprejemati, izčrpati lepoto najmanjše stvari, slehernega dne: »Sois pieux envers chaque jour«, pravi Christophov stric Gottfried (»Jean Christophe«, III. knjiga). Še bolj je poudarjen pohlep po življenju v »L'Âme enchantée«. Živeti, doživljati, izčrpati — ta želja vodi Marca v njegovih bojih, in tudi Anettina zgodba je kljub vsem njenim bolečinam in razočaranjem en sam slavospev življenju. Ta poudarek je ponekod celo vsiljiv in patetičen, kar se kaže v nekam bobnečem slogu, v epitetu »loup« za Marca in še v nekaterih podrobnostih. Čutiti je, da pisatelj sam vendarle ne premore tiste vitalnosti, ki jo pripisuje nekaterim svojim osebam, da mu je to le ideal. Ker je sam le bolj človek možganov in živcev kot elementarnih, neposrednih čustev, zato je njegov optimizem bolj optimizem intelekta kakor spontanega doživetja in razpoloženja. A prav zato ga nemara lahko še bolj cenimo; saj poznamo težko pot, ki jo je moral prehoditi, preden je došel do vere vase in v življenje. Kajti teže je zatreti svoje dvome in verovati kakor slepo in nagonsko

iti naprej, ne da bi kadarkoli podvomili v pravilnost svojega ravnanja. Za Rollandovim optimizmom, čeprav nekoliko naivnim, se skriva ogromen napor misli in volje. To ni preprosti, samozadovoljni in pasivni optimizem kakega Candida, ki mu je ta svet najboljši izmed vseh, ampak reformatorski, kritični optimizem tiste vrste, ki nujno terjaja dejanje. Treba je ljubiti življenje in ga prav zato izboljšati. Zakaž Romain Rolland trdno veruje, da je »svet zdrav. Kar je nezdravega, odмира. Kar je zdravega, bo živel, bo zmagalo.« (»L'Âme enchantée«, VI. knjiga).

Isti slavospev življenju diha iz romana »Colas Breugnon«, artistično nenavadno dovršenega dela, zgodbe iz francoske preteklosti. Nesreča za nesrečo zadeva mojstra Breugnona, toda nič ne more omajati njegove vere v življenje ne streti njegovega poguma. Colas Breugnon je predstavniki ljudske modrosti: »... če bi bila njegova modrost videti zelo pozemeljska, je taka zato, ker je trdno navezana na zemljo« (Martinet: »Pages choisies de Romain Rolland«). Podoben tip je v »Jeanu Christophu« Christophov stric, krošnjar Gottfried: »... l'essentiel, vois-tu, c'est ne pas se laisser de vouloir et de vivre. Le reste ne dépend pas de nous«, pravi mlademu Christophu, ko ga sreča strtega in obupanega po mnogih krizah.

Treba je ljubiti življenje — to je osnovni motiv celotnega Rollandovega dela. Učiti se je treba prenašati trpljenje, kajti tudi trpeti pomeni živeti, »... souffrir c'est encore vivre«. Umetnik mora ljudem dajati lepoto, pa tudi moč in sposobnost, prenašati gorje. Ta nekoliko filantropska ideja o pomoči bližnjemu (beseda »filantropska« naj tu ne zveni v tistem malce smešnem smislu, ki ji ga večkrat pripisujemo) je vodila Rollanda pri njegovi zamisli heroičnih biografij »Vies des hommes illustres«. To so tri biografije, prav za prav eseji o Beethovnu, Tolstoju in Michelangelu. Z vzgledi velikih duhov, ki so se borili in trpeli ter vztrajali v borbi do konca, je pisatelj želel dati izpodbudo vsem tistim, ki obupujejo pod težo bolečin. Kajti »za Rollanda je srce edino merilo resnične veličine« (Zweig). Človek je najvišja vrednota, edini in najzanesljivejši argument za presojo vseh stvari. To je bistvo Rollandovega »antropocentrizma«, kakor označuje pisateljevo življenjsko občutje Martinet v uvodu »Pages choisies«. Ko je pisal svoje biografije, je bil Rolland še individualist, za katerega je bil res velik edinole boj posameznika, človeka »svobodne vesti« zoper laž, krivico in nasilje. Šele pozneje, med svetovno vojno, ko je spoznal, kako nezadostna je marsikatera, čeprav herojska borba osamljenega posameznika, je ta ideal zamenjal z idealom borbe strnjene vrste vseh tistih, ki stremijo k skupnemu smotru.

A kmalu se je pokazala skonstruiranost Rollandove koncepcije heroičnih biografij in neizvedljivost njegovega poskusa, uporabiti na ta način za vzgled žive ljudi. Biografije so predvsem priča dvojne usmerjenosti Romaina Rollanda, ki je dolgo kot mislec in zgodovinar ostal hkrati pedagog. V zgodovino ga je usmerjal njegov študij v Ecole normale in njegov poklic profesorja glasbene zgodovine v Ecole normale in kasneje na Sorbonni, v pedagogiko pa so ga silila njegova osebna nagnjenja in njegova reformatorska narava. Tipična reformatorska

težnja, dajati vzgled in učiti, je kmalu zašla v spor z bistveno zahtevo zgodovine: izpovedovati le objektivno resnico, ne glede na to, ali je izpodbudna ali ne. Dočim je Rolland-zgodovinar nepristransko ugotavljal dejstva, je hotel pedagog voditi in vzgajati. To nasprotje je tudi vzrok nejasnosti in neživljenjskosti teh biografij. Zakaj resnice ni vselej mogoče združiti z izpodbudno tendenco, vsaj v takem smislu ne, kakor bi to prijalo pedagogu.

IV.

Rolland je sam spoznal tveganost in neuspešnost teh svojih poskusov. Morda je prav zato ustvaril Christopa, človeka-umetnika, tvorca in bojevnika, kateremu je dal nekaj potez in upodobil njegovo usodo po življenjskih okoliščinah nekaterih zgodovinskih osebnosti, tako nemškega glasbenika Huga Wolfa in zlasti Beethovna. Zgodovinar je podlegel pedagogu, aktivni oblikovalec življenja je premagal hladnega, nezainteresiranega kronista. Jean Christophe naj bi bil utelešenje Rollandovega ideala moči. (Le v toliko je upravičena Krleževa trditev, da je ta cikel romanov razumarska konstrukcija.)

A »Jean Christophe« je neprimerno več kakor pa zgolj pedagoška izpodbuda. Je res »podoba zapadne misli« (Martinet: »Pages choisies«), ogromna slika življenja in nravi, roman cele generacije. Ni le zgodba nekega posameznika, ampak celotne družbe. Iz oblikovalca čisto notranjega konflikta med posameznikom in družbo, boja med osebno vestjo in koristjo skupnosti, se je Rolland razvil v družbenega analitika in kritika. Njegova družbena kritika je vselej konkretna. Ne biča napak ljudi nasploh, ne upira se krivicam katerekoli družbe. Ne, to je zmeraj povsem določena dežela, doba, sredina. Ta njegova pozornost, to obširno obravnavanje razmer je celo nakopalo Rollandu očiitek, da je bolj esejist kakor epik. Zlasti so mu oponašali neepičnost V. dela »Jeana Christopa« (»Foire sur la place«). Res je v tej knjigi dejanje nekako ustavljeno, toda to ni mrtva nepremičnost opisa. Pred bralcem se vendarle giblje pestra množica postav, klik in gibanj takratnega Pariza. — Rolland je strog sodnik svoje domovine; ali njegova kritika ne izvira iz pomanjkanja ljubezni do nje. Saj pravi sam: »Več zahtevamo od lastne dežele kakor od drugih dežel in huje trpimo zaradi njenih slabosti« (»Jean Christophe«, VII. knjiga). O francoskih literarnih in umetniških razmerah, o francoski politiki in francoskih salonih nam pove ta knjiga neprimerno več kakor marsikatera kulturna zgodovina. Čutimo utrip dobe, otipljivejša in jasnejša nam je kakor po takratnem časopisju. Rollandovo prikazovanje lastne domovine je vehementna obsodba vsega gnilega in zlaganega, napad na lažne malike. V njegovih besedah čutimo iskreno bolečino in ogorčenje, kajti Rolland ni ravnodušen človek.

»Foire sur la place« pa še ne izčrpa vse pozornosti, ki jo posveča Romain Rolland družbenim razmeram in pojavom. Družbeni kritik je bil že v prvih delih »Jeana Christopa«, v katerih je upodobil po svoji resničnosti in prepričevalnosti presenetljivo sliko nemške družbe. Izbral si je tipičen malomeščanski milje in postavil vanj Christophovo uporniško naravo. V majhnem mestecu okoli vojvodskega dvora z njegovim cenenim ceremonielom živi tiho in monotono življenje nemški malomeščan; in

kakor je to okolje tipično nemško, je to vendar tudi malomeščanska sredina z veliko začetnico, veljavna za vso Evropo. Nemčija Rollandove mladosti je v mnogih ozirih dežela prehoda od idilične domovine idealizma in kosmopolitizma nemških klasikov — ki jo predstavlja stari profesor Schultz — do Nemčije današnjih dni, katere predstavnik in simbol je po Rollandovi slikoviti domisllici »Mars commis-voyageur« — Mars-trgovski potnik, agent.

Problemi človeške in družbene skupnosti začno pri Rollandu vedno bolj prevladovati nad osebno problematiko posameznika. Ta preobrat je posebno viden v ciklu »L'Âme enchantée«. Dočim opisuje pisatelj v prvih zvezkih osebno usodo Anette in njenega otroka, njene boje in notranja doživetja, je v zadnjih štirih knjigah razgrnil pred nami podobo velikanske borbe, ki jo dandanašnji doživlja človeštvo. Tudi zunanja oblika njegovih del se je spremenila. Prejšnji lirični, mehki ton se je izprevergel v patos govornika, tribuna, ki zdaj silovito napada, zdaj izpodbuja, zdaj pribija dejstvo za dejstvom, težko in neizprosno. Škoda le, da je govorniški patos primernejši za tribuno kakor za umetniško stvaritev. Rollandov stil pogostoma trpi na patetičnosti. To je verjetno eden vzrokov, da pisatelj ni posebno uspel v Franciji. Večkrat mu namreč nedostaja tiste elegance in ironije, ki smo je vajeni pri francoskih pisateljih. Kajti kadar je Francoz patetičen, se vendar bistveno razlikuje od Nemca. Nemcem pa očitno ugaja prav ta pridigarska stran Rollandove proze, ki pogostoma utruja. Znano je, da je nemška javnost sprejela »Jeana Christoph« mnogo bolj navdušeno kakor francoska in da ni mogla omajati Rollandove priljubljenosti med Nemci niti njegova ostra kritika.

V.

Rollandovo aktivizacijo lahko časovno opredelimo z leti svetovne vojne. Takrat, v dobi podivjanosti in gorja, je doživela njegova vera v človeka in človeštvo težko preizkušnjo. Njegova aktivna narava, prepojena z ljubeznijo do ljudi, mu ni dala stati ob strani dogajanja. Moral je zapustiti zatišje svoje sobe in stopiti v središče borbe, moral je kljubovati nevarnostim in obsojanju javnosti. Postal je eno s svojo ideologijo, pravi njegov biograf Stefan Zweig. Rolland je kosmopolit, v svojem spoštovanju ljudi in kulturnih vrednot ne pozna nobenih razlik med narodi, umetnost je zanj internacionalna: »La vérité, c'est que, s'il y a des frontières en art, elles sont moins des barrières de races que des barrières de classes«, pravi v VII. knjigi »Jeana Christoph«. V času splošnega sovraštva rešuje Rolland evropskega duha, »il défend la pensée« (Martinet). Če danes beremo zbirke njegovih člankov »Au-dessus de la mêlée« in »Les précurseurs«, se nam zdijo večkrat dolgočasni. V poslednjih dvajsetih letih smo slišali že toliko lepih fraz o miru, od prvošolčkov v obligatnih šolskih nalogah o miru do najvišjih duhov sodobne kulture so popisali ljudje v Evropi o tej temi že toliko papirja in spregovorili že toliko res občutenih in tehtnih besed, da se nam zdi, da je ta predmet že do zadnje možnosti izčrpan. Ne smemo pa pozabiti, da so bili takrat, v najhujšem vrtincu svetovne vojne, ti Rollandovi pacifistični članki dejanje, in sicer dejanje visokega poguma in strastnega prepričanja

o resničnosti zagovarjanih idej in upravičenosti lastnega ravnanja. Spomniti se je treba neskončne vrste napadov, ki jih je moral prenesti pisatelj, izrazov, kakor je »Romain Rolland contre la France«, prezira prijateljev in blatenja sovražnikov. Ves ta čas je Rolland opravljal svoje skromno delo v uradu Rdečega križa v Ženevi, v oddelku za iskanje pogrešanih. Tu, kamor se je stekalo človeško gorje z vseh strani sveta, je Romain Rolland doumel vrednost preproste človeške bolečine. V vsakdanjem, podrobnem delu, čigar namen je bilo lajšanje človeškega trpljenja, je pisatelj spoznal nalogo slehernega človeka — zmanjšati po svojih močeh kvantiteto tega trpljenja. To dognanje ga je moralo dodobra iztrgati iz omahovanja in pasivnosti. Moral se je boriti za svoj nazor, obenem pa so se v izkušnjah, ki si jih je pridobil v borbi, njegovi nazori izkristalizirali do končne jasnosti in dognanosti. Ko se je odločil za svet konkretnosti in dejanja, je kmalu našel svojo življenjsko smer, svoj prostor na življenjskem bojišču. Uvidel je, da individualna pomoč bližnjemu in anarhična, osamljena borba posameznika še ne moreta odpraviti gorja in krivice. In tako je začel ta individualist zahtevati združitev vseh borcev za skupni smoter, podreditev skupni ideji in doktrini. S fanatizmom vernika se je oklenil naziranja, ki ga je spoznal za pravega. »Možno je biti, moramo biti strpni in humani. Toda prepovedano je dvomiti o tem, kar imamo za dobro in resnično. V kar verujemo, to moramo braniti. Kakršnekoli naj bi bile naše sile, prepovedano je odstopiti.« Te besede je dal Rolland spregovoriti Christophu (VII. knjiga) že takrat, ko je bil sam še daleč od kake dokončne opredelitve. Že tedaj je bil človek, ki je moral verovati, dasi ga je pri tem še oviral njegov analizirajoči razum. Od svojih dram, od Aërta, ki premišljuje, ali sme zgrabiti za orožje v obrambi svoje ideje, je prehodil Rolland ogromno pot do Marca, ki pravi: »Qui veut le but, veut les moyens«. Z Marcom se je Romain Rolland definitivno opredelil, postal je bojevnik konkretne ideje, vsakdanjih potreb realnega človeka.

Vprašanje osebne vesti, tako značilno za problematiko sodobnega evropskega intelektualca in njegovega idejnega in družbenega usmerjanja, se že zgodaj pojavlja v Rollandovih delih. Nasprotje med idealnim smotrom in nasiljem, ki ga često po zakonih borbe terja dejansko uresničevanje tega smotra, je idejni stržen njegovih dram iz dobe francoske revolucije. Nasproti ljudem dejanja, ki priznavajo marsikatero in kajkrat tudi kakšno ne povsem »moralno« sredstvo, stojijo tisti, ki jim je sleherna krivica in vsako nasilje že samo po sebi in ne glede na svoje posledice zlo. V drami »Triomphe de la Raison« pravi revolucionar Haubourdin: »Zlo, ki je izvršeno v blagor vseh ljudi, ni krivica, temveč pravica«. Njegov nasprotnik, humanist Faber, mu odgovarja: »Ena sama krivica stori človeštvo krivično.« Tega nasprotstva med obema skrajnima poloma svoje duševnosti, ki se borita v duši slednjega mislečega človeka, Rolland dolgo ni mogel rešiti. Moral se je dolgo boriti in mnogo izkusiti, preden sta mu postala človeški kolektiv in njegova blaginja poslednje in odločilno merilo osebne vesti. Dokončno se je odločil v zadnjih knjigah »L'Âme enchantée«. Priznal je celo nasilje, če je izvršeno v nedvomno korist ljudi in človeške skupnosti. Do tega sklepa

kot humanist in tipičen intelektualec gotovo ni prišel brez težkih notranjih bojev; toda zanj je odločnost pogoj dejanja, in ravno za dejanje. za aktivno, dejansko borbo za boljše človeštvo mu tudi gre. Po dolgih letih omahovanja in notranjih kriz je izrekel jasno besedo, s katero je opredelil svoje stališče do problema vesti in nasilja. V VI. knjigi »L'Âme enchantée« pravi: »Les discussions académiques sur la violence ou non-violence n'étaient plus de saison. Il s'agissait de faire bloc de toutes les forces, et de violence et de non-violence contre le bloc de toutes les forces de la réaction«. S tem se je Rolland odrekel privilegiriranemu položaju intelektualca, ki ga je označil za udobnega in oportunističnega. Ne postavlja več le stare zahteve, da mora intelektualec, duhovni delavec, umetnik dajati množicam »le soleil de son esprit«, zdaj zahteva od njega mnogo več: kot navaden vojak se mora boriti in obenem braniti idejo, »défendre la pensée«. Kdor več premore, mora tudi več dajati.

Rollandov aktivizem je naletel pri nekaterih francoskih javnih delavcih na hud odpor. Njegov življenjski nazor se jim je zdel preveč vsakdanji. Julien Benda, avtor knjige »Trahison des Clercs«, v kateri se ideja o privilegiriranosti intelektualca in duhovnega delavca spreminja že v ideologijo ter prehaja že skoraj v absurd, je označil Rollandov humanizem za »humanitarizem«, kar vzbuja predstavo cenene dobrodelnosti karitativnih društev, nečesa naivnega, trivialnega in smešnega. Benda razlaga »humanitarizem« kot lastnost, ki je značilna za plebejske duše, kajti v nasprotju s humanizmom temelji »humanitarizem« na čustvu (usmiljenju), ne pa na razumu. Po njegovem zataji intelektualca svoje poslanstvo, če se zavzame za »časno, pozemeljsko dobro«, če stopi v službo vsakdanjim, konkretnim idealom.

Rolland zahteva dejansko borbo za stvarne ideale. V vsakdanjem, drobnem delu je treba pobijati krivice in nesreče. »Preden začnemo pobijati daljne krivice, se je treba boriti zoper bližnje krivice,« pravi v »Jeanu Christophu«. To je nemara res preprosta, »vsakdanja« morala in program. Morda je to celo »humanitarizem«, ki je plod Rollandove »intelligence du cœur«. Toda če mu je prav ta srčna modrost dala sposobnost, živeti se v ljudi, jih razumeti in vzljubiti, potem jo cenimo bolj kakor še tako prodirno analizo v neotipljivih, neuporabnih abstrakcijah se izgubljajočega duha. Zweig pravi o Rollandu: »... Fähigkeit des Verstehens und des Verstehenlassens ist der innerste Kern seiner menschlichen Wirksamkeit«. S srcem, s svojo bogato intuicijo prodira Rolland v predele človeške duše, ki jih več ne doseže hladni razum. In stara resnica je, da se iz same suhe misli še nikoli ni porodila nobena velika borba in nobeno dragoceno dejanje.

VI.

Francoski literarni zgodovinar Thibaudet označuje Romaina Rollanda s kratko notico: »Pomen Romaina Rollanda kot intelektualca je zasenčil njegovo pomembnost romanopisca.« Ko se je Rolland odločil za službo svojim nazorom, je prevzel nase ogromno delo, ki je zadnje čase izčrpalo obsežnejši (ali vsaj očitnejši) sektor njegovega udejstvovanja kakor pa umetniško ustvarjanje. V neštetihih člankih, proglaših, govorih je branil

Rolland svoje ideale. Ko je označil lastno in svojih vrstnikov življenje za borbo med dejanjem in snom, med »individualisme idéaliste... et l'objectivisme souverain de la Nature qui impose ses lois à l'esprit« (uvod zbirke esejev »Compagnons de Route«), kot borbo med optimizmom in pesimizmom, se je opredelil za optimizem, za objektivizem, za življenje, za človeško skupnost, za dejanje. Življenje je Rollandu »la route en lacets qui monte«; četudi počasi in s težavo, vendar se življenje vztrajno dviga k vedno višjemu smotru, v to Rolland trdno veruje in prav tako veruje tudi v smoter in smisel življenja. Zaradi te vere in tega optimizma je časih videti skoraj naiven, toda vselej ostaja globoko in pristno človeški. Morebiti se je njegova pedagoška usmerjenost resda pogostoma uveljavila na škodo njegovemu umetniškemu razvoju; ali zavoljo svoje visoke in lepe človečnosti in svojega možatega poguma, s katerim se je lotil bistvenih problemov, ki tarejo sodobnega človeka, nam je ta neutrudni borec, ki je znal povezati zahteve najgloblje srčne kulture in dobrote z brezkompromisno borbo za realne potrebe človeštva, vendarle pomemben in dragocen.

POGLED NA POVOJNO DRAMATIKO

VLADIMIR PAVŠIČ

Razen ljudske igre »Bedak Nandé« je Bevk napisal dramo »Materin greh«, ki so jo pred leti baje z uspehom uprizorili v Gorici, o kateri pa ne morem soditi, ker mi je nedostopna. Drame same menda ni natisnil, pač pa je natisnil povest »Krivda«, v kateri je porabil in dokončno oblikoval njeno snov. O »Materinem grehu« je pisal Fran Koblar: »Domači sin se maščuje nad hlapcem, ki ga je mati vdova vzela za moža in sodišče obsodi ubijalca, toda sedaj se naenkrat razkrije materin greh: mati je s hlapcem vred kriva smrti svojega prvega moža in očeta svojih otrok. Drama je sicer učinkovita, na koncu uveljavi tudi čustvena nasprotja med sinom in materjo, v glavnem pa vendarle ostaja samo pri dogodkih. V povesti pa ni šlo pisatelju za učinkovitost, ampak za neposredni razvoj zakonov življenja.« (DS 1929.)

V kmečki drami se je poskusil tudi Alojzij Remec, ki ga pozna slovenska publika najbolj po njegovi novoromantični »Magdi« (1924) in manj po njegovi »Kirke« (DS 1922), komediji iz življenja verižnikov v prevratni dobi. Publika podeželskih diletantskih odrov pa pozna Remca po njegovih »Užitkarjih« (1923), ljudski drami iz kmečkega življenja. Alojzij Remec je eden izmed slovenskih pisateljev, ki so v dobi svojega »Sturm und Dranga« dali iz sebe nekaj uspešnih konceptov, razodevajočih če že ne močan pa vsaj dokaj soliden talent, a so v kasnejši dobi svojega življenja docela utihnili in literarno umrli. Bodisi zaradi notranje nemoči, bodisi zato, ker jih je oplašilo prvo srečanje s publiko, prvi neuspehi, bodisi zaradi komodnosti in apatije, ki ji zapade ogromna večina slovenske inteligence v svojih tako zvanih »zrelih« letih. Sleherni

pisatelj namreč nekoč zaide v dilemo: ali z vsem notranjim ognjem, strastjo in patosom nadaljevati delo, se predati ustvarjanju z vso najgloboko vdanostjo — ali pa odložiti pero iz rok. Malo jih je, ki so dosledni v tej odločitvi. Velika večina jih je namreč, ki nadaljuje svoje delo, čeprav je že davno ugasnila zadnja originalna ideja v njih, čeprav so že davno usahnili vsi viri intuicije, čeprav že davno ni več v njih nobene resnične strasti po oblikovanju življenja, nobenega otroško čistega patosa — kajti pisatelj mora biti podoben otroku: kakor otroku, tako je tudi njemu svet večno novo odkritje, razodetje. Saj je mogoče, da za pisateljski talent ni potreba drugega, kakor da ohraniš zmožnost otroško neposrednega doživljanja sveta, zmožnost otroškega začudenja in navdušenja nad pojavi življenja, otroške radovednosti, da imaš oči otroka in besedo moža, otroško dojemljivost, združeno z veliko izrazno silo.

Toda vrnimo se nazaj k Remcu. V »Magdi« je skušal združiti tri različne miljeje našega mesta: vrhno meščansko plast, srednjo proletarsko in najnižjo plast iz »dna«, med katerimi plahuta uboga, dobra Magda kakor obstreljena ptica. V »Kirki« je segel v parvenijski svet medvojnih dobičkarjev, verižnikov, pohlepnežev in razvratnežev, med katerimi utone mlada, življenja, denarja, oblasti in čiste ljubezni žejna ženska natura. Vendar o teh dveh delih kasneje, sedaj se ozrimo le na njegove »Užitkarje«; v njih je Remec poskušal, kakor kaže že naslov sam, obravnavati enega izmed socialnih problemov kmečkega življenja, ki je povzročil že nešteto pretresljivih, krvavih tragedij, umorov in ubojev, zločinov, o katerih se kupičijo na sodiščih debeli akti in o katerih poročajo časopisi iz meseca v mesec. Kakor časopisna reportaža, kakor dramatisiran sodni akt se bere tudi Remčeva užitkarska drama. To je njena slaba, pa tudi njena dobra stran. Pretresljiv, lapidarno napisan dokument je in nič več. Stari, onemogli Podbregar, ki ga snaha po sinovi smrti proda z njegovim domom in zemljo vred njegovemu najhujšemu sovražniku Sosedu. Stari Užitkar, ki je zaman iskal pravice, ustrelje Sosedu, preden prestopi prag njegove hiše kot novi gospodar. »Oče, kaj ste storili!« zajoče njegov vnuček. »Fant, volka sem te rešil...« odseka starec in vrže puško od sebe. Drama ima krepko grajeno ogrodje, manjka pa ji vseh tistih nevidnih živcev, mišic, tistega tkiva, ki šele oživi organizem; tok dejanja ima sicer strm padec, manjka pa vseh tistih malih pritokov, skritih psiholoških virov, iz katerih se nateka, zbira sila srednjega toka dejanja. Tisti psihološki konflikt, ki ga stari Podbregar sam nakaže, ko pripoveduje kanlistu na sodnji: »Vam je lahko. Vedno ste imeli koga nad seboj, zato ste vajeni potrpeti. A jaz sem bil sam svoj gospodar, nihče mi ni ukazoval, grunt je bil moj in božji. In zdaj naj bi mi najhujši sovražnik gospodaril v hiši?« — naj bi avtor izrabil, pa bi morda ustvaril figuro, vredno Cankarjevega Hlapca Jerneja, Kleistovega Kohlhaasa, Shakespearovega Shajloka, teh velikih, do patologije fanatičnih iskalcev pravice in zadoščenja. Tako bi bila drama res drama, kmečka tragedija, Podbregar bi bil močna osebnost, njegova usoda pretresljiv simbol.

Kakor je Remec najbrže našel snov za svoje »Užitkarje« med sodnimi

akti, tako je bržkone inspirirala razpravna dvorana tudi pisatelj »Bratomora na Metavi« (NG 1935), Pavla Golio. Golia, ki se je lotil v tej drami težkih psiholoških in socioloških problemov kmečkega življenja, se je dotlej uspešno uveljavljal zlasti kot pisatelj otroških iger, napisal jih je celo vrsto: Petrčkove poslednje sanje, Princeska in pastirček, Jurček, Srce igračk, Uboga Ančka, ki so, zlasti prvi dve, poleg iger Milčinskega najboljše dela te vrste v naši literaturi. V njih je nekaj poezije, jasna etična tendenca in spretna odrska tehnika. Mnogokrat so bile uprizorjene in vabile so nedolžno otroško publiko. Razen tega je napisal Golia betlehemske legende »Kralj brezpravnih« v konvencionalnem »judovskem«, svetopisemskem stilu z razvlečenimi, posili simboličnimi dialogi, primitivno psihologijo črno-belih značajev, in »Kulturno prireditve v Črni mlaki«, komedijo iz življenja podeželske trške gospode, kjer se hotenje po resni, nekakšni cankarjanski satiri docela izgubi v hrupu burkastih, praznih prizorov.

Do »Bratomora na Metavi« se je ukvarjal Golia predvsem s tako vrsto dramatične literature, kjer so nastopali docela neproblematični značaji. Golievemu etičnemu nazoru, ki je nekakšna ne prav prečiščena mešanica krščanstva, humanosti, mistike, socializma, se je prilagala otroška literatura: ustvarjal je dobre in hudobne osebe, pridne revne Andrejčke in Petrčke, pa hudobne bogate Tončke in Lojzke, dobre revne mamice in odurne gospe Zabure, plemenite knežnje in dobre kneze, pa hudobne neumne lakaje itd. Povsod poenostavljanje značajev, ki je do neke mere potrebno in upravičeno v otroški književnosti: kajti otrok gleda stvari konkretno, dobroto in zlobo mu moraš poosebiti, otroku je tuje hamletstvo in njegova zapletena psihologija. Vendar te primitivne psihologije, tega poenostavljanja značajev se ni znal ostreti niti takrat, ko se je lotil neotroške literature: samo da se danes ni šlo več le za porazdeljevanje tistih lastnosti, ki jih otrok najlaže doume in občuti, dobrote in zlobe, skopuštvu in radodarnosti, neumnosti in modrosti, marveč za porazdeljevanje drugih, najraznovrstnejših človeških slabosti, strasti, kreposti.

Tak psihološki primitivizem najdeš v njegovi že omenjeni svetopisemski drami, kjer nastopajo pretirano kruti, perverzni Herod, pretirano neumni Rimljani, pretirano plemeniti in spet pretirano pohlepni Judje, »kratka, značaji, ki jih slepo vodi in obvladuje po ena sama strast ali krepost. To niso več živi ljudje, marveč mehanizmi, ki jih na videz oživljajo gibala nekih abstraktnih lastnosti. Na ta način se ustvarja znani radikalizem značajev, ki imajo velike, mogočne lastnosti in povzročajo zato na pogled monumentalne, v resnici pa prazne scene, vreče, napolnjene z megljo. Če je Golia v tej svetopisemski drami »tragedijsko« poenostavljal in karikiral značaje ter gradil veličastne, grozotne scene na majavih tleh svoje psihologije, je v svoji »Kulturni prireditvi v Črni mlaki« poenostavljal in karikiral slovenske tržane zato, da je lahko zgradil nekaj situacijske komike. Nekoliko bolj zapletene in problematične karakterje je skušal izoblikovati v svojem »Bratomoru na Metavi«. Golia ni hotel napisati ljudske igre, marveč resno psihološko študijo

kmečkega življenja. Koketiral je z mislijo, ustvariti dva človeška tipa: aktivistični z vsem njegovim potrjevanjem življenja, življenjsko radostjo, zdravjem in neprisiljeno navezanostjo na ljudi in pasivistični, vase izgublajoči se, mračni, pesimistični, neprebujeni, asocialni tip — zaplesti ta dva človeška tipa v konflikt ob dveh stvareh, kjer je človek najmočnejši in najslabotnejši hkratu: ob ženi in zemlji, in prenesti vso to problematiko v slovensko kmečko okolje. Vendar se tudi tu ni znal in ni mogel otresti svojega psihološkega primitiviziranja. Andrej, starejši sin na Metavi, ki naj bi bil najpristnejši, najčistejši predstavnik prvega tipa, je samo povprečna figura zdravega, veseljaškega kmečkega fanta (čigar kliše poznamo iz najrazličnejših ljudskih iger), to pa samo tako dolgo, dokler ga ne začne pisatelj tlačiti v prisilni jopič svojega simbola. Kajti tisti hip se mu začne ta zdravi kmečki fant nekam sramežljivo otepati in za avtorjem nerodno ponavljati zelo osladne, stokrat prežvečene besede o sveti zemlji, o tujini, vračanju k zemlji itd. Tudi v nesebičnosti njegove ljubezni do zemlje kljub avtorjevi retoriki kaj težko verjamemo. Osnovna nemoč te in drugih oseb je v tem, da postajajo človeško nepristne, neverjetne, kakor hitro začno gravitirati v simboličnost, idejo, tipičnost. Andrej je človeško verjeten le dotlej, dokler se ne začne nerodno gibati po ravnini Golieve problematike. Njegov brat Aleš je nekoliko globlje prežet z osnovno idejo drame, vendar tak, kakršen je, s svojo mlahavo pubertetno neokretnostjo in komičnostjo, reven človeški mehanizem, sodi prej v farso kot v tragično dogajanje drame. Tragedije, ki mu je naložena na šibka ramena, ni zaslužil. Ko se odloči, da umori brata, mu prav ne verjamemo, in še tedaj, ko gre s sekuro v bratovo sobo, mu ne moremo verjeti. Človek brez strasti, kakršen se pokaže v prisotnosti zapeljive Metke, ne more ubijati zaradi žene, človek s povsem umsko navezanostjo na zemljo bi težko ubil brata zaradi kmetije. Tudi avtor je čutil, da bi bilo težko motivirati umor samo iz psiholoških možnosti te pasivne osebe, zato si je pomagal s tem, da ji je postavil za hrbet demonsko figuro strica Ambroža, ki je morda med vsemi osebami še najbolj dograjena in najmočnejša. Vendar je njegov samomor na koncu drame docela nepotreben efekt, prav tako smrt Aleševe in Andrejeve matere, ki jo je poleg tega zahtevala še idejna shematika in dramatska simetrija. Njen »govor«, njena končna odločitev, da prepusti zemljo beračem in siromakom, pa njena melodramatična smrt so popolnoma neorgansko vnešeni, zahteva jih šele na koncu prebujeni socialni, kolektivistični Goliev misticizem. Konflikt, ki je ves čas docela psihološkega značaja, se nazadnje reši in likvidira z nekako površno, prisiljeno socialno potezo. Idejnost drame je malo bolj prepričevalna kot njena psihologija.

Med mlajšimi dramatikami se jih je le malo pomudilo ob snoveh sodobnega kmečkega življenja. Generacija, ki je rasla po vojni, se je dolgo časa motala iz tesnobe svojih notranjih prividov, preveč je bila zaposlena z docela osebnimi živčnimi in idejnimi težavami, da bi ji preostajalo časa za oblikovanje njej tujega življenja in tuje problematike. Odkar je premagan ekspresionizem, se je sicer v prozi naravnost bohotno raz-

mahnila kmečka motivika — danes je velika večina beletrije posvečena kmečkim snovem — v drami pa še vedno te snovi niso prodrle in našle novo, sodobnejšo formo. Med mlajšimi se je poskušal v kmečki drami Joža Vombergar, vendar se mu ni posrečilo premagati niti slabosti našega romantičnega in poetičnega realizma, niti ohlapne šablone slabih ljudskih iger. Njegova »Voda«, ki naj bi bila komedija kmečkih značajev, satira na znane slabosti kmečkih veljakov: omejeno častihlepnost, skopost, domišljavost, nestrpnost itd., se mu je pod rokami izpremenila v plehko in nerodno burko. Nobenih novih komičnih figur, nobene komike značajev, vse se izgublja v grobo karikaturo. Tu nastopa figura nekakega zelo duhovitega in zelo kulturnega slikarja, ki se seveda zaljubi v županovo hčer in s svojo potegavščino preskrbi srenji nov vodovod: občane, ki se že neskončno dolgo prepirajo zaradi vodovoda — eni za, drugi proti — preprosto nalaže, da je nekak rodoljubni rojak iz Amerike daroval potreben denar za koristno napravo. Še preden imajo denar v rokah, se odločijo, da postavijo dobrotniku lep, velik spomenik. Slikar, ki jim je inspiriral to misel, zbere denar in namesto da bi postavil spomenik, kupi vodovodne cevi. Kopriva, kakršen je, bi seveda lahko tudi vtaknil denar v žep in jo lepo popihal od svojih županov, odbornikov in naivnih vaščanov; od te operetno lahkotne in površne figure bi kaj takega celo pričakovali. — Vombergar ni satirik, ker bi bila satira njegova naravna reakcija na pojave v družbi; občutek imaš, da mu je satira manj potreba kot nekakšna konvencionalna dolžnost, »obuius« zahtevam sodobne komediografije. Zato njegova satira ne zgrabi in ne boli, ne prepriča. Kajti, kakor je le do kraja doživljena, v krvi prečiščena lirika močna in sugestivna, tako je tudi njeno nasprotje — satira, sugestivna le, če je rezultat velikih notranjih pretresov, požarov in strasti. Brez teh ne bi bilo Gogoljevega »Revizorja«, ne bi bilo Molièra in nobene velike komediografije.

Če je Vombergarjevo komedijsko občutje šibko, je njegovo tragedijsko občutje še šibkejše. Kakor Meško (Pri Hrastovih), Jalen (Grobovi), Golar (Dekle z rožmarinom) in mnogi pisatelji tako imenovanih kmečkih tragedij, je tudi Vombergar v svoji drami »Vrnitvi« skušal ustvariti tragedijsko vzdušje na ta način, da je privzdignil ravnino dogajanja iz realnosti v nekakšno izkonstruirano, izmišljeno, zatohlo sfero. V tej dušehi sferi se osebe premetavajo kakor ribe v preplitki, pokvarjeni vodi, hlatajo za zrakom in ne morejo ne živeti ne umreti. V teh »tragedijah« zaman iščeš verjetnih dialogov, vsaj približno resničnosti podobnih ljudi, zaman iščeš resničnega dejanja. Vse se mota v nekakem nečistem, zatohlem ozračju, ki ni nič drugega kot ostanek stare psevdoromantike. Namesto tragike nabrekla, osladna strahotnost. Taka je Vombergarjeva »Vrnitev«, drama z istim motivom, kot ga je uporabil K. Frank v »Kariu in Ani«, za njim Makso Šnuderl v svoji »Pravljici o rajski ptici«, deloma Begović v svoji drami »Brez tretjega« in vrsta drugih pisateljev in dramatikov. Vombergar je ta motiv prenesel v kmečki milje. Življenje samotne gorske kmetije nenadoma vznemiri prihod skrivnostnega berača, ki ni nihče drugi kot sam prvi mož gospo-

dinje Jerice. Sedaj bi se morala razviti notranja drama med njo, njenim prvim in drugim možem, s katerim je rodila že celo vrsto otrok, razvije pa se vrsta mračnih, psihološko slabo utemeljenih scen, ki se zaključijo s smrtjo drugega moža. Ta je namreč omadeževan s težko zavestjo krivde: na fronti je skušal ubiti prvega Jeričinega moža, da bi se sam polastil njegovega imetja in njegove žene. In sedaj ga podsuje snežni plaz, ki ga je hotel spustiti na svojega vrnivšega se tekmeča. Vso dramo dela neužitno nabrekel dialog, neresnični značaji: pomaknjena je z realnih tal na izmišljeno ravnino, kjer se osebe ne gibljejo po zakonih o nujnosti svojih karakterjev, marveč po mračnem pogrebem taktu nekoliko okorne avtorjeve taktirke.

Kot poskus resne socialne kmečke drame moram h koncu omeniti še »Viničarje« (NG 1937—38) Jožeta Pahorja, znanega predvsem kot prozaika. Socialno nasprotje, ki vlada med posedujočimi krogi in kmečkim proletariatom v Slovenskih goricah, socialni problem, ki ga danes poznamo pod imenom »viničarski problem«, je dal Pahorju snov za njegovo viničarsko dramo. Razmerje Pahorjevih najemnikov, zemljiških delavcev do veleposestnika Marka Laha, razmerje teh sestradanih, ubitih, moralno uničenih viničarskih družin do njihovih zemljiških gospodarjev razodeva skoro enako ekonomsko zaslužjenost in osebno odvisnost kot razmerje fevdalnega tlačana do njegovega zemljiškega gospodarja. Marko Lah, veleposestnik, vinski trgovec, lastnik razsežnih vinogradov in gospodar mnogih viničarskih družin, ni nova figura v naši dramatik: to je Kantor v novem miljeju, kakor Kantor se ne boji zločina, moralno je ubil svojo ženo, s krvavo brezobzirnostjo, s kulaškim pohlepom je nagrabil posest, s patološko sebičnostjo uničuje življenja okoli sebe v imenu svojega pohlepa po oblasti. Vendar, če je Cankar položil v svojega Kralja na Betajnovi idejo, če je Kantor v resnici kljub svoji negativnosti veličasten tip, je Lah samo podel, do kraja egoističen karakter in nič več. Kadar skuša zagovarjati pred svojim devetnajstletnim sinom, upornikom in revolucionarjem, svoja dejanja, se nerodno poslužuje Kantorjeve frazeologije. Če je Lah slab imitator Kantorja, je njegov sin še slabši in še bolj ponesrečen diletant, ki se postavlja v maksovske, jermanske, pa spet v leonovske poze. Svoje ideje, ki jih daje Pahor na usta temu nezrelemu, dasi poštenemu zelencu, te ideje se izgubljaajo v prazno in docela zgreše svoj cilj. Brez Cankarjevega Kralja na Betajnovi ne bi bilo ne Laha ne njegovega sina, kakor najbrže ne bi bilo Meškovega starega Hrasta, ki mu je Lah podoben po svoji razvratnosti in živalskih strasteh, pa po svojem ekonomskem poreklu in družabnem položaju. — Dejanje se začne z viničarskim štrajkom in zaključuje z njegovim polomom. Omahljivci in uslužneži med viničarji nasedejo Lahovim intrigam in na pristavi, kamor jih povabi na vino in zabavo, pobijejo mladega revolucionarja in idealista iz svojih vrst. Lahov sin pa v spopadu ustrelj podlega očetovega zaupnika in intriganta Anžurja. — Kakor je drama pozitivna ne samo zaradi sodobne snovi, zaradi svoje dokumentarnosti, marveč predvsem zaradi iskrenega zagovora človečanskih pravic, tako je malopomembna v formalno umetniškem pogledu. Vse pre-

malo doslednosti v oblikovanju karakterjev, vse preveč ohlapnosti v gradnji dejanja, ki je v bistvu docela epsko in ga le od časa do časa nasilno pretrgavajo hrupni nastopi in izbruhi. Vse premalo gre Pahor tudi v globino socialnih in človeških nasprotij svoje drame. Reagiranje posameznih karakterjev na posamezna dejstva je včasih naravnost absurdno in razodeva vse prej kot globoko poznanje človeka in človeškega.

Velika snov bodoče slovenske drame je tragičen proces ekonomskega in moralnega propada pred vojno še zdravih in trdnih kmečkih hiš, katerih členi se na eni strani porazgube med delavskim in kmečkim proletariatom in lumpenproletariatom, na drugi strani pa se rešijo ekonomsko ne pa tudi moralno med našimi malomeščanskimi plastmi. (Morda je Potrčeva »Kreflova kmetija« prvo opozorilo, da takšna nova socialno realistična kmečka drama tudi pri nas nastaja in polagoma zavzema mesto do sedaj prevladujočih ljudskovzgojnih iger.) Taka bodoča kmečka drama bo morala na vsak način šele dohiteti našo kmečko prozo, ki vsekako hodi in je hodila pred njo. Dočim smo se danes — to se pravi, odkar smo se vrnili iz brezzračnih višav, kamor nas je zanesla doba ekspresionizma, nazaj na resnična tla — v novelistiki kar vrgli na obdelavanje kmečkih motivov in pozabili, da razen kmeta eksistira pri nas še druga že precej raznolika družba, vredna kritike in oblikovanja, dočim prevladuje v prozi skoro izključno kmečka snov, je naša dramatika skoro pozabila na kmeta. Že samo število kmečkih dram je izredno pičlo, lahko bi jih naštel na prste, in ni čudno, če med njimi menda ni ene same, ki bi se mogla po umetniški in idejni strani meriti z našo najboljšo kmečko novelistiko. Eno pa primanjkuje tako naši kmečki prozi kakor drami: širokih miselnih obzorij, filozofskega fundameta, globokega filozofskega, življenjskega nazora. Morda prav zaradi tega ne moremo ustvariti velikega epskega in dramatičnega teksta o sodobni slovenski družbi; kajti vsebolj je očitno, da je ta nova nastajajoča slovenska družba veliko bolj zapleten in veliko širši problem, kakor se nam kaže v sodobni slovenski literaturi, vsebolj očitno je žalostno dejstvo, da sodobni slovenski pisatelj včasih ne le ne hodi pred to družbo, marveč da celo zastaja za njo, da ji morda niti ni dorasel, da je vedno manj zmožen premeriti jo s širokega vidika, biti njen kritik, sodnik in oblikovalec. Ako zna naš sodobni prozaik do neke mere inteligentno in talentirano upodobiti horbo posamezne človeške osebnosti za košček življenja, mu omahnejo roke, kakor hitro poskuša upodobiti borbo velikega človeškega kolektiva za življenje in za idejo. Manjka nam torej pisatelj, ki bi nam utelesil v velik roman ali veliko dramo slovenske narodne kolektive v medsebojni in skupni borbi za idejo in za življenje. Včasih se zdi človeku, da je vsa narodna in socialna problematika slovenskih ljudskih plasti od kmeta do meščana, od obubožanca do plutokrata, brezposelnega razcapanca do narodnega voditelja — našemu pisatelju še zmerom knjiga z devetimi pečati. Naši dramatik bolj kot prozi.

INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA, NJENE ODLIKE IN NAPAKE

LEO NOVAK

VII. Finalitetna teorija individualne psihologije.

Ko smo torej izvedeli, kaj je individualna psihologija, kaj bi hotela biti in kaj ni, prehajamo na obravnavanje njene finalitetne teorije, ki je bila hud kamen spotike. Nekateri so zaradi te finalitetne teorije neusmiljeno napadali celotno individualno psihologijo, nekateri individualni psihologi pa so ravno to teorijo ljubosumno branili. Šlo je prav za prav le za svetovnonazorska trenja. V praksi, zlasti v pedagogiki in psihoterapiji, pa je važna in potrebna zgolj finalna analiza, ki pa ni, da bi morala imeti kaj skupnega s teleologijo.

Finalitetna teorija individualnih psihologov Adlerjevega kroga se je razvila iz opazovanj tako imenovanih kompenzacijskih procesov. Naj to na kratko povzamemo.

Vsak posameznik predstavlja diferenciran organizem. Poglavitna značilnost slednjega organizma je njegova nedeljivost, njegova celotnost; je in-dividuum (nekaj ne-deljivega). Po tem se razlikuje od nežive materije, kajti ta se dá kvantitativno deliti, ne da bi pri tem izgubila svoje bistvo; živega organizma pa ni mogoče deliti, ne da bi se s tem porušila njegova bistvenost, namreč njegova živost, t. j. organiziranost njegovih funkcij, brez katere bi se spremenil v mrtvo snov. To sicer ne velja za nekatera nižja bitja, ki se dadó mehanično deliti, ne da bi s tem izgubila svojo živost; vendar vidimo tudi pri njih, da se »deli« kmalu spet regenerirajo v »celoto«. Živost in celotnost sta tedaj neločljivo povezani.

Vse to je res. Ali v svojem nadaljnjem razpravljanju rmeni Wexberg: »Kar velja za organizem nasploh, velja tudi za... enoto človeškega organizma... (1) Njegovi samoohranitvi služijo vse njegove funkcije. (2) Vsak njegov organ ima svoj smisel edinole v zvezi s celotnim organizmom. (3) Mnogoteri organi in funkcije so po načelu delitve dela podrejeni edinemu smotru samoohranitve... (4) Jetra proizvajajo žolč, da bi organizem živel. Oko gleda, da bi organizem živel...«* Tu imamo vrsto stavkov, ki so vsi teleološko formulirani. Utegnili bi pa reči deloma obratno in deloma drugače: (4) Jetra proizvajajo žolč, ker organizem živi. (3) Mnogoteri organi in funkcije so v nepretrganem medsebojnem učinkovanju — med njimi samimi in zunanjim svetom — in posledica tega medsebojnega učinkovanja je kontinuirani razvoj (= ohranitev) organizma. (2) Vsak organ je sposoben za reakcijo samo kot del celotnega organizma. (1) Tako imenovani nagon po samoohranitvi je funkcija filogenetskega razvoja. — Zdaj bi lahko nadaljevali in rekonstruirali človeško filogenezo (razvoj vrste), kakor jo razlaga prirodoslovni materializem. A rajši hočemo slediti individualno-psihološkim nazorskim popotovanjem. Wexberg pravi: »Že dolgo poznamo v živi naravi neki zakon kompenzacije, ki velja tudi za človeka. Če bolniku operativno

* Številna pred stavki naj napravijo preglednejšo sledečo primerjavo.

odstranimo eno ledvico, se druga ledvica čisto sama po sebi poveča in slednjič v presenetljivo kratkem času podvoji svoj delovni napor, tako da povsem kompenzira nedostatek, ki ga je povzročila odstranitev druge ledvice. V srcu, ki trpi na napaki v zaklopki, se razvije mišičevje tako močno, da srce brez težav opravi zaradi napake v zaklopki potrebno povečano delo. Tako imenovana srčna hipertrofija na srcu bolnih ljudi potemtakem ni bolezen, marveč kompenzacija neke bolezni, kompenzacija, brez katere bolnik sploh ne bi mogel dalje živeti.« Na ta izvajanja lahko odvrnemo, da sta ledvica in srčno mišičevje zaradi nenehno se vršee izmenjave snovi v organizmu prisiljena, da izvršujeta ustrezajoče delo. S prilagoditvijo potrebi po večjem opravilu nastane sposobnost za večji napor; sicer bi organizem propadel. Nujnost tega procesa potrjuje W. sam, ko nadaljuje: »V mnogih primerih se izkaže ta kompenzacija kot rezultat po defektu izsiljenega (podčrtal L. N.) treninga (podčrtal W.), na pr. če se pri enorokem človeku mišičevje druge roke atletske razvije. Na primeru ledvice in srčne mišice pa vidimo, da za ta kompenzatorični trening, ki naposled izsili (podčrtal L. N.) anatomsko izpopolnitev prizadetega organa, ni prav nič nujna zavedna vaja, kakor bi utegnila priti v poštev v primeru enorokega človeka, ampak da organizem ta trening, to obnovo poškodovane funkcije izvede čisto sam iz sebe.« Razen z besedama »organizem... izvede« soglašamo; nerazumljivo pa se nam zdi, da zapade W. znova v še večje protislovje, ko nadaljuje: »Ves proces kompenzacije ni nič drugega ko jasen izraz tiste imanentne teleologije organizma, ki smo jo v uvodu obravnavali kot znamenje vsega živečega.«

Wexberg torej empirično neoporečno ugotavlja proces in ga teleološko razlaga. Marsikateremu bralcu pa bi se izraz *kompenzacija* utegnil zdeti premalo eksakten in bi ga preveč spominjal na teleološko miselno shemo. Lahko bi ga nadomestili s starejšim izrazom *prilagoditev* (saj kompenzacijski procesi niso nič drugega kakor prilagajanje). Ali za ta izraz velja isti ugovor. Žal še nimamo objektivnega izrazoslovja. Zato lahko mirno ostanemo pri označbi *kompenzacija*, zlasti spričo njene pogoste uporabe na drugih znanstvenih področjih; kajti navsezadnje ne pove ničesar nasprotnega, saj je defekt z izvedeno prilagoditvijo v resnici kompenziran. Tudi zavedni kakor nezavedni *training* ni ničesar drugega ko proces prilagoditve. Sprejmimo tudi ta pojem — že zategadelj, ker ima velik pomen v pedagogiki in psihoterapiji. V zvezi s temi vprašanji naj postavimo Wexbergovim izvajanjem nasproti izjavo ruskega fiziologa Pavlova: »Kaj je prav za prav prilagajanje? Nič drugega... kakor precizna zveza elementov nekega zamotanega sistema med seboj in zveza njihovega celotnega kompleksa z zunanjim svetom.

Natanko isto pa je mogoče v glavnem videti pri kateremkoli mrtvem telesu. Vzemimo kakšno telo z zamotano kemijsko formulo; to telo lahko ohrani svojo obliko samo po zaslugi ravnotežja svojih atomov in njihovega grupiranja med seboj in po zaslugi ravnotežja med celotnim kompleksom teh grupiranj in sredino, ki ga obkroža.

Prav tako ostane velika zamotanost višjih kakor nižjih organizmov

individualizirana samo dotlej, dokler so vsi njihovi sestavni delci tesno povezani in so v ravnotežju med sabo in v ravnotežju z zunanjo sredino.

... Zal doslej še nimamo znanstvenega izraza, s katerim bi označili to osnovno načelo notranjega in zunanjega ravnotežja (podčrtal L. N.) organizma. Izraz prilagajanje, ki ga uporabljajo v ta namen, nosi kljub znanstvenemu pomenu, ki mu ga je dal Darwin, še zmeraj pečat subjektivizma, kar povzroča nesporazume na tej in na drugi strani.

Zagovorniki fizikalno-mehanistične teorije življenja vidijo v tem izrazu protiznanstveno težnjo, prehod objektivizma v spekulacijo in teleologijo. Vsa dejstva, ki se tičejo prilagajanja, tolmačijo na drugi strani biologi filozofske smeri kot dokaz, da obstoji neka življenjska sila ali — kakor se danes govori — duhovna sila (vitalizem, ki se izpreminja v animizem), ki ima svoj smoter, ki izbira sredstva, se prilagaja itd. (I. P. Pavlov: »Psihologija in eksperimentalna psihopatologija živali«.)

Primerjajmo! Wexberg označuje — na primeru ledvice — kompenzacijski proces kot izraz »imanentne teleologije« organizma, Pavlov pa kot ohranitev »notranjega in zunanjega ravnotežja«. Ker se v okviru tega članka ni mogoče izčrpno baviti s celotnim kompleksom teh vprašanj, naj navedemo le dva odločilna momenta. Prvič: če v prvem primeru vprašamo po teleološkem namenu procesa, dobimo najprej odgovor, da je namen ohranitev organizma. Če pa z vprašanji o namenu nadaljujemo, se nam bo odprla neskončna veriga vprašanj in odgovorov. A ne samo to, te verige se lahko gibljejo tudi v neskončno mnogih smereh. Ako pa spričo formule Pavlova vprašamo po namenu, odgovora sploh ne dobimo; ta formula ne dopušča drugega kakor kavzalno vprašanje: iz kakšnega vzroka se ohranja ravnotežje? Odgovor je nedvoumen: dejavnost fizikalno-mehaničnih sil in biokemični procesi se ne morejo prekiniti, zato se pač vrše tam, kjer jim je dana možnost za to (v nadomestujočem organu). S tem se izravnavajo motnje v ravnotežju. — Drugič: če organizem zavoljo defekta propade, nikakor ne moremo v prvem primeru vprašati: »Čemu ni ledvica delovala in čemu je organizem propadel?« Ob obeh formulah moramo vprašanje postaviti kavzalno: zakaj, iz kakšnega vzroka? V obeh primerih dobimo isti odgovor: Ker je motnja presešla v organizmu delujoče sile, ni prišlo do ravnotežja in organizem je propadel.

V kolikor je individualno-psihološka teorija finalnosti teleološka, jo moramo torej odkloniti. Drugačna pa je stvar tam, kjer se uveljavlja finaliteta kot namernost psihičnih procesov. (»Psihično« kajpada ni objektivni izraz, a drugega pač nimamo.) Težko je določiti, kje v biogenezi moremo govoriti o prvem pojavu »psihičnih« procesov. Nedvomno pa so vidni tam, kjer gre za cerebralne reakcije. (Obstoji znanstveno utemeljeno pojmovanje, po katerem niso procesi, ki jih po navadi označujemo za »psihične«, nič drugega kakor možganski procesi.) Čim višji je cerebralni razvoj, tem razločnejša je poleg vzročnosti finalnost duševnih procesov. To ali ono delamo, k e r živimo (»živeti« je seveda samo člen v verigi vzrokov), toda to ali ono delamo obenem z a t o, da bi to ali ono dosegli. In kakor smo videli že v prvih poglavjih, nikakor ni

nujno, da si to ali ono prizadevamo doseči z zavednim namenom; nezavedni namen se manifestira ravno tako določno kakor zavedni. Finalnost duševnega dogajanja lahko preprosto skrčimo na namernost, na osebno usmerjenost k smotru. Kajpak so tudi smotri vzročno določeni; saj finalnost ni nič drugega kakor funkcija kavzalnosti. Moramo pa upoštevati, da vzročna determinacija dopušča finalnosti neko kvantitativno določeno prosto polje. Le-to je razvojno zgodovinsko, »historično« določeno. Posameznik ga lahko izrabi ali pa tudi ne, njegovi nameni pa ga utegnejo tudi presežati. V tem primeru se pojavijo konflikti in katastrofe. Vse to naj ponazori sledeči primer. Pohod Aleksandra Makedonskega je bil rezultat zgodovine. Če ga obravnavamo s te strani, nas Aleksandrova osebna finalnost lahko tudi ne zanima. Ali če nas zanima njegova osebnost, moramo najti to finalnost ter jo razčleniti. Dejstvo, da se je gibal Aleksander na liniji despotizma, je imelo svoje zgodovinske pogoje, a hkrati je utegnil stremeti tudi k intimnemu, zavednemu smotru samopoveličevanja. In ta smoter je za psihologa pomemben. Aleksander se je mogel zavedno ali nezavedno ukvarjati s problemom samopoveličevanja ter je lahko v tem smislu imel večje ali manjše namere (»intransitivna dialektika«). Pri svojih osvajalnih in političnih načrtih, torej v svojem odnosu do zunanjega sveta, je ravno tako lahko več ali manj nameraval (»transitivna dialektika«). Če odkrije psihologija vzročne in finalne mehanizme nekega individualnega razvoja, je izpolnila svojo nalogo; kakršnakoli teleološka spekulacija pa mora vrednost njene analize občutno omajati.

Sedaj pridemo do mnogo važnejše ugotovitve, ki ima veliko praktično vrednost: vzročno določeni razvoj se lahko »finalizira«. Otrok pogosto joče iz kakršnegakoli vzroka. Mati ali kdorkoli pride k njemu in stori vse, da bi mu bilo kar najprijetneje. Otrok si tako pridobi tolažilno izkušnjo, da je treba samo jokati, pa postaneš deležen vseh prijetnosti. Če se stvar dalje razvija, se utegne pripetiti, da ravna tudi odrasel človek tako, namreč, da ne joče, ker mu gre slabo, ampak zato, da bi mu pomagali. Odkrivati take finalne avtomatizme je ena posebnih nalog psihoterapije.

In končno najvažnejša ugotovitev v tej zvezi: vzročno določeni razvoj se utegne »preusmeriti«. Med težko vzgojljivim otrokom in vzgojiteljem obstoji na pr. medsebojno učinkovanje, ki vodi do čedalje slabših rezultatov. Na pr. na tale način: A je otrokovo stališče, teza, B je (napačno) učinkovanje vzgojitelja, antiteza. A : B dá avtomatizem (dresat) x, sintezo v napačni smeri. (To je Künkelova shema; sinteze, nastale v negativni smeri, imenuje Künkel »katateze«.) Otrok z novim avtomatizmom x je nova teza A₁ in vzgojitelj s svojim novim stališčem, s katerim nujno reagira na x oziroma A₁, je B₁. Potemtakem dá A₁ : B₁ novo sintezo x₁. In tako se stvar razvija naprej. Nekoč, recimo pri stopnji A₅, pa se vzgojitelj zave, da je stalno nápak ravnal. Po zaslugi tega »ozavestenja« (»Bewußtwerdung«) postane sposoben (v kolikor se za to odloči in kolikor mu to dovoljujejo zunanje okoliščine), s pravilnim ravnanjem prekiniti otrokov negativni razvoj in se napatiti v novo smer. Torej nič več A₅ : B₅, marveč A₅ : C, kar ne dá več x₅, temveč y. Razen kavzalno

določenega kvantitativnega prostega polja v namenu osebnosti obstoji torej tudi možnost namernih (in sicer zavestnih) kvalitativnih sprememb, katerih vzmet je človekova zavest.

Kakor smo videli, je teorija o »immanentni teleologiji« organizma nezdržna. Upajmo pa, da nam je tudi postalo jasno, da finalnost ni le teleološki pojem, temveč ima kot funkcija kavzalnosti v teoretični in uporabni psihologiji svoj koristni pomen. Kakor na pr. treniramo svoje telo, ker imamo pri tem določen namen, prav tako izraža tudi naše celotno dejanje in nehanje zavedne ali nezavedne tendence. Gre za to, da s socialno utilitarnega vidika ugotovimo, ali so te tendence »pravilne« ali »napačne« ter da se po teh spoznanjih ravnamo. »Filozofi so svet vedno le razlagali, gre pa za to, da ga izpremenimo.«

VIII. Individualna psihologija in prirodoslovje.

Kljub izdatni udeležbi biologije, sociologije in materialistične dialektike v individualni psihologiji se je moralo v njej začutiti pomanjkanje prirodoslovne osnove. To pomanjkanje so nadomestili individualni psihologi s spekulacijo. Ta ugotovitev ni da bi morala biti očitek, zakaj spekulacija je neogibna povsod, kjerkoli se skuša anticipirati znanstveni razvoj. Vsekakor je obžalovanja vredno, da se je ta neogibni spekulativni element mnogokrat razvil v idealistično smer, kar je pa — kakor smo že skušali dokazati — pripisati osebnemu stališču reprezentativnih individualnih psihologov. Po svoji bistveni znanstveni vsebini pa individualna psihologija nikakor ne nasprotuje prirodnim vedam. O tem nas pouči primerjava z moderno fiziologijo, ki se nehotе vsiljuje, in sicer s tisto disciplino, ki se bavi z višjo živčno dejavnostjo živalskega organizma. Številne individualno-psihološke pojme srečamo v refleksologiji Pavlova v drugem imenoslovju in opisane fiziološko. Navedimo nekaj rezultatov bežne primerjave.

Adler: »Če ... pogledamo funkcije duševnega življenja, nam bo jasno, da imamo pred seboj razvoj neke prirojene sposobnosti, katere smoter je, biti organ za napad, za obrambo, za zavarovanje ali za zaščito, pač v skladu s tem, ali zahteva položaj nekega življenjskega organizma napad ali zavarovanje.« (»Poznavanje človeka«.)

Pavlov: »Kakor tudi drugi raziskovalci, nismo mogli doseči niti enega pogojnega refleksa pri živali, ki smo ji docela izrezali obe možganski hemisferi. Hemisferi se torej kažeta kot organ za analizo dražljajev in organ za ustvarjanje novih refleksov, novih zvez. Hemisferi predstavljata organ, ki naj zagotovi čedalje popolnejše ravnotežje med organizmom in zunanjo sredino, organ, ki dopušča živali, da takoj in adekvatno odgovori na različne kombinacije in variacije pojavov v zunanjem svetu, skratka, organ, ki naj zlasti prispeva k neprestanemu razvoju organizma.« (»Proučevanje višje živčne dejavnosti«.) Vidimo torej, da se oba znanstvenika skoraj istovetno izražata. Seveda temelje zaključki Pavlova na množici eksaktnih poskusov, dočim opazuje Adler funkcije nekega organa in po teh opazovanjih spekulativno sklepa na nje-

govo navzočnost, ne da bi upošteval njegov fizični obstoj in sestavo (gl. Pavlova).

Podobno je s celo vrsto istovetnosti med individualno psihologijo in fiziologijo. Pavlova »pogojni refleksi« je za individualno psihologijo »psihični avtomatizem« ali »dresat«. Ne da bi poznala refleksologijo Pavlova, opisuje individualna psihologija, pod kakšnimi socialnimi vplivi nastane pogojni refleksi; Pavlov pa ugotavlja, ne da bi poznal individualno psihologijo, kaj je avtomatizem ali dresat. Prim. Pavlov: »Reakcije neke višje živali na številne in spremenljive vplive zunanjega sveta, zelo zamotane, kaotične reakcije se pojavljajo in potlej spet izginejo, skratka, vse tisto, kar označujemo z izrazom duševna dejavnost, ni za nas ničesar drugega kakor refleksi, t. j. reakcije na zunanji svet, reakcije, ki se podrejajo zakonom in ki smo jih zato imenovali 'pogojne' reflekse.« (»Objektivno proučevanje višje živčne dejavnosti pri živalih.«) In dalje: »Prva stopnja živčne dejavnosti se kaže v tistem, čemur pravimo po navadi asociacije ali navade, t. j. kot živčne zveze, ki nastajajo v teku individualnega življenja po zaslugi lastnosti, ki jo ima živčni sistem, da namreč ustvarja asociacije.« (»Normalna dejavnost in splošni ustroj možganskih hemisfer.«)

Nadalje potrjujejo izvajanja Pavlova individualno-psihološko teorijo o treningu, ki je pogosto vzbujala dvome: »Preidimo zdaj k važnemu vprašanju možganskih lokalizacij. Po poskusu G. Munka vemo, da obstoji projekcija mrežnice v zaglavnični poli velikih možganov. To hipotezo je s svojimi poslednjimi deli v Münchenskem laboratoriju potrdil Minkovski. Mi smo jo prav tako preizkusili pri mnogih živalih. G. Munk je domneval, da obstoje iste zveze tudi za uho v senčnični poli velikih možganov. Toda na drugi strani brani Lutzianijeva šola že prav tako dolgo drugo mišljenje, po katerem bi bila površina teh centrov mnogo večja. Nedavno je Kalischer z metodo pogojnih refleksov (ki jo imenujemo metodo dresiranja) pokazal, da je mogoče doseči slušne in vidne reflekse tudi potem, ko so porušene avditivne in optične zone v skorji velikih možganov. Naposled navajajo zdravniki s klinik veliko število dejstev, ki se ne strinjajo s teorijo o natanko lokaliziranih centrih.« (Prav tam.)

Če se torej kljub odsotnosti ustrežajočih možganskih centrov lahko razvijejo določene sposobnosti, pomeni to dejstvo, da zanje tudi prirojene možganske lastnosti niso brezpogojno potrebne. Metodo, ki vodi do tega razvoja, imenuje Pavlov metodo pogojnega refleksa, Kalischer dresuro in individualna psihologija trening; gre torej za istovetno metodo, ki daje enake rezultate, a je okrščena z različnimi imeni. To je vsekakor dragoceno potrdilo individualno-psihološke teorije o nadarjenosti, kakor smo jo nakazali že v V. poglavju.

Kajpada individualna psihologija ne taji, da obstajajo določeni podedovani mehanizmi. To pa so — po individualni psihologiji — mehanizmi, ki so vezani na človeško vrsto in ki so nastali s prilagoditvijo v teku filogeneze ter so se izpremenili v reflekse. Podedovanje takih mehanizmov imenuje individualna psihologija »biološko tradicijo«. V tej zvezi meni Pavlov: »Domnevamo lahko, da postanejo nekateri izmed na novo

ustvarjenih pogojnih refleksov dedni, da se izpremene v absolutne, nepogojne reflekse.« (»Proučevanje višje živčne dejavnosti«.)

Za Freuda so vzrok vseh duševnih pojavov energetični procesi nagnostkega življenja in njihovo medsebojno učinkovanje. Adler gre dalje in opisuje medsebojna učinkovanja med tem individualnim energetičnim kompleksom in socialnimi pogoji človeškega življenja. O nagnostkem življenju pravi Pavlov: »Pazljivo proučevanje kaže, da so tudi nagoni drugim refleksom podobni, le nekoliko bolj zamotani refleksi« (»Normalna dejavnost in splošni ustroj možganskih hemisfer«) — in nudi s tem Freudu in Adlerju eksaktno opredelitev elementov njihovega znanstvenega dela.

Adler opredeljuje dušo kot organ »psihofizične enotnosti«, kot tisti organ, ki vzpostavlja zvezo med individuom in zunanjim svetom ter se je zlasti pri človeku po dolgotrajnem treningu razvil v teku filogeneze do svoje današnje popolnosti. Ako pustimo ob strani pojem »psihofizične enotnosti«, pridemo v neposredno bližino razlage postopnega človeškega izpopolnjevanja, ki jo je dal Pavlov: »Organizem reagira z veliko občutljivostjo na važne prirodne pojave; zelo pogosto reagira celo iz navadne previdnosti, kajti vse druge zunanje manifestacije, celo najbrezpomembnejše, celo tiste, ki samo trenutno spremljajo glavne pojave, mu služijo kot znamenje, so »znamenja dražljajev«. Prefsinjenost procesa se kaže tudi v ustvarjanju pogojnih dražljajev kakor tudi v tem, da ti dražljaji ugasnejo, ko so prenehali biti »znamenja«. To je verjetno eden poglobitvinih mehanizmov napredka in čedalje večje diferenciacije živčnega sistema (podčrtal L. N.). (»O tako zvani duševni dejavnosti višjih živali, preučevani po metodi prirodnih ved.«)

Te primerjave naj zadostujejo. Kakšni novi zaključki slede iz teh izvajanj? Predvsem, da je individualni psihologiji v glavnem nedostajalo gradivo fizioloških dejstev, ki bi ji bilo potrebno kot prirodoslovni pogoj za ustvarjenje docela objektivne znanosti. Z vso doslednostjo pa je individualna psihologija prišla do tistih sklepov, katere ji je dopuščala uporaba psihološkega, biološkega in sociološkega znanstvenega gradiva. Ker pa jo je bila, žal, okužila neka teleološka smer, je morala zaiti v protislovja. Mimo tega je pogrešala objektivnega izrazoslovja in ta okoliščina je s svoje strani povzročila marsikateri nesporazum v njenih formulacijah. A glede na njeno objektivno znanstveno vsebino bi jo bilo vendarle mogoče uporabiti kot osnovo za zgraditev resnične »objektivne« psihologije, seveda s pogojem, da bi iz nje povsem iztrebili vse idealistične sestavine. Z individualno psihologijo bi bilo treba napraviti nekaj podobnega, kakor je storil Marx s Heglovo dialektiko, jo namreč »z glave postaviti na noge«. Tak poskus bi bil vsekakor vreden truda; to tem bolj, ker je individualna psihologija po eni strani že v svoji dosežanji obliki dokazala svojo praktično uporabnost in so po drugi strani že v veliki meri dane prirodoslovne osnove, ki bi bile za to potrebne. Kajpak bi bila to še zmeraj le »psihologija«.

PREGLED SLOVENSKE LITERATURE OD LETA 1918 DO 1938

ANTON OCVRK

Skoraj istočasno kakor v poeziji se je uveljavil ekspresionizem tudi v slovenski povojni prozi, dasi ne tako učinkovito in prepričevalno. Izrazita snovnost epskega oblikovanja je že sama po sebi manj dostopna za subjektivistično obravnavanje kakor pa čustvena egocentričnost lirične izpovedi. V območju romana in novele se seveda nikakor ne more do dna izživeti težnja po nadtvarnem ali celo duhovno-mističnem prikazovanju sveta in človeka. Ekspresionistični epski umotvori razodevajo namreč v vsem obsegu nesoglasje med realnostjo, iz katere zajemajo svoje gradivo, osebe in dogajanje, in nadtvarnostjo, kamor skušajo prenesti življenje, ki ga oblikujejo. Razkol med snovnostjo in duhovnostjo pa je zlasti očit tedaj, kadar skuša pisatelj vdahniti snovi, ki jo obravnava, zagonetnost onstranskih skrivnosti, ali pa jo izobličiti povsem iz svoje, skrajno subjektivistične »resničnosti«. Ekspresionizem si je prizadeval pri nas ustvariti tudi nov, svojemu pogledu na svet skladen pesniški izraz in formo ter se po tej poti zasidrati. Toda le malo-kdaj se je pripovedniku res posrečilo združiti svoje idejne zamisli s snovnimi in stilnimi prvini lastnega načina izražanja v skladno celoto; kaj pogosto se mu je namreč umotvor razdrobil v peestre drobce, v liristične, mistično-vizionarne odtenke (n. pr. Pregelj), v globokoumno razglabljanje, ali pa celo v mozaičnost, ki ne more učinkovati elementarno-enovito in epsko plastično. V nemali meri pa se je slovenski ekspresionizem izživljal tudi v skorajda boleštnem iskanju stilističnih duhovitosti, presenetljivosti, težko razvozljive simbolike, v napornem poudarjanju skrajno osebnih vizij, zdvajanj, groz in notranje brezstalnosti. Spričo tega se pač ni mogel povzpeti do res monumentalnega pripovednega dela, do velike umetniške izpovedi v prozi, ampak se je pretežno izživljal v krajših delih, ki se dajo subjektivneje oblikovati kakor pa široke epske zasnove.

Umetniško najpomembnejši predstavnik ekspresionizma je Ivan Pregelj. Njegovi pisateljski začetki segajo že v predvojno dobo, vendar je dozorel do svojstvenega sloga šele v minulem desetletju. Že v snovno in vsebinsko široko zasnovanih »Tolmincih« (izšli so leta 1915.), zapažamo nagnjenje v subjektivnejše pripovedno ustvarjanje. Poglobil in do skrajnih možnosti pa ga je izvedel šele leta 1920. v svoji najbolj dovršeni povesti »Plebanus Joannes«. S »Tolminci« se je Pregelj krajevno zasiliral in časovno omejil, z njimi je odkril poseben vonj svoje rodne tolminske zemlje in tipiko njenih ljudi, obenem pa je tudi spočel svojo najbolj priljubljeno pripovedno snov. V naslednjih letih je ustvaril v novi smeri niz povesti, zgodb in novel od »Bogovca Jerneja« (1923), »Zgodb zdravnika Muznika« (1923) mimo »šmonce« (1924) in »Osmero pesmi« (1926) do »Usáhlo vrelo« (1929), izobličil tipično liristično »žalostno igro« v ekspresionističnem stilu »Azazel« (1921), baročno dramo »Salve, virgo Catharina« (1928) in objavil še množico črtic, literarnih osnutkov in misli. Izven okvira literarno-umetniških namenov pa je nastala njegova ljudska povest, ki jo predstavljajo zgodbe »Peter Pavel Glavar« (1922), »Božji mejniki« (1925), »Umreti nočejo« (1930) i. dr. Pregljevo bogato pripovedno delo kaže pisatelja, ki je razkril mnogo kaotičnih globin religioznega vernika, razdvojenega v samem sebi, v neprestani borbi med telesnostjo in duhovnostjo, kakor priča »Plebanus Joannes«. Pregelj ne zajema snovi neposredno iz življenja, se ne utaplja v problematiko današnje dobe, ampak

se najraje zateka v preteklost, ki jo podaja skrajno subjektivno in močno artistično. Osebe v njegovih povestih ne žive v realnem življenju, sredi objektivnih predmetov in stvari, ampak so iztrgane iz njega in pomaknjene v ekstatično poduhovljenost, kjer se razbolevajo v vizijah, trpkih samogovorih, duševni otožnosti. Osrednji problem Pregljevih najmočnejših stvaritev tvori etični razkol v človeku-verniku med čutnostjo in svetostjo v sebi, borba med zlim in božjim v njem, nemirno nihanje med telesnimi goni in religiozno spiritualnostjo. Svojevrsten je predvsem Pregljev slog, način, kako ekspresivno pripoveduje. S to platjo svoje umetnosti je v nemali meri vplival na mlajši rod v obdobju od leta 1920. do 1928., zlasti na »dominsvetovce«. Pregelj je v svojem razvoju preživel različne stile in se naposled dokopal do močno svojstvenega izraza, do nekake poduhovljene proze. Za njegovo epsko oblikovanje je značilna težnja po stilistični zapletenosti, baročni bujnosti, eklektični natrpanosti, kar neredko utruja. Zanimivo je, da se je oklenil historičnih snovi in skušal v občutju in besedju močno subjektivno podoživeti preteklost. Pripovedno najmočnejši je Pregelj, kadar se liristično razgiblje, posebno pa še, ko riše pokrajino, ki jo ljubi elementarno. »Izbrani spisi« predstavljajo pomemben izbor iz njegove umetnosti.

S Pregljem je dosegel slovenski ekspresionizem svoj višek, z njim se je dejansko tudi izživel. Iz modernega sloga in občutja pa sta se med mladimi razvila vsak v svojo smer Miran Jarc in Slavko Grum. Dasi sta oba izšla iz povojnega ekspresionizma, iz zanositega iskanja novih umetniških poti, vendar zrealita v svojih značilnejših delih že rahel prehod iz doslednega subjektivizma v stvarnejšo epsko zasnovo. Miran Jarc je objavil mimo večjega števila krajših, pretežno s trpko meditativnostjo prepojenih črtic in novel, ki so raztresene po »Ljubljanskem Zvonu« in »Domu in svetu«, še dva širša teksta: roman »Novo mesto« (1932) in povest »Črna roža« (LZ, 1934). V »Novem mestu« je skušal v zelo subjektivno poudarjenem pripovedovanju, prepletenem z razmišljanji in lirističnimi opisi, čim pristneje ponazoriti svoje duševno dozorevanje v mladosti, borbe s samim seboj, spoznanja in dognanja: v »Črni roži« pa je segel po nekoliko objektivnejši snovi in skušal orisati temne poteze sodobne družbe. — Povsem svojevrstna postava ob Miranu Jarcu je Slavko Grum, čigar življenjska problematika je morda ožja, a zato učinkovitejša. Iz prvih meditativno ekspresivnih črtic (»Solza«, »Izgubljeni sin«, »Spomladi«, »Maj v vazi« itd.) se je nagnil v prikazovanje fantastično boleznega življenja duševno razklanih in bolnih ter v slikanje psihičnih tegob in čustvenih izrednosti (n. pr. »A. Ignatius Singbein«, LZ, 1926, »Lastni portret«, »Čakajoči« LZ 1930; »Ljubezen v podstrešju«, LZ 1934 itd.), kar je do viška izvedel pač najbolj v svoji drami »Dogodek v mestu Gogi«. — Povsem druga narava mimo teh dveh je Ludvik Mrzel, ki je v bistvu zrasel iz Cankarjeve umetnosti, a našel svojo vsebino in obliko. Knjiga »Luči ob cesti« obsega drobne črtice, poine mehke refleksivnosti, trpke otožnosti, pesimističnega zdvajanja nad samim seboj in svetom, neutoženega sočustvovanja z ljudmi in predmeti. Pretežno dojmijo te njegove stvaritve kot pesmi v prozi, saj so vzniknile iz skrajno subjektivne elegičnosti, ki se ne more zasidrati v realnem življenju. Vse te lastnosti njegove osebnosti so vidne tudi v njegovem najnovejšem delu »Bog v Trbovljah«. — Med mladimi Mrzele in Kresalove generacije se je iz ekspresionističnih osnov razvil v nekakšen poetični realizem Bogomir Magajna. V svojih prvih novelah se je prerad razblinil v sentimentalno neizrazitost, ki čudno prepleta tudi njegova najnovejša dela, dasi so realneje zasnovana. Poleg zbirke »Primorskih novel« (1930) in knjige krajših tvorb »Bratje in sestre« (1932) se je razvil v širši epski tekst s povestjo »Gornje mesto« (1932). Povsod pri njem odkriješ

nesoglasje med epskimi prvini pripovedovanja in subjektivističnim poduhovljenjem oseb, ki žive pač bolj v nekem imaginarnem svetu kakor pa v dejanski resničnosti, kar učinkuje neredko izumetničeno in narejeno. — Pod vtisom slovenskega povojnega modernizma se je izoblikoval Magajni kaj malo soroden pripovednik M a k s o š n u d e r l. V knjigi »Človek iz samote« je zbral leta 1929. devet novel, ki izpričujejo borbo med realistično zasnovno zgodbo in modernistično stilno maniro. Te poteze so vidne tudi v njegovem obširnejšem tekstu, v romanu »Izgubljena zemlja« (1934), dasi v njem večkrat prevlada stvarna problematika nad neepsko opisnostjo in meditacijo. Šnuderl je v tem delu načel zanimiv problem naše povojne zbežanosti in iskanja ter orisal dogajanje tistih let v našem obmejnem miljeju. Presubjektivno gledanje in pripovedovanje na nekaterih mestih kaj močno razkrajja enotnost epskega prikazovanja.

Povojna modernistična navdušenost je spričo svoje snovne enoličnosti kaj kmalu splahnela. Z neizprosno nujnostjo pa se je začelo leta 1928. pojavljati prizadevanje po objektivnejši, predmetnejši prozi in drami. Nekakšen prehod v to smer tvori plodoviti pripovednik F r a n c e B e v k, čigar neumorna delavnost upravičeno presepeča. Bevk je prav za prav izšel iz predvojne nove romantike in Cankarjevega simbolizma. Toda neutajljiva problematika sodobnosti ga je krepko pritegnila nase. Liristične prvine se sicer še v mnogih njegovih delih prepletajo z realističnimi, vendar se jih je v zadnjih letih z uspehom otresel. Bevk je v bistvu polnokrven fabulist, pisatelj, ki ga snov zanima sama po sebi, najsi je še tako tuja njegovi naravi. Le tako je razumljivo, da se je lotil celo zgodovinskega gradiva, kakor pričajo dela »Umirajoči bog Triglav« (1930), »Človek proti človeku« (1930) in obsežna trilogija »Znamenja na nebu (I. »Krvavi jezdec«, II. »Škorpijoni zemlje«, III. »Črni bratje in sestre«; 1928—1929), v kateri slika s skoraj preromantično maniro in kolportážno tehniko trpljenje tlačanov na Tolminkem. Vsekako pristnejši in umetniško pomembnejši je Bevk, kadar načanja erotična vprašanja, ali ko s svojega vidika analizira meščansko družbo. V tem pogledu je poleg daljše novele »Muka gospe Vere« (»Dom in svet«, 1925) še prav posebno plastično izdelan roman »V zablodah«. Med njegove dovršene spise spadajo: »Vedomec« (1931), »Železna kača« (1932), »Veliki Tomaž« in »Ljudje pod Osočnikom«. Bevk je v pripovedovanju lagodno enostaven, skoraj ohlapen, redkokdaj te presenetli s kakšno stilno domislico ali izrazno novostjo. Njegovo psihološko slikanje človeške usode, zlasti ženske duševnosti, je kaj enostavno, čeprav ume pisatelj spretno poudarjati nasprotja med osebami. Prehlastno ustvarjanje gotovo razkrajja njegove sicer zanimive epske zamisli.

(Slede opombe o uredniku revije. Op. ur.)

Ob predstavnikih povojnega ekspresionizma in drugih modernih smeri v prozi se v našo dobo uvrščajo še nekateri pomembni pripovedniki starejšega rodu. Pretežno so ostali zvesti svojim mladostnim literarnim idealom in se izživljajo kljub vsem novodobnim stilnim in idejnim izpremembam še danes v slogu in okusu svojih prvih del. Po pretežni večini spadajo seveda v okvir gibanj, ki so oblikovala slovensko misel in besedo v dvajsetih letih pred svetovno vojno, toda tudi naši sodobnosti so vtisnili pečat svojega duha, zato jih ne kaže prezreti.

Naturalistično dediščino je ohranil v naš čas F r a n G o v e k a r in to bolj v načinu pripovedovanja kakor pa v snovi, ideji in gradbi dela. »Svitanje« (1919) in »Olga« ga kažeta v zaključni stopnji njegovega razvoja in sicer v prehodu iz prvotne usmerjenosti — iz borbenega novostujarstva izza nastopa prve »moderne« ob koncu 19. stoletja — v fabulativno lagodni, snovno idealistični način prikazovanja družbe, sveta in socialnega okolja. — Jednat

stvarni realizem zrcali v svojih novejših spisih F. S. Finžgar, on je najbližji zdravi, sočni ljudski povesti. Mimo krajših stvari v »Domu in svetu« (»Polom«, 1919; »Tri črne žene«, 1924; »Gospod« 1925 itd.) je objavil v »Slovenskih večernicah« zlasti zanimivo delo »Strici« (1927), v katerem se zrcalijo vse značilnosti njegovega sloga in pripovedne tehnike. Pri Finžgarju se na nevsiljiv način spaja idealizem njegovega pojmovanja sveta in življenja s svežo, lapidarno realistično opisovanjem in podajanjem. — Tudi Ivo Šorli se je izza svetovne vojne vidno literarno udeleževal s svojim nekako kvazi-naturalističnim načinom ustvarjanja. Od povesti »Sorodstvo v prvem členu« mimo daljšega teksta »Gospa Silvija« (LZ, 1920) in novele »Golobovi« je v svoji pripovedni smeri izoblikoval roman »Zadnji val«, ki ga v nekem pogledu označuje v celoti. Šorli kaže pač izrazitejši smisel za fabuliranje kakor pa za psihološko analizo oseb in družbe, ki jo prikazuje. V lagodno kramlja-jočem slogu so zasnovane tudi njegove krajše »Zgodbe o nekaterih krščanskih čednostih in nečednostih« (LZ, 1921). — S seksualnimi vprašanji meščanske družbe se ukvarja Alojz Kraigher v romanu »Mlada ljubezen« (LZ, 1917 in 1918, v knjigi 1923) in sicer na osnovi fiziološko-medicinskih spoznav, kar priča, da je avtor tudi v tem pogledu najbližji naturalistični literarni konceptiji. Kljub večkrat predolgoveznemu razglabljanju o spolnih gonih ume pisatelj spretno podati milje, plastično razgibavati dogajanje, dasi se mu nekajkrat notranje občutno prelomi. Toda »Mlada ljubezen« predstavlja mimo par krajših zasnutkov le del njegove povojne tvornosti. — Humoristična plat sodobne družbe in življenja je zanimala Frana Milčinskega, čigar Fridolin Zolna je svojevrsten človeški tip. Iz leta 1918. je Milčinski izdal več zbirk črtic — »Drobiž«, »Gospod Fr. Zolna in njegova družina«, »Dvanajst kratkočasnih zgodbic« itd. — V njih globokoumno kaže smešne plati socialnih uredb in pojavov. Njegova ironija je prej trpko-grenka kakor pa zgolj zabavno-zasmehljiva, kar je za pisatelja še prav posebno značilno. Kljub snovnemu in stilnemu naturalizmu pa se je Milčinski povzpeli tudi do pravljicnih zgodb, kjer je prepričljivo uspel. — Med slovenskimi pripovedniki, ki so začeli ustvarjati v prvem desetletju našega stoletja, se je razvil do močnega epskega oblikovalca Vladimir Levstik. Zlasti učinkovito stvaren, klen, notranje dograjen je njegov pripovedni slog, s katerim ume točno označiti vse odtenke svojih misli in plastično orisati svoje osebe. Z »Gadjim gnezdom« (1918) in »Zapiski Tine Gramonove« (1919) je ustvaril dvoje literarno pomembnih del, ki pričata o njegovi kreativni sili in ga uvrščata med polnokrvne realiste. Pri nekaterih drugih delih, tako posebno v povesti »Pravica kladiva« (1926), pa se je strastno usmeril v idejno borbenost, kar mu je umetniško škodilo. Poleg tega je Levstik ustvaril še več pripovednih umotvorov, ki so raztreseni po revijah, predvsem po »Ljubljanskem Zvonu« (»Rdeči Volk in Minehaha«, 1924; »Hilarij Pernat« 1926 in 1927). V njih se razodeva krepka realistična tehnika, smisel za snov in zgodbo a tudi dar za svežo in jasno oznako oseb. — Ob Vladimira Levstika se uvršča Anton Novačan s kmečko zgodbo in dramo. Leta 1923. je izdal deset novel v knjigi z naslovom »Samosilnik«. V njih je izpričal svoj stvarni pogled na svet, a tudi nadarjenost za zanimivo prikazovanje življenja. — Psihološko novelo je skušal uveljaviti v »Domu in svetu« Narte Velikonja v slogu, ki ga je izoblikoval pod vplivom moderne. Mimo večjega števila krajših tekstov (»Tri gracije«, »Sirote«, »Dražba«, »Skrivnost« itd.) pa je ustvaril v bolj realistični smeri zanimivo ljudsko povest »Višarska polena« (1928). Dvanajst novel, ki po večini govore o otroškem svetu in življenju, je zbral leta 1931. v knjigo »Otroci«. Mnoge med njimi so podane stvarno in ne utrujajo z narejeno osladnostjo.

Medtem ko se je ekspresionizem izza leta 1928. začel razkrajati, se je v najmlajšem pokolenju polagoma pričelo pojavljati prizadevanje po predmetnejšem pripovednem izrazu, po stvarnejšem oblikovanju življenja. Preenostranski, v subjektivni kaos zamaknjeni modernizem se je moral docela umakniti živim problemom neposredne sedanosti. Značilen pojav tega preobrata predstavlja knjiga »Sedem mladih slovenskih pisateljev« (1930), v kateri so nastopili M. Javornik, R. Kresal, M. Kranjec, J. Kranjc, I. Grahor, M. Ovsenak in P. Kovač. Zbirka izpričuje, da se je najmlajši rod dokončno otresel povojnega idealističnega solipsizma in se usmeril v novo, socialno stvarnost, v doumevanje tega, kar je v tesni zvezi z vitalnimi vprašanji današnjega človeka. V naslednjih letih se je jasno pokazalo, da je ta smer razgibala sodobno slovensko ustvarjanje.

Najmočnejši pripovednik mlade generacije je pač Miško Kranjec, tako po umetniškem oblikovanju življenja kakor po polnokrvni epski zasnovi in vsebinski realnosti dogajanja. Od »Težakov« mimo »Predmestja«, »Življenja«, »Sreče na vasi«, »Pesmi ceste« in »Treh novel«, knjig, ki dokazujejo bogato tvornost in krepko invencijo, se je razvil do obsežnejšega teksta v delih »Os življenja«, »Prostor na soncu« in »Kapitanovi«. Njegovo pripovedovanje je sveže, polno pokrajinske sočnosti, saj neposredno zrcali tipično okolje njegovega domačega kraja Prekmurja, kmečko vaško življenje z vsemi socialnimi problemi in peripetijami. Spisi Miška Kranjca razodevajo pisatelja velike tvorne sile, globoko zakoreninjenega v zemlji, ki jo pesniško obliči, dobrega opazovalca, dasi manj razgibanega v podajanju psiholoških dogajanj v človeku in družbi, s katero je povezan. Liristični elementi tu in tam sicer še preraščajo njegovo pripovedovanje, toda ne tako močno, da bi njegove umotvore notranje razkrajali. Kljub enoličnosti v orisu oseb, kjub premajhni zgoščenosti v zapletanju in razpletanju dogajanja, kar je vidno zlasti v obsežnejših tekstih, kljub stilni in oblikovni neizčiščenosti, je Kranjec resničen epik, spreten pripovednik, umetniški oblikovalec življenja.

Mimo Mirka Javornika, ki je izdal kaj shematično povest »Črni breg« in zanimivo zamišljen potopis »Srečanje z nepoznanim«, so se uveljavili v sodobni prozi še Jože Kranjc z »Ljudmi s ceste«, Filip Kalan z zbirko novel »Pustolovci« in Ivan Potrč (»Sin«). Svojevrsten svet zrcali v svojih analitično-psiholoških novelah, prežetih s fabulativno izrednostjo in fantastiko Vladimir Bartol. Zbral jih je deloma v knjigi »Al Araf«, ki ga najjasneje kaže v njegovi miselnosti in vsebinski problematiki. Letos je izdal še roman »Alamut«, v njem se pogloblja v orientalsko vzdušje in rešuje s svojega vidika miselna, idejna in življenjska vprašanja naše dobe. — Povsem iz sociane problematike je zrasel Anton Ingolič, čigar obsežni roman »Lukarji« naturalistično zajema svojevrsten del naše zemlje in prikazuje vso zapletenost življenja na vasi v prvih letih izza svetovne vojne. Posebnost »Lukarjev« je tudi natančno popisovanje agrarne reforme, tedaj ekonomskega vprašanja, in sicer v tesni vzročni zvezi s človekom in vsemi njegovimi instinkti. Ingolič se kljub stilni neuravnovešenosti in psihološki enostavnosti med mladimi najbolj dosledno razvija v novo, stvarno kmečko povest, očiščeno vseh idealistično-romantičnih primesi in naivnosti. — Med revijalnimi pripovedniki, ki so nastopili v zadnjih letih, sta gotovo najmočnejša Ciril Kosmač in Prežihov Voranc. Medtem ko je prvi bližji lagodni novelski tehniki, izpričuje drugi nadarjenost za širšo epsko zasnovu. Kosmačevo nekam grenkobno občutje življenja se kaj močno razlikuje od Vorančeve elementarne povezanosti z zemljo in ljudmi, ki jih riše skoraj naturalistično objektivno.

Pomembno se je po svetovni vojni razvila tudi slovenska drama, dasi mnogo manj izrazito in uspešno kakor proza in lirika. Ta plat literarnega ustvarjanja je pri nas Slovincih pač najšibkejša kljub vsem naporom, da bi si ustvarili svoj odrski slog in besedo. Vsak poskus dramatično izobličiti slovenskega človeka se sprevrže pretežno v sentimentalno romantičnost in neživljenjsko shematiko ali pa v drastično karikaturu. Kljub vsem pomanjkljivostim pa se je izza leta 1918. tudi v našem dramatičnem prizadevanju pojavilo nekaj del, ki pričajo, da so umetniško polnokrvni umotvori. V prvem desetletju po svetovni vojni se je skušal v naši dramatik predvsem uveljaviti ekspresionizem, a je neizmerno manj uspel kakor v pesmi in prozi. Odrski element zahteva namreč še več realnega vzdušja, še več dogajanja kakor druge pesniške vrste, zato je v njej vsaka abstrakcija neučinkovita. Iz mistično-subjektivističnega občutja sveta in človeka se je v tej skrajno-idealistični smeri porodila Pregljeva 'žalna igra' »Azazel«. Pesnik je v njej sicer razodel velik smisel za ritmično prozo in ekspresivni lirizem, a kaj neznatno odrsko tehniko in dramatično razgibanost. Občutno tudi moti iz literature eklektično podoživetni snovni eksotizem, ki s svojo osladno nabreklostjo v izrazu prej odbija kakor pa preseneča. — Manjše poskuse v stilu novega pesniškega oblikovanja zasledimo tudi pri Miranu Jarcu, čigar dramatični odlomki (»Vergerij«, »Izgon iz raja«, »Klic iz grobnice« itd.), objavljeni v revijah, so prav za prav meditacije v obliki dialoga. — Najbolj je v novem stilu uspel pač Slavko Grum s svojo psihoanalitično igro »Dogodek v mestu Gogi«. Snov zanjo je zajel iz Zolaja, a jo svojstveno preobličil v slogu modernistične literarne smeri. V tej drami prikazuje Grum moreče vzdušje ozkega malomestnega miljeja, vso patološko grozo zatrtih erotičnih strasti njegovih prebivalcev, kako napeto pričakujejo dogodka, ki naj bi jih sprostil, a pri tem okrnevajo v sebi kakor brezkrvne lutke. — Med razne poskuse poduhovljenega podajanja življenja moramo uvrstiti še Stantetovo »dramatično pesem« »Mlada Breda« (DS, 1925) in Reharjev misterij »Učlovečenje«. Osebe v tem delu se gibljejo v popolnoma brezdušnem prostoru gole abstrakcije in se samo monologično izpovedujejo. Vsekako realnejši in življenjsko pristnejši je Makso Snuderl v »Pravljici o rajski ptici«, ki pa je dramatično kljub vsemu še premalo prepričljivo delo. — Povsem drugačen je bil leta 1930. umrli dramatik Anton Leskovec. V vseh treh njegovih igrah — »Jurij Plevnar«, »Kraljičina Haris«, »Dva bregova« — čutiš, kako se pisatelj bori za nov, skladnejši dramatični izraz, kako bi se rad izmotal iz modernistične stilne nabreklosti in eksotizma v stvarnejši način oblikovanja in objektivnejšo življenjsko problematiko.

Med predstavniki predvojnne generacije se je do pomembne umetniške višine dvignil Oton Župančič s tragedijo »Veronika Deseniška«. To historično snov je zajel prav za prav simbolistično, tako da se dogajanje v marsikaterem pogledu odmika odrski učinkovitosti in izzveneva lirsko, vendar so nekateri prizori dramatično mogočno zasnovani. Isti problem celjske preteklosti je obdelal tudi Novčan v drami »Herman Celjski«. V njej je hotel ob župančičevi umetniški podati svoje, mnogo bolj realno pojmovanje celjske tragedije. Delo mu je uspelo odrsko, ker je pač stvarneje zamišljeno, idejno pa je kljub vsem avtorjevim odlikam preveč zidealizirano. — Iz naturalističnih osnov je vzniknilo dramatično oblikovanje Alojza Kraigherja v »Umetnikovi trilogiji« in igri »Na fronti sestre Žive«. Erotični problem tvori središče in os vsega dogajanja, ki je prepričljivo zlasti tedaj, kadar ni enostransko vsiljivo. Mimo Golie, čigar »Kulturna prireditel v črni mlaki« drastično ironizira naš milje, Cv. Golarja z »Vdovo Rošlinko«, ki je vzbudila več pozornosti kakor jo dejansko zasluži, tvori nekakšen prehod v povojno moderno Stanko

Majcen z dramo »Kasija« (1919), s sanjsko igro »Dediči nebeškega kraljstva« (DS, 1920) in »Apokalipso« (DS, 1923). Dejanje njegovih snovno zanimivih del je sicer premalo napeto, vendar razodeva dramatik močan čut za stopnjevanje prizorov in smisel za karakteristiko oseb. — V stilu zidealiziranega realizma so koncipirane igre A. Remca (»Magda«) in Jalna (»Srenja«, »Dom« itd.), medtem ko je Angelo Cerkvenik stvarnejši (»V vrtincu«, »Greh«).

Med mlajšimi dramatikami se je mimo Bartola (»Lopez«), Jožeta Kranjca, čigar komedija »Direktor Čampa« je vžgala, Vombergarja (»Voda«), Jaka Žigona (»Če se utrga oblak«) in še nekaterih drugih povzpел do umetniške prepričljivosti zlasti Bratko Kreft. Njegove drame »Celjski grofje«, »Malomeščani«, »Velika puntarija« zgovorno dokazujejo, da je njegov dialog stvaren, idejno jase in odrsko učinkovit. V Kreftu nam zori dramatik velikega obsega in pomembnosti. Njegovo vsestransko delovanje tako v eseju, razpravi, potopisu, kakor tudi v prozi kaže miselno enotno usmerjenega ustvarjalca, ki je v okviru svojega svetovnega nazora tudi idejno borben. — Med najmlajšimi se je uveljavil tudi sodobno razgibani esejist Iv o B r n č i č z rezko naturalistično analizo današnje družbe, dramo »Med štirimi stenami«.

Slovensko povojno ustvarjanje kaže zanimivo sliko živahnega prelivanja tokov, stilov in idej. Odmik od subjektivističnega ekspresionizma, ki se je izvršil prav v zadnjem desetletju, je privedel današnjega pripovednika in dramatika do neposrednega življenja in stvarnosti. Razen tega mu je razkril bogato tematiko, pereča socialna vprašanja, važna idejna trenja, vso pestro mnogoličnost eminentno vitalnih problemov. S tem, da se je odpovedal subjektivističnemu individualizmu, se je z neutajljivim uspehom približal človeku in družbi. Razvoj v to smer nove stvarnosti je neutajljiv in za naše ustvarjanje umetniško brez dvoma izredno pomemben.

KNJIŽNI TRG IN POMIŠLJAJI

Nova avstrijska zgodovina in stara avstrijska vprašanja. Med najsumljivejšimi znaki težke bolezni, ki so se pojavili na stari monarhiji v zadnjih desetletjih njenega obstanka, je bilo brez sumnje dejstvo, da baš ta narod, ki se je neprestano hvalisal, da je ustvaril Avstrijo, ni čutil več potrebe, da bi ji napisal zgodovino, ki bi odgovarjala njenemu pomenu. Ravnodušnost za njeno usodo je bila tolika, da se je polastila celo šole.

Kdor se je šolal v Gradcu ali enem drugih središč nemškega nacionalizma, ni izvedel nič o brezprimernih težavah avstrijskega problema, temveč je zapuščal srednjo šolo s poraznim občutkom, da je Avstrija stoletja in stoletja tavela skozi svetovno zgodovino brez mozga. Često je zgodovinski pouk vzgajal učenca — in pisec slavne knjige »Mein Kampf« hvali zaradi tega svojega učitelja v Linzu kot posebno zaslužnega — naravnost »za sovražnika države, katere vladarski dom je tako nesrečno vplival na usodo (nemškega) naroda«. Šele, ko se je v obupu povojnih let začelo svitati tudi najnedolžnejši duši, da je bila Avstrija vendar več nego vsota bogatih dot, ki so jih Habsburžani bili priženili, je naposled prišel čas za revizijo cele avstrijske zgodovine.

Med njenimi najdragocenejšimi plodovi je popolnoma predelana izdaja Mayerjeve »Geschichte Oesterreichs«, ki je izšla v dunajski založbi Braumüller pod naslovom »Geschichte und Kulturleben Deutschösterreichs«. Prvi zvezek

je napisal mnogo napadani avtor hrabre knjige »Österreich, Preussen, Deutschland«, Kaindl, ki je kot karpatski Nemec in mnogoletni vseučiliški profesor v Černovicah prinesel seboj iz nacionalno najpestrejša a politično najmirnejše kronovine stare Avstrije nenavadno samostojnost proti okorelim dogmam; drugi in tretji zvezek pa je obdelal Pirchegger, danes pač najboljši strokovnjak za notranjo avstrijsko zgodovino in njene vire. Jasna razporedba gradiva, giadek slog, bogata vsebina, podprta s spretno izbranimi literarnimi podatki, in stalno vpletanje kulturne zgodovine, vse to daje temu delu značaj učne knjige in čitanke v najboljšem pomenu besede. Zvezki bi zaslužili, da bi jih resno čitali tudi pri nas, ker ne bi bili samo našim nemškim sodržavljanom poučen voditelj po njihovi preteklosti, marveč bi tudi nam dali marsikatero pobudo zaradi posebnega stališča, ki sta ga avstrijska pisca zavzela.

Tretji zvezek, v katerem Pirchegger obdeluje »dobo notranjega zastoja« in »borbo Avstrije za svoj obstanek«, je zlasti zanimiv. Kajti avtor poskuša ne le samo popraviti malonemška zavijanja avstrijske zunanje politike do 1866 in pravičneje oceniti njene poti in cilje, opirajoč se pri tem predvsem na Srbika, nego se trudi obenem, da bi brez predsodkov razložil razvoj narodnostnih borb. Pri tem uvršča med svoja izvajanja izreke, anekdote, citate in opombe, med katerimi je precej takih — mislim na primer na kratko tabelo o statističnih podlagah volilne reforme v Avstriji (str. 230 op. 6) — ki povedo količkaj bistremu in nepristranemu bravcu več kakor marsikatera samozavestna monografija o nacionalnem problemu.

Seveda ima Pircheggerjev na videz tako objektivni način suhih citatov tudi svoje nedostatke, ker lahko prevrne dejansko stanje. Značilno je glede tega navajanje Schäfflejevega nepovoljnega mnenja o Francu Jožefu. Schäffle je bil kot član Hohenwarthove vlade strokovnjak za pogajanja, ki so se vodila leta 1871. s Čehi glede ostvarjanja češkega državnega prava. Neuspeh njegove ideje dovolj objasnjuje jezo samoljubnega vseučiliškega profesorja in jurista. Toda skoro neprekosljivi diletantizem njegove pravne konstrukcije in brezskrbna naivnost, s katero je gledal na realne sile avstrijske politike, mučno osvetljuje državniške sposobnosti svetovalcev, ki jih je cesar imel. Ta vtis postane še mučnejši, ako pomislimo na Pircheggerjev citat, po katerem je Masaryk po izbruhu svetovne vojne vprašal bivšega ministrskega predsednika Körberja, ali je mogoče, da bi zmagovita Avstrija modernizirala svojo ustavo, in mu je ta odgovoril: »Po zmagoviti vojni bodo odločali vojaki, a ti bodo centralizirali in ponemčevali.« Ako se pomisli, da je to dejal eden najuglednejših nekdanjih ministrov stare Avstrije, da je brez pomisleka utrjeval itak že dvomljivo vernost Slovanov s tem, da jim je, kakor v zasmeh prerokoval, če bi Habsburg zmagal, brezupno suženjstvo, potem se pač le predobro razume vzdih, ki se je nekoč izvil Francu Jožefu, da mu ni sojeno najti pravega državnika.

Pirchegger preide take epizode žal z enakim molkom, s katerim omalovažuje glavni problem, čigar obravnavo le težko pogrešamo v avstrijski zgodovini, t. j. problem, kako so avstrijski Nemci mogli po letu 1866. tako brezpogojno in naglo kapitulirati pred črno-rdeče-žoltim nacionalizmom. Kajti to prostovoljno slovo duševni samostojnosti ni bilo nič manj nego prirodno. Saj še ni bilo dolgo, da se je avstrijski minister baron Bruck navdušeno zavzemal za carinsko zvezo med Avstrijo in Nemčijo, uverjen, da se tudi mali narodi na spodnji Donavi ne bi mogli upirati temu orjaku. Bruckova misel se je strinjala s programom Franca Jožefa, ki se je boril osemnajst let za Veliko Nemčijo pod habsburškim vodstvom. Če bi bil zmagal, bi se bilo nacionalno vprašanje na Donavi brez dvoma rešilo drugače. Da se je to preprečilo, za to gre zasluga Nemcem, ki so pod vplivom hohenzollernske dinastične politike,

malonemške znanosti in gospodarske kratkovidnosti posadili pred vrata kot premalo nemškega onega cesarja, ki jim je nudil v dar cel svet tujih narodov, in se rajši zabubili v Bismarckovi manjši Nemčiji.

Preobrat je bil tako nagel, da se je moglo pričakovati, da bo avstrijski Nemeč zdaj sam v svoj prid iskal rešitve v federalizmu, ki bi mu zagotovil staro vodstvo na čelu nove zveze svobodnih narodov. Namesto tega pa se je predal nacionalizmu, čigar bučna puhlost se mu je zdela bismarckovska, in se je napolnil z vero, ki jo prej omenjena knjiga avtentično tolmači, ako predstavlja Habsburgovce kot tradicionalne prijatelje vseh neprijateljev nemškega naroda.

Tem bolj presenetljivo je za vsakega Nemečca, kako mirno se s habsburško dediščino odira. Kajti če Nemeč danes ponosno poriva meje novega »nemškega življenjskega prostora« po Donavi navzdol do tja, kjer stojijo nemški kolonisti že dve sto let na straži, tedaj se očitno ne zaveda, da jih ni nemški narod porinil do beograjskih vrat, nego »najbrezvestnejši vladarski dom«, »gnila in izprijena dinastija«, »ki je v prošlosti in sedanosti vedno iznova izdajala interese nemškega naroda zaradi sramotne, lastne koristi« — podrejujoč tuje narode nemškemu vplivu, medtem ko je providencialna dinastija nemškega nacionalizma, hohenzollernska, raje žrla kakor gotove »roparske ribe« — tako pravi Fischhof — člane svoje rodne vrste. Zato je tudi samo posledica iste zmede vseh pojmov, ako je Nemeč po vojni slikal naslednim državam staroavstrijsko narodnostno pravo kot vzor, dasi vsakdo ve, da je bilo treba izvojevati vsak paragraf, ki bi pomenil korak naprej, šele proti volji Nemečev, pogosto z osebno pomočjo vladarja, ki je bil zaradi tega razkričan kot slavofil.

Ako hoče zgodovina biti znanost in sicer ne »militantna«, temveč objektivna, ima torej nujno dolžnost, da raziskuje z nepodkupljivo točnostjo razvoj težke duševne krize avstrijskega Nemeča od 1866 do 1918, — ne zaradi Habsburga ali Avstrije, katerima je ura potekla, čeprav iz drugih razlogov, nego to predstavlja plitva, politična legenda.

L j u d m i l H a u p t m a n

Moderna češka scena. Še poleti je izšla v mladi, toda izredno prizadevni založbi Vladimira Žikeša v Pragi na Národní třídě razkošno opremljena knjiga »Moderní česká scéna« (34 str. + 38 prilog, 40), mimo katere ne bi smel noben gledališki delavec in nikdo, kdor se zanima za češko gledališče. Zdi se mi potrebno opozoriti nanjo tudi pri nas, dasiravno bo zaradi visoke cene (150 Kč) le malokomu pristopna.

Namen knjige je pokazati predvsem razvoj češkega odrskega slikarstva. Zato sta urednika dr. Miroslav Rutte in arh. Vlastislav Hofman izbrala najznačilnejša dela modernih čeških scenografov. številčno in tudi vsebinsko prednjači Vlastislav Hofman, ki je »ne samo klasik češke odrske forme, marveč tudi naravnost sotvorec najslavnejšega obdobja češkega gledališča — Hilarove ere« (M. Rutte). Hilar je Hofmana odkril in z njim sodeloval vse do smrti. Redko kdaj v zgodovini gledališča sta se srečala dva človeka, ki bi se tako srečno izpopolnjevala in medsebojno inspirirala kakor skeptični režiser Hilar in robati likovni umetnik Hofman. Njune misli so se tako dovršeno ujemale, da je često veliko doprinesel Hilar k dekoraciji, Hofman pa k režiji, ali vsaj k zamisli režije. Od 47 iger, ki jih je Hilar postavil na oder od srečanja s Hofmanom, jih je slednji insceniral 34 (Rutte). Preko 250 inscenacij je Hofman oskrbel na vodilnih praških odrih od l. 1919, nekatere njih predstavljajo nepozabno ozadje, na katerem so ustvarjali češki režiserji in igralci svoja najboljša dela. Hofman se nikoli ne ponavlja, vedno znova in znova išče in poizkuša. Poleg Hofmanovih inscenacij nam prinaša knjiga po nekaj in sce-

nacij B. Feuersteina, A. Heythuma, Josefa Čapka, Josefa Weniga, Fr. Zelenke, Fr. Muzike, A. Wachsmanna, Jana Sládka in dr. Grafična in reprodukcijska oprema knjige, zlasti trinajst globinskih barvastih tiskov dela čast tiskarni Politike.

Kot uvod k ilustracijam te knjige sta tiskani študiji dr. M. Ruttega »Poti k sedanosti« (Cestou k dnešku) in dr. Fr. Bartoša »Češka opera«. Rutte je v zgoščeni obliki prikazal zgodovinski razvoj češkega gledališča od preporodne dobe do danes. Češko gledališče je bilo od svojega začetka pa vse do svetovne vojne v tesni zvezi z narodovo borbo za politično in kulturno svobodo. »Gledališče ni bilo pri nas nikoli zgolj zabava, marveč tehtni sestavni del narodovega razvoja, simbol samostojnega in svobodnega kulturnega življenja... Narod si je dvakrat zgradil svoje gledališče in ga ponosno nazval Narodno, da bi bilo jasno, da ne gre samo za gledališče, temveč za stvar celega naroda, za manifestacijo njegove življenjske sile in volje po svobodi. Zato je ljudstvo novo gledališče zaupno nazivalo »zlata kapelica«, označevalo ga za »hram prerojenja« in zato je tudi nad njegovim odrom napis »Narod sebi«, ki z dvema preprostima besedama izraža njegovo preteklost in bodočnost«, pravi M. Rutte. Glavni razvoj češkega gledališča se je vršil na odru Narodnega gledališča, zato Rutte sintetično prikazuje tri obdobja največjega češkega gledališča, ki jim dajejo značaj tri markantne postave, ki so ga upravljale: Šubertovo obdobje (1883—1900), Kvapilovo (1900—1918) in Hilarovo (1921—1935). Pri tem označuje tudi glavne poti, po katerih je šel razvoj češke dramatike, ocenjuje pomen posameznih dramatikov, prav tako pa tudi režiserjev in igralcev. Stremljenje po aktualnosti, ki je značilno za Hilarovo obdobje, se kaže tudi v dramatiki. Češki dramatik so pogumno pogledali v obraz sodobnim češkim in evropskim socialnim in političnim problemom. Češki oder je postal torišče borbe idej, z njegovih tal se je vse močneje slišala kritika sodobnega družbenega reda. Po vojni so postali dramatik ne samo silno produktivni, temveč so tudi pokazali, da se vedno bolj mojstrsko pollaščajo odrske tehnike. Dela K. Čapka, Fr. Langera in V. Wernera so odprla češki dramatiki vrata v široki svet: igrali so jih ne samo skoro v vseh večjih evropskih mestih, marveč tudi v Ameriki, v Afriki, na Japonskem in v Avstraliji. Veliko zaslugo na krasnem razmahu češke dramatike pa ima prav Hilar, ki je uvedel na oder Vinohradskega in Narodnega gledališča glavna imena moderne svetovne dramatike, zlasti angleške in francoske. Rutte, ki spada med vodilne sodobne češke gledališke in literarne kritike, izborna pozna ravno Hilarja in njegovo dobo. Lani je posvetil temu genialnemu režiserju krasno monografijo. Prav tako z bistrim očesom zasleduje sodobna gledališka stremjenja, od katerih nam v tej študiji na kratko označuje zlasti avantgardnega režiserja E. F. Buriana, Jiřija Frejko, ki zanimivo spaja Hilarovo tradicijo z rusko šolo, in predstavnike Osvobojenega divadla, ki sta ga ravno v teh dneh morala iz političnih razlogov zapustiti popularna groteskna komika Voskovec in Werich skupaj z njunim sodelavnikom režiserjem Jindřichom Honzlom, ki pripada gledališkemu poetizmu in surrealizmu. Zaključne odstavke svoje študije je posvetil Rutte razvoju češke inscenacije. Označuje glavna imena, ki smo jih že uvedli.

Bartošova študija nam podaja zgodovinski prerez češkega glasbeno gledališkega ustvarjanja od prvih opernih skladateljev do novejših velikih imen češke glasbe. Tudi Bartoš označuje glavne razvojne smeri, glavna dela, dirigente in pevce. Češka opera, ki jo po njenih glavnih, predvsem starejših delih, poznamo tudi pri nas, zavzema častno mesto v svetovni glasbi. Če pomislimo na njene začetke v prvi polovici 19. stol., moramo strmeti nad umetniškim bogastvom, ki so ga ustvarili in ki ga nam predstavljajo do danes Smetana,

Dvořák, Fibich, Foerster, V. Novák, Suk, Janáček, Ostrčil, Nedbal in dr. Klasična in moderna operna dela so doživljala svoje prve in največje uspehe zlasti v Narodnem gledališču, ko so bili upravniki in dirigenti opere Kovarovic (do 1920), Ostrčil (do 1935) in Talich.

Literatura o češkem gledališču je obogatela za novo reprezentativno delo. K štirim debelim zvezkom o novem češkem gledališču, ki jih je izdala češko-slovaška dramatična zveza, k šestim knjigam zgodovine Narodnega gledališča, k dvem knjigam o Prozatimnim divadlu (Začasnemu gledališču), h krasnemu zborniku Četrstoletje Mestnega vinohradskega gledališča in k bogati Holanovi in Šourkovi Novi češki sceni, ki jo je izdala Umělecká Beseda, se je pridružila sedaj ta publikacija, ki jo lahko zavidajo Čehom najbolj razvjeni narodi.

Nehote mi je stopila pred oči naša gledališka literatura: Trstenjakova knjiga iz leta 1892 in skromna jubilejna publikacija »Ljubljansko Narodno gledališče v letu 1928« in takoj lepo prosim vse naše gledališke delavce-režiserje, igralce, inscenatorje, kakor tudi ravnatelje in pisatelje oproščenja, da sem navedel češko literaturo. Vem, hudo jim bo. Saj je vendar naše slovensko gledališče, dasiravno v majhni sredini, doseglo v novejši dobi umetniško višino, ki nam jo lahko marsikje zavidajo. In vendar so morali in še danes morajo ustvarjati naši umetniki s trpko zavestjo, da njihovo delo — pa bodisi to režije, vloge ali inscenacije pripadejo pozabi. Na naših merodajnih mestih so se našla sredstva za toliko manj važnih stvari in vendar bi bila dolžnost vseh, ki hodijo v naše Narodno gledališče, da omogočijo publikacijo, v kateri bi bila dostojno napisana zgodovina našega vodilnega gledališča in ocenjeno delovanje naših ljudi, ki so vse svoje življenje posvetili njegovi povzdigi in često postali njegova žrtev. To nelepno vrzel v naši kulturi je treba čim prej izpopolniti, take vrzeli naše gledališče ni zaslužilo.

Oton Berkopec.

Alojz Gradnik: Večni studenci. 1938 — (nadaljevanje). Prisljano vpliva, kar govori zemlji (str. 76). Refleksije o plugu (str. 77) spominjajo na Horacijevo izražanje. Preučeno zveni kmetov govor drevesu (str. 79). Dobro jo kmet zasoli sodniku: »Samo zemlja je pravična« (80) in učenjaku: »Kje sam stojiš? Saj le visiš« (83). Spoštljiva je njegova beseda duhovniku (84), zavita menihu (85) in ko govori svojemu krogu (89). Preozek je naslov »Kmet govori kiparju« (86), ker pove kipar pet kitic, kmet pa le dve. Za najlepšo pesem vse knjige bi označil, kar »Kmet govori pokojni ženi« (88). Komur se kaj takega posreči, ta je zelo globoko prodril v bistvo našega kmeta in naše kmetice in razpolaga z nenavadno izrazno silo. Vdano govori kmet Bogu (91). Ta veličastni spomenik našemu kmetu se zaključuje s pesmima »Kmet molči« (93) in »Vstajenje« (94).

Gradnikove knjige niso lahko branje. Tudi ta ne. Vsaka nosi očitne znake pesnikovih borb z lastno notranjostjo, pa tudi z lastnimi izraznimi možnostmi. Zanimivo bi bilo primerjati, kar se tega tiče, vse Gradnikove zbirke med seboj. Brez dvoma si je pesnik svoje orodje in svoja izrazila z leti izpopolnil, razširil in izbrusil. Dosegel je večjo prožnost, okretnost in lahkotnost, kakor so mu jo priznavali kritiki prvih zbirk. »Svetle samote« so pomenile v tem izpopolnjevanju precejšen višek. »Večni studenci« prav nič ne zaostajajo za njimi, tu in tam jih celo prekašajo. Vendar se človeku tudi primeri, da nenedoma postoji in za trenutek išče zveze nazaj in naprej, pa kmalu uvidi, da zveza je, še prav trdna, četudi včasih rahlo zastrta. Taka mesta v Gradniku navadno niso hiba. To je poezija, ki sili duha k razglabljanju in ga vabi na pesnikove strmine. Tudi oblikovne trdote najčesče niso izrazna nedospelost,

temveč so utemeljene v vsebini, da se kaj trdega, škripajočega, krutega, nesoglasnega tudi v zunanem izrazu podčrta, n. pr.: »Naj iščem tolažbe v osipljivem cvetu ust ženskih?« (16); »Ne vidiš li, da sem brez ročk?« (26); »Čist zdaj zrem Te v sile vzponu« (57); »s svetlim pogledom uprtim v Tvoj krov« (60); »kadar rjove volčja čreda« (73); »drugim jaz sem sluga« (78); »oproščena zmot vseh spone« (85); »Ta moj korak težak je in nesproščen (69). Po vzorcu otroka, ki našteva: »Prvi svetitrijekralj je Gašper, drugi Miha . . .«, si je Gradnik dovolil ganljivo vprašanje:

Kaj niso kralji in cesarji
več Gašpar-Miha-Boltazarji? (24).

Drobnih lepote je mnogo razsejanih in včasih skoro skritih po teh straneh. Prvo branje ti ne razkrije vseh. Čim bolj se prepuščaš pesniku čarovniku, tem več se jih tiho zaškri iz njegovih vrstic. Gradnik je vnet privrženec rime. V vsej zbirki ga ni stiha brez tega okraska, ki neredko določa gradbo kitic. Rima je tako v čisli, da ji pesnik žrtvuje včasih naravni poudarek, n. pr. »naj sklene dláni — v veri vdani« (22, podobno 43, 45); »se krivi — k njivi« (79); »brez snéga — brez zlega« (84). Notranja rima ni redkost: »K o t e k za morjem hrepenečih r e k« (46); »Naj p o č a s i panj se g a s i« (72). Malokje naletiš na manj čisto rimo: »roč je — naroče« (21); »žil — cilj« (32); »sen — plen« (60); »skrivnosti — v hosti« (89); »zGINE — stopinje« (94). Nenavadno številne so aliteracije, ki najčešče niso slučajne: »ne kliči na pomoč nebesa« (24); »strasti in sanj« (34); »o molk, o mir« (34); itd. itd. Izbiranje primernih samoglasnikov, asonanc, sozvočij dviga muzikalnost jezika. Posebne učinke dosega Gradnik rad s ponavljanjem: »zastonj, zastonj« (29); »o saj nam zemlja, ta zemlja vsaj trne, / saj nam ta zemlja vsaj kamne povrne, / kamne povrne za pokopališče« (55); »Nocoj tako smo sami, sami« (65). Celi stih se po narodnih motivih ponavljajo v »Božični pesmi« (25). Podobno se v vsaki izmed štirih kitic »Delavca v tujini« (38) tretji stih, kot najvažnejši, ponovi, kar daje delavčevim obtožbam prav poseben poudarek. Brezuspješnost oziranja, ko »Kmet govori sebi« (92), se podčrta takole: »ali ne vidim v kamri budilke, / ali ne vidim v kamri svetilke, / ali ne vidim belega prta«. »Božična« (23) ima devet kitic in vsaka se začneja: »Sneži, sneži, sneži, sneži. . .« Ko šestintridesetič prebereš isto obliko, se ti zdi, da si že sam zasnežen in da izmučen klecneš v zamet. Ali nima tudi ponavljanje svoje meje?

V gradbi stihov prevladujejo jambi, manj je trohejev in še manj daktilov. Sonet se je oprostil klasičnih Prešernovih spon in diha prosteje, eden (»Trubar«, 53) se je razgibal celo v daktilu. Izmed kitic so štirivrstične v veliki večini, nekaj drugih ima drugačno, strogo gradnjo. Preskok iz stiha v stih je večkrat hugojevsko drzen, trga besede, ki sodijo tesno vkup, in se pojavlja posebno, kjer pesnik izraža razdor, razsekanost, bol, neskladje, n. pr.: »Glas moj izgublja se v črni / praznini« (15); »O, kateri zakladi / draguljev naj ga odtehtajo?« (16); »Kaj je krivica / njegova?« (17); »Sem rekel: Telesa / ta naša peresa / samó so« (41); »Niso še zore / žarki skoz bore / tihe prodrli meglice kopren« (59).

Ponekod srečujemo nove jezikovne poganjke: smučina (59), vrbina (69), vetrovina (83), velikovlastnik (93), zapuščava (77), toploroden (94). Ker so v pesnikovih zvezah lahko umljivi in ne nasprotujejo duhu jezika, bo težko kdo imel kaj pomislekov zoper nje. Več jih bo imel zoper deležnik »rul« (77), ker nimamo glagola »ruti«, temveč le »ruvati« ali »rvati«, zoper stih: »Kapljo ji za kapljo vrni« (73), kjer »ji« ni potreben, in zoper vrstice:

Da nam ne bo poželjen kruh
za gladna srca tlaka gmote
in samo ti nam boš vsevilj
vseh hrepenenj poslednji cilj, ...
ponižaj prazni naš napuh! (28).

To mesto se mi zdi v vsej zbirki najmanj jasno. Če naj se »poželjen« razume kot trpni deležnik, tudi oblikovno ni pravilen in so neprimerno boljši »nezaželeni hladci« (29).

»O Bog, ko padem, naj odpadem zrel«, je prosil v zoreči jeseni Gradnikov grozd iz »Svetlih samot«. Če prošnjo prenesemo na pesnika, vidimo ob »Večnih studencih«, da se mu bo prav lepo izpolnila. Ta knjiga je polna zrelih lepot. Gradnikov pesimizem, ki je usodnejši in neozdravljivejši od Leopardijevega in Gregorčičevega — saj ne temelji na takih otipljivih razlogih, kakor so bile Leopardijeve telesne in Gregorčičeve poklicne nadloge —, je v tej zbirki dozorel v najzlahtnejše plodove poezije. Odsevi nove vedrine, ki prebijajo iz onostranstva, se skladno mešajo s turobnimi sencami tostranskega žitja. Sfinge premikajo ustne in pesniku se zdi, da polagoma prodira v njih šepet. Kar je do zdaj ujel njihovih skrivnosti, jih je na teh straneh prelil v ubrane oblike tudi za nas.

Z »Večnimi studenci« je imel pesnik še to srečo, da mu knjigo krasi osem umetniških lesorezov, ki bi sami zase zaslužili podrobnejšo oceno izpod strokovnega peresa.

Andrej Budal.

Dobrovoljci Kladivarji Jugoslavije. Ljubljana 1936. V teh dneh ima človeško osebno življenje, njegovo delo tako majhen pomen, da je viden komaj pod mikroskopom. Oči so uprte le v velike usode. V vojni atmosferi sedanjih dni sem segel po knjigi, ki so jo izdali dobrovoljci. Knjiga, sestavljena iz tolkerih človeških dram, je historičen dokument naše zgodovine. Mnogi sestavki so pisani z okorno roko, čutiš, kako je pero počivalo, ker ni vedelo, kaj bi povedalo. In vendar so nepolepšane, z muko napisane izpovedi, morda še globlji vpogledi v doživljanje onih dni, kakor strani, ki jih je misel nadzirala. Česar se ni zajelo literarno pero, se nam odpira sedaj v zgodbah, ki so jih ljudje resnično doživljali. Knjiga daje dokaze, da je slovenski človek, inteligent, kmet in delavec prelomil s pasivnostjo in je preliv v borbi s tradicijo in vestjo kri za novo dobo. Če premislimo vse te usode, naravnost osupnemo, kako na široko je razmetala vojna naše ljudi, tja v Rusijo, Ameriko, Afriko, Perzijo, Kitajsko, Indijo. Morda je v evropski zgodovini malo primerov, da bi se relativno tako majhen narod razlezel po tako široki ploskvi sveta. Borba na fronti je bila uzakonjena dolžnost, premnogokrat le izživljanje slepih nagonov; zapustiti varni pristan ujetništva in s popolno odgovornostjo prelomiti s tradicijo, s postavami, in vedeti, da potem ni več poti v ujetništvo, je zahtevalo vse večjega napora, volje in moralnega čuta, tudi zavestne odločitve pri izbiranju svoje usode. Pomisliti je treba, kolikokrat so ti ljudje doživljali, da jim je družba, za katero so zavestno tvegali življenje, očitala izdajstvo »svetih« principov, ali njihove napore in ideje kratko malo tajila. Nasičena, konservativna družba se vedno protivi revolucionarnim dejanjem. Ob teh usodah se globoko zaveš, da naši ljudje niso nič manj doživljali onega časa in njegovih problemov, kakor člani onih narodov, ki kroje zemlji podobo. Te usode po večini niso vojne epopeje, oboževanje militarizma v kaotičnih dneh, ko so ljudje verovali, da odločajo o svoji usodi, med vrsticami se čuti, da so sprejeli notranji ukaz revolucionarnega dejanja v svesti si, da morajo za svoje sanje o veliki pravičnosti, svobodi in za zagledano lepšo bodočnost svoje

zemlje, skozi smrt. Ta odločitev človeku ni vselej prav lahka. Koliko volje ustvariti človeku vredno življenje je zgetene na teh straneh. Čeprav so videti v današnji perspektivi njihove predstave o usodi malega naroda, o svobodoljubnih nazorih družbenih razredov, še tako meglene, o pojmovanju slovenske skupnosti še tako nejasne, oni so kljub nepriznanju ustvarjali našo zgodovino. Človeško hrepenenje po pravičnosti — narodni in socialni — ki je zanjo plamtel tudi slovenski človek v nešteti rovi, je sanjalo o tej zgodovini, ki so jo potem oblikovale družabne sile, katerim so bile narodne in socialne težnje ljudi le sredstvo. Pričujoča knjiga je človeških usod bogatejša kakor roman. Vse te usode so morda vendarle globlje, kakor je opazno danes, proniknile v zavest naše bitnosti in našega preloma s pasivnim doživljanjem svoje usode. Marsikaj je iz tistih dni še nenapisanega, mnogo poglavij iz drame naših ljudi ni dokončanih, a večina teh izpovedi, ki so omejene na dobo med 1912—1918, potrjuje, da ljudje niso krvaveli za abstraktne pojme, temveč za veliko, čeprav in pogosto v ozračju tedanjih dni le megleno zaslušteno življenjsko vsebino, ki je ne ustvarjajo le meje na kopnem in na morju, ampak človeška družba.

Življenje človeške srenje ni nikoli ustaljena oblika. Vedno znova jo pretresajo krči zagona in reakcije, trenja družbenih razredov in nasilja, velikih idej in porazov, kakor da zgodovina le draži ljudske sanje o sreči in pravici in si mora človeštvo celo pravico do teh sanj na velikem sejmu človeških idealov z življenjem odkupovati.

J u š K o z a k

Lino Legiša. Slovenska poezija od Vodnikovih pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko Čbelico (1806—1828). Ljubljana 1938. Inauguralna disertacija. V svoji disertaciji, kjer je Legiša razbral okoli štirideset ljudi, ki so se v tem času ukvarjali s slovensko pesmijo, kar je predvsem važno, ni iskal toliko novih svetovno-nazorskih in idejnih osvetlitev, kolikor je skušal z obdelavo vsebine, oblike in izraza določiti kvaliteto, brez ozira na preporodno važno, ki so jo nekatere pesmi imele. Ti pesniki z malo razmaknjenimi bregovi svoje duševnosti so morda samo zato tako slabi, ker so se večidel bolj razumsko prištevali k nekemu zamudnemu narodu, ne da bi prav dojel dinamičnost, ki jo pojem naroda obsega. Samo ugotavljali so razna čustva in niso doživljali s tako strastjo, ki rodi umetniško ustvarjanje. Tudi njihove osebnosti, kakor so se predstavile v slovenskih pesmih, so ozke, čustveno polje je samotno; za svoje najintimnejše duševne procese so ti ljudje iskali neslovenskih izraznih ali asociativnih sredstev, če so jih sploh iskali.

Legiša je v uvodu razložil problem te dobe, ko se prepletajo stare podedovane smeri, novi tokovi in slabe umetniške sile. Kakor je v zaključku dognal, ji res ne pritiče ime romantična, toda za to prehodno dobo je pozabil predlagati drugo ime, ki bi ji bolj odgovarjalo. V poglavju »Evropsko ozadje« ni očrtal političnih in socialnih izprememb dobe, ampak je pokazal na tisto vrsto literature, ki vedno spremlja naprednejše in vodilne smeri; razgrnil je priljubljene motive takega ustvarjanja, ki niso globoko problematični, a so izredno trdoživi, saj jih poznamo še iz predvojnih šolskih čitank. Naravno je, da je priključil na evropsko ozadje nemško produkcijo v slovenskih deželah, kajti domači delavci so utegnili imeti vsaj malo drugačna nagnjenja kakor zadovoljni nemški meščan. A nemška produkcija je bila pri vsej povezanosti z germanskim svetom še bolj brez tal, kakor se je zdelo v tem času za slovensko pesem.

V domači produkciji so se duševni obrazi manj spreminjali kakor vrste delavcev, ki so se ukvarjali s slovensko pesmijo. Starejšo vrsto začne avtor

z Vodnikom, a najmlajšo konča s Prešernom, ki je izpolnil pričakovanja rodoljubov, opravičil delo prednikov ter potrdil slovenstvo s takim dejanjem, kakršnega skoraj ne bi našli v naši zgodovini.

Legiša pripada tretjemu valu slavističnega rodu na naši univerzi. V dobi po l. 1931. je Prijateljev osebni vpliv nekoliko ponehal, dočim je dr. Kidrič prav v teh letih prihajal do sinteze svojega dela in pomembno vplival s stvarnim obdelovanjem dejstev ter ostro problematiko na svoje slušatelje. Legiša je sprejel mnogo formulacij dr. Kidriča, toda z ozirom na predmet je znano metodo razširil in tako na svoj način dopolnil nekatera poglavja slovenske literarne zgodovine. Njegova disertacija je zanimivo in potrebno dopolnilo o dobi pred Prešernom.

T. Šiferer

Rajko Nahtigal: Slovanski jeziki. I. V Ljubljani. Izdalo in založilo Znanstveno društvo. 1938. Ta priročnik, ki mu bodo sledili še drugi, kakor lahko sklepamo iz označbe, da je to I. zvezek, je v sebi popolnoma zaključeno delo, ki ima z neverjetno zgoščenostjo v razmeroma skromnem obsegu neizmerno, brezbrežno snov vseh slovanskih jezikov. Marsikod se čuti, da bi preobilna snov okvir najrajši razgnala, a ga ne more, ker je trdna, spretna roka odločno gnete v začrtane meje.

Kritika se bo ob tej knjigi težko razmahovala, ker je delo silno samokritično in se je pisatelj v predgovoru potrudil, da je že sam pogledal morebitnim ugovorom in očitkom trdo v oči. Knjiga je nastala iz predavanja na Ljudski univerzi spomladi 1936. Če bi se vsa taka predavanja razrasla v tako temeljito razpravo, bi nam večji narodi lahko kmalu zavidali nagli razvoj in podvig naše znanosti. Iz prvotno nameravane brošurice je nastalo obširno znanstveno delo, ki bo mladim slavistom prvovrstno orodje za prodiranje v zapletene blodnjake slovanskih jezikov, njih zgodovinskega nastajanja, podobnosti in razlik.

Nahtigal se je obenem plemenito maščeval za okrnitev svojih člankov o raznih slovanskih jezikih, napisanih za »Leksikon Minerve« (Zagreb 1936). Kar je tam izšlo skrajšano, brez primerov in literature, se je tu skladno prellilo v nov kalup in tisti članki so postali temeljni kamni novemu delu. Pisatelju je popolnoma uspela namera, da predstavi slovanske jezike v njihovi skupnosti in medsebojnih razmerju na čim krajši in preciznejši način; pa se že sam brž ošteje, da se mu zdi začetek prekratek. Če to »hibo« v kakšni poznejši izdaji odpravi, bo knjiga še popolnejša. Omejuje se na glavne slovanske književne jezike, vendar se pri bistvenih pojavih ozira na vse druge — razločuje jih dvanajst — in ne skopari s primeri iz sosednih področij. Starocerkvenoslovansščina se mu zdi kot zastopnica praslovansščine tako važna, da je v razpravljanje vključil vso njeno slovnico.

Delo, ki si ga je pisatelj zamislil kot »Ariadnino nit skozi labirint slovanske primerjalne slovnice« (str. XIV), bo to nalogo vršilo ne le med Slovenci, temveč tudi med drugimi Slovani, ki imajo le paralelne orise slovanskih jezikov po običajnih slovniških razvrstitvah; tu pa je paralelizem premagan in je snov premešana v splošnoslovansko jezikovno testo, ki ga višja zreljšča enotijo in predstavljajo kot nekaj večno živega, razvijajočega se po lastnih naravnih zakonih. Pisatelj priporoča knjigo vsaj dvakrat prebrati. Ta »vsaj« je preskromen; resni bralci se bodo morali zmerom znova vračati k njej, mladim slavistom pa bo vsednevni znanstveni brevir.

Predzgodovinska praslovansščina brez velike dijalektične diferenciranosti je strogo ločena od zgodovinske dobe slovanskih jezikov. Gradivo je zlasti v glasoslovju za obe dobi razvrščeno po običajnih vidikih glavnih razvojnih smeri slovanske jezikovne individualitete. Nadvse nazorno je očitran razvoj, ki kaže, kako je zgodovinska doba v marsičem prelomila prvotno smer, n. pr.

v zakonu o odprtih zlogih, drugod pa ne. Po današnjem stanju jezikoslovja se pisatelj najčešče omejuje na ugotavljanje in opisovanje in navadno ne raje v zadnje vzroke pojavov in sprememb, včasih pa le posveti tudi v psihološke povode, n. pr. pri nefonetičnem naglašanju (str. 159).

Tiskanje takega dela, s tako številnimi znaki, je tudi za izvežbane in specializirane stavce resna preizkušnja, ki jo je Učiteljska tiskarna prav dobro prebila. Nedostatek, da so opozorila na druga mesta le za nazaj, se v kakšni poznejši izdaji lahko odpravi. Stavek: »Problem zase je bila sestava stvarnega kazala, ki bi zavzel prevelik obseg in bi postal nepregleden, če bi z vso natančnostjo hotel podati vse podrobnosti; zato je omejen...« (str. XIV) se tedaj lahko izboljša: »Problem zase je bila sestava stvarnega kazala, ki bi zavzelo (kazalo, ne problem) prevelik obseg in bi postalo nepregledno, če bi... hotelo podati vse podrobnosti, zato je omejeno...« V kraticah (str. XXII) stoji »pror. = proroki«; današnji pravopis pozna le »preroki«. Varčnejši imajo rajši »naglašanje« kakor »naglaševanje« (str. 159), češ da je »naglašati« po 5. vrsti dovolj in boljše kakor »naglaševati« po 6. vrsti. Andrej Budal

Opombe. »Ljubljanski zvon« je ves čas, posebno po vojni, zvesto spremljal razvoj češke in slovaške kulture. Letošnji letnik zaključujemo s posebno številko, ki je predvsem posvečena češki kulturi. Češki sodrujniki so se to pot odzvali vabilu k sodelovanju povečini z originali, ki so sedaj v prevodih prvič objavljeni, tako František Halas, Jaroslav Seifert, Vilem Závada, Vladimír Holan, Karel Nový, Vladislav Vančura, Fr. Kovárna, Kamil Bednař, dočim je Josef Hora svojo že objavljeno pesem za to številko predelal, in je v tej verziji prav tako prvič objavljena. Glede prispevka »V globinah vekov« je še treba pripomniti, da več čeških zgodovinarjev, pesnikov in pisateljev pripravlja skupno zgodovinsko delo, v katerem naj bi se uveljavila njegova umetniška stran. Naš odlomek je posnet iz koncepta Vladislava Vančure, ki opisuje nekdanjo skupno domovino Slovanov in je preveden iz češkega rokopisa. Pesmi Laca Novomeskega je prevedel g. Mile Klopčič iz slovaščine. Petra Bezruča »Novi mlin« nam je izročil sodrujnik A. Debenak, kateremu je avtor napisal pesem v knjigo kot posvetilo. Domnevamo, da je prvič objavljena, ker je nismo zasledili v nobeni dosegljivi izdaji Bezručevih pesmi. Opozorili bi še na članka Josefa Knapa »Mlada češka proza« in »Mlada češka poezija«, objavljena v »Lj. zvonu« 1932. leta. V njih bo našel bralec dopolnilo k pregledu češkega slovstva, obenem pa orise čeških pesnikov in prozaikov v tej številki. Posebno zahvalo pa sem dolžan g. Otonu Berkopcu, ki se je za to številko posebno zavzel in je v Pragi kot urednikov namestnik vse storil, da je pridobil reviji tako drage in odlične sodrujnike.

Urednik.